

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L^AT_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	49
तृतीयः प्रश्नः	70
चतुर्थः प्रश्नः	89
पञ्चमः प्रश्नः	125
षष्ठः प्रश्नः	166
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	185
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	193
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	201
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	207
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	257
प्रथमः प्रश्नः	257
द्वितीयः प्रश्नः	275
तृतीयः प्रश्नः	296

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह स॑ञ्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।

पुत्रवत्वाय मे सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः
स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत॥२॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमप
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताः। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत।
शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं
कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च

मह॑श्च। सर्वे॑ सम॒व॒य॒त्रित॑म्। स॒तैः स॒र्वैः स॒मावि॑ष्टः। ऊ॒रुः
स॒न्न नि॒वर्त॑ते। अधि॒संवत्स॑रं वि॒द्यात्। तदे॒वं ल॒क्षणे॥५॥

अणु॑भिश्च मह॑द्भिश्च। सु॒मा॒रूढः प्र॒दृश्य॑ते। सं॒वत्स॑रः
प्र॒त्यक्षे॑ण। ना॒धि॒स॒त्त्वः प्र॒दृश्य॑ते। प॒ट॒रौ वि॒क्लि॑धः पि॒ङ्गः।
ए॒तद्व॑रुण॒लक्ष॑णम्। यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते। स॒हस्रं॑ तत्र॒ नीय॑ते।
ए॒क५ हि शि॒रो ना॑ना मु॒खे। कृ॒त्स्नं त॑द॒तुल॑क्षणम्॥६॥

उ॒भय॑तः स॒प्तैन्द्रि॑याणि। ज॒ल्पितं॑ त्वे॒व दि॒ह्यते॑। शु॒क्लकृ॑ष्णे
सं॒वत्स॑र॒स्य। दक्षि॑णवा॒मयोः पा॒र्श्वयोः। तस्यै॒षा भव॑ति। शु॒क्रं
ते॒ अ॒न्यद्य॑ज॒तं ते॒ अ॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अ॒ह॒नी द्यौरि॑वासि।
वि॒श्वा हि मा॒या अ॒व॒सि स्व॑धावः। भ॒द्रा ते॒ पूष॑न्नि॒ह
रा॒तिर॒स्त्विति॑। नात्र॒ भुव॑नम्। न पू॒षा। न प॒शवः॑।
नऽऽदि॒त्यः सं॒वत्स॑र ए॒व प्र॒त्यक्षे॑ण प्रि॒यत॑मं वि॒द्यात्।
ए॒तद्वै सं॒वत्स॑र॒स्य प्रि॒यत॑मं५ रू॒पम्। योऽस्य॑ म॒हान॑र्थ
उ॒त्पत्स्य॑मा॒नो भ॒वति॑। इ॒दं पु॒ण्यं कु॑रुष्वेति। तमा॒हर॑णं
द॒द्यात्॥७॥

[२]

साक॒ञ्जाना॑ः स॒प्तथ॑माहुरेक॒जम् । षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो दे॒वजा॑
इति॑ । तेषा॑मि॒ष्टानि॑ विहि॒तानि॑ धाम॒शः । स्था॒त्रे रै॒जन्ते॑
विकृ॑तानि रू॒पशः॑ । को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः । सखा॑
सखा॑यमब्रवीत् । जहा॑को अ॒स्मदी॑षते । यस्ति॒त्याज॑
सखि॒विदः॑ सखा॑यम् । न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति ।
यदी॑ः शृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॑ ॥ ८ ॥

न हि प्र॒वेद॑ सु॒कृत॑स्य पन्था॒मिति॑ । ऋ॒तुर्ऋ॒तुना॑
नु॒द्यमा॑नः । वि॒न॒नादा॑भिधा॒वः । षष्टि॑श्च त्रि॒ंश॑का व॒ल्गाः ।
शु॒क्लकृ॑ष्णौ च षाष्टि॑कौ । सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॑रदक्षः । व॒स॒न्तो
वसु॑भिः स॒ह । सं॒व॒त्स॒रस्य॑ सवि॒तुः । प्रैष॑कृ॒त्प्रथ॑मः स्मृ॒तः ।
अ॒मूना॒दय॑तेत्य॒न्यान् ॥ ९ ॥

अ॒मूःश्च॑ परि॒रक्ष॑तः । ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते । यत्रै॒तदु॑प॒दृश्य॑ते ।
ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात् । प्र॒माणं॑ का॒लप॑र्यये । वि॒शेष॑णं तु
वक्ष्या॑मः । ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त । शु॒क्लवा॑सां रु॒द्रग॑णः ।
ग्री॒ष्मेण॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह । नि॒जह॑न् पृथि॒वीः स॒र्वाम् ॥ १० ॥

ज्योतिषाँऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासाँसि।
 आदित्यानाँ निबोधत। संवत्सरीणाँ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददताँ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्माँऽऽपीत
 इव दृश्यते। शीतेनाँव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते।
 ह्लादयतेँ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रँश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रँश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्यँ इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गणं
 नास्ति। ऋभूणाँ तन्निबोधत। कनकाभानिँ वासाँसि।
 अहताँनि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत। अहं वो
 जीवन्प्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥
 अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः।
 अमुतो जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह।
 अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः। अक्रुद्धस्य
 योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्।

अक्ष्णयोः क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः प्र॑वद॒न्तीः।
वै॒द्युतो॑ यान्ति शैशि॑रीः। ता अ॒ग्निः प॑र्वमना॒ अन्वैक्ष॑त। इ॒ह
जी॑वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति। इ॒हेह॑वः स्वत॒पसः।
मरु॑तः सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑ आवृ॒णे॥१४॥

[४]

अति॑ता॒म्राणि॑ वासा॒ऽसि। अ॒ष्टि॒वज्रि॑शत॒घ्निं च। वि॒श्वे दे॒वा
वि॒प्र॒हर॑न्ति। अ॒ग्निजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त। नैव दे॒वो न म॒र्त्यः। न
राजा व॑रुणो॒ विभुः। ना॒ग्निर्ने॒न्द्रो न प॑वमा॒नः। मा॒तृक्क॑च्च॒न
वि॒द्यते। दि॒व्यस्यै॒का ध॑नु॒रार्तिः॑। पृ॒थि॒व्याम॑प॒रा श्रि॒ता॥१५॥

तस्ये॒न्द्रो व॒ग्निरू॑पेण। ध॒नु॒र्ज्या॑म॒छिन॑त्स्वयम्। तदि॒न्द्रध॑नु॒-
रि॒त्य॒ज्यम्। अ॒भ्रव॑र्गेषु चक्ष॑ते। ए॒तदे॒व शं॑योर्बा॒र्हस्प॑त्य॒स्य।
ए॒तद्रु॑द्रस्य॒ धनुः। रु॒द्रस्य॑ त्वे॒व ध॑नु॒रार्तिः॑। शि॒र उ॒त्पि॑पेष। स
प्र॑व॒र्ग्योऽभ॑वत्। तस्मा॒द्यः स॑प्र॒व॒र्ग्येण॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑ते। रु॒द्रस्य॑
स शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। नैन॑ः रु॒द्र आरु॑को भवति। य ए॒वं

वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिःस्रातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै
सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा
भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः
सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उप्सुहि तं
नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्
परिवृश्चति। पृथिव्यशुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं

च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्।
 यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।
 सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सन्निर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान्
 विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना
 अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न
 जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
 इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त
 साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
 कश्यपाज्ज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति।
 भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
 शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्सप्त
 सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न
हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्।
एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।
तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त
सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते
अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त
इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त
दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः
सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून्
करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः।
तस्यैषा भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः।
उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां
 नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात
 ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्।
 चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्।
 सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥ २५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायः संवत्सरो मिथः। काहः केयं
 देव रात्री। क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः।
 निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो
 यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्ये
 समाहिताः॥ २६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे
 भूमी। इयं चाऽसौ च रोदसी। किं स्वित्त्रान्तरा भूतम्।
 येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य
 वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे

दशस्यै॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थ पृथिवीमभितो
मयूरैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं
परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः।
यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्रयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं
मृत्युम्। अवमं मध्यमश्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्।
एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु
मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा।
आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो
मध्यममायन्ति। चतुमग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा
पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि
वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु।
 तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य
 कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः।
 मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं
 जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो
 भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा
 भवति। आयस्मिन्त्सुत वासवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
 कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति
 सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने
 नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि
 विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
 विधेमेति॥३३॥

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पुङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥ ३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्घ्रिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवा गरगिरः॥ ३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।

अथ निगद॑व्याख्या॒ताः। ताननु॑क्र॑मिष्या॒मः। व॒राह॑वः
स्वत॒पसः॑ ॥ ३७ ॥

वि॒द्युन्म॑हसो॒ धूप॑यः। श्वापयो गृहमेधा॑श्चेत्ये॒ते। ये
चेमेऽशि॑मिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिव॑र्षन्ति।
वृष्टि॑भिरिति। एतयैव विभक्तिवि॑परी॒ताः। सप्तभि॑र्वा
तैरुदी॑रिताः। अमूँल्लोकानभिव॑र्षन्ति। तेषा॑मेषा॒ भव॑ति।
स॒मा॒नमे॒तदुद॑कम् ॥ ३८ ॥

उ॒च्चैत्य॑व॒चाह॑भिः। भूमिं पर्जन्या॒ जिन्व॑न्ति। दिवं
जिन्वन्त्य॒ग्रंय॑ इति। यदक्षरं भू॒तकृ॑तम्। विश्वे॑ देवा
उ॒पास॑न्ते। म॒हर्षि॑मस्य गो॒प्तार॑म्। ज॒मद॑ग्निमकुर्वत।
ज॒मद॑ग्निरा॒प्याय॑ते। छन्दो॑भिश्चतु॒रुत्त॑रैः। राज्ञः सोम॑स्य
तृ॒प्तासः॑ ॥ ३९ ॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः॑ प्र॒दिशो॑ दिशः। तच्छं
योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।

शं नो अस्तु द्विपदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगद॑व्याख्याताः॥४०॥

[१]

स॒हस्र॑वृ॒दि॒यं भू॒मिः। परं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑
भुज्यु॑नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑ जग॒तस्प॑ती। जाया भू॒मिः
प॑तिव्यो॒म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॒हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति॑ स्त्रीपुमम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्।
विषु॑रूपे अ॒ह॒नी द्यौरि॑व स्थः॥४१॥

विश्वा॑ हि मा॒या अव॑थः स्वधाव॒न्तौ। भ॒द्रा वा॑
पू॒षणा॑वि॒ह रा॒तिर॑स्तु। वासा॑त्यौ चि॒त्रौ जग॑तो नि॒धानौ॑।
द्यावा॑भूमी च॒रथः॑ स॒ꣳ सखा॑यौ। ताव॑श्विना॑ रा॒सभा॑श्वा
हव॑ मे। शु॒भस्प॑ती आ॒गतꣳ सूर्य॑या स॒ह। त्युग्रो॑ह
भुज्यु॑म॒श्विनो॑दमे॒घे। र॒यिं न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः।
तमू॑हथु॒र्नोभि॑रा॒त्मन्व॑तीभिः। अ॒न्तरि॑क्षप्रु॒ङ्गिर॑पो॒दका॑भिः॥४२॥

ति॒स्रः, क्षप॑स्त्रिरहा॑ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भुज्यु॑मू॒हथुः

पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्तार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः
 षडंशैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
 आपपूरषम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य९ सुतृप्तं
 विदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमं तृप्सुषु। स
 सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
 तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
 परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः
 पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो
 रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
 वत्सौ। अग्निश्चादित्यश्च। रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः।
 अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
 वत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता

अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ
तावेव प्रतिपद्येते। सेयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति।
तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या
उल्बणम्। एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च
पशुभिश्च भवति। य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति।
आदित्यः पुण्यस्य वृत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रतो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतस्ततनूर्न तदामो अंश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।

अमी य ऋक्षा निहिंतास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
 अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
 तत्संवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्संवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
 भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भर्गस्य धीमहि।
 अपागूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं
 तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यस्त्रा सम्भविष्यामः। नाम नामैव
 नाम मे॥५०॥

नपुंसकं पुमांस्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः।
 यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम
 भूतानि। अनूबन्धोऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे
 पुंस आहुः। पश्यदक्षणात्रविचेतदन्धः। कुविर्यः पुत्रः स
 इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानात्संवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
 तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुश्चत्। तमजिह्वा असश्चत्।

ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद् सम्प्रति। न स जातु
जनः श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि
स्नेव विद्धि तत्। अतृष्यं स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे
मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः।
स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः
प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्।
आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।
वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतांन् रोहितांश्चाग्नेः।
रथे युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते।
द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च।

नियुद्धिर्वायविह तां विमुञ्च॥५५॥

[११]

आत॑नुष्व॒ प्रत॑नुष्व। उ॒द्धमऽऽध॑म् सन्ध॑म्। आ॒दित्ये
चन्द्र॑वर्णा॒नाम्। गर्भ॑माधै॒हि यः पु॒मान्। इ॒तः सि॒क्तः
सूर्य॑गतम्। च॒न्द्रम॑से॒ रसं॑ कृधि। वारा॑दं ज॒नया॑ग्रेऽग्निम्। य
एको॑ रु॒द्र उच्य॑ते। अ॒स॒ङ्ख्या॒ताः स॑हस्रा॒णि। स्म॒र्यते॑ न च
दृश्य॑ते॥५६॥

ए॒वमे॒तं नि॑बोधत। आ॒म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒हि म॒यूर॑रोमभिः।
मा त्वा केचि॑न्नियेमु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। द॒ध॒न्वेव॑ ता इ॒हि।
मा म॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिः। या॒मि म॒यूर॑रोमभिः। मा मा
केचि॑न्नियेमु॒रि॒न्न पा॒शिनः॑। नि॒ध॒न्वेव॑ तां (२) इ॒मि।
अणु॑भिश्च म॒हद्भि॑श्च॥५७॥

नि॒घृष्वैर॑स॒मायु॑तैः। का॒लैर्ह॑रित्व॒माप॑न्नेः। इन्द्रऽऽया॑हि
स॒हस्र॑युक्। अ॒ग्निर्वि॑भ्राष्टि॒वसनः॑। वा॒युः श्वे॑त॒सिक॑द्रुकः।
स॒व॒त्स॒रो वि॑षू॒वणैः॑। नि॒त्या॒स्तेऽनु॑च॒रास्त॑व। सु॒ब्रह्म॑ण्योः

सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमंब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसो-
ऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः।
ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः
पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।
विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
प्रतीज्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा
भवति। वाश्रेवं विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि।
ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
उपस्तरणमसि॥६०॥

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममं
दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।
अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूव्यं
युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदितिः।
ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च।
अ०शश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो
ह०सः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः

प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा
मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः। असौ
योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा
मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः।
असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः।
असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि
नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत
मोत्सृपत॥६५॥

इ॒मे मा॒साँश्चा॒र्धमा॒साश्च॑ । सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
 चोत्स॑र्पन्ति च । मा मेँ॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम् । मा मम॑
 प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत् । इ॒म ऋ॒तवः॑ । सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑
 प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति च । मा मेँ॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम् ।
 मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मोत्सृ॑पत् । अ॒य॒ सं॒वत्स॒रः । सर्वे॑षां
 भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च ॥६६॥

मा मेँ॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम् । मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प ।
 इ॒दम॑हः । सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति च । मा
 मेँ॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम् । मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प ।
 इ॒य॒ रा॒त्रिः । सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चोत्स॑र्पति
 च । मा मेँ॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम् । मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
 मोत्सृ॑प । ॐ भूर्भुवः॒ स्वः । ए॒तद्वो मि॒थुनं॑ मा नो मि॒थुनं॑
 री॒द्वम् ॥६७॥

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा
 भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा
 नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने

स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा
भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां
स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।

वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां
 रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां
 स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने
 स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा
 नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस

उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण
 उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः।
 दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
 त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
 आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।

चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्रे।
एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
देवाः॥ ७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया। वाय्वश्वा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे
सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥ ७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा
रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्नमपचावर्तिम्।
अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः।
आदित्यानदितिं देवीम्। योनिर्नोर्ध्वमुदीषत॥ ७६॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।

स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष॑र्यो अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो बृ॒हस्प॑तिर्दधातु।
 के॒तवो अ॑रु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो वा॑त॒रश॑नाः। प्र॒तिष्ठा॑ꣳ श॒तधा॑
 हि। सु॒माहि॑तासो सह॒स्रधा॑य॒सम्। शि॒वा नः श॑न्त॒मा भ॑वन्तु।
 दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा ते व्यो॑म
 स॒न्दृशि॑ ॥ ७७ ॥

[२१]

योऽपां पु॒ष्पं वेद॑। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति।
 च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पां पु॒ष्पम्। पु॒ष्पवान् प्र॒जावा॑न् पशु॒मान् भ॑वति।
 य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति।
 अ॒ग्निर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽग्नेरा॒यत॑नं
 वेद॑ ॥ ७८ ॥

आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वा अ॒ग्नेरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान्
 भवति। य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान्
 भवति। वा॒युर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो
 वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति ॥ ७९ ॥

आपो॒ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य ए॒वं

वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। असौ वै तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽमुष्यं तपत आयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वा अमुष्यं तपत आयतनम्॥८०॥

आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतनम्। आयतनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं॥८२॥

योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्यऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्यऽऽयतनम्।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । य ए॒वं वे॒द॒ । यो॑ऽपा॒मा॒य॒त॒नं॒ वे॒द॒ ॥८३॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒नम् ।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । यः सं॒व॒त्स॒र॒स्य॒ऽऽय॒त॒नं॒ वे॒द॒ ।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । आ॒पो वै सं॒व॒त्स॒र॒स्य॒ऽऽय॒त॒नम् ।

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒व॒ति॒ । य ए॒वं वे॒द॒ । यो॑ऽप्सु ना॒वं प्र॒ति॑ष्ठि॒तां॒ वे॒द॒ । प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॒ति॑ष्ठि॒ताः । तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता । अ॒पा॒५

र॒स॒मु॒द॒य॒५ स॒न् । सू॒र्ये शु॒क्र॒५ स॒मा॒भृ॑तम् । अ॒पा॒५ र॒स॑स्य॒ यो

र॒सः । तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॑त्त॒ममि॑ति । इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॒५ र॒सः ।

ते॑ऽमु॒ष्मि॑न्नादि॒त्ये स॒मा॒भृ॑ताः । जा॒नु॒द॒घ्नी॑मु॒त्तर॑वे॒दीं खा॒त्वा ।

अ॒पां पू॑रयि॒त्वा गु॑ल्फ॒द॒घ्नम् ॥८५॥

पु॒ष्कर॑प॒र्णेः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च॒ स॒५ स्ती॒र्य । तस्मि॑न्विहा॒य॒से ।

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑प॒समा॒धाय॑ । ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॑ वदन्ति ।

कस्मा॑त्प्र॒णी॒तेऽय॑म॒ग्निश्ची॑यते॑ । सा॒प्र॒णी॒तेऽय॑म॒प्सु ह्य॑यं

ची॒यते॑ । अ॒सौ भु॑व॒ने॒प्यना॑हि॒ता॒ग्निरे॒ताः । तम॑भि॒तं ए॒ता

अ॒बी॒ष्ट॒का॒ उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे
चा॒तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति। ए॒तद्धं स्म॒ वा
आहुः॑ शण्डि॒लाः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
सं॒वत्सरं॑ प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।
अ॒मुमा॑दि॒त्यं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। ब्र॒ह्मं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
वै॒श्व॒सृ॒जम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं
चि॑न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ। इ॒तश्चा॒ऽमु॒तश्चा॒ऽव्य॑तीपा॒ती।
तमि॑ति। यो॑ऽग्नेर्मिथू॒या वेद॑। मि॒थु॒न॒वा॒न्भव॑ति। आपो॒ वा
अ॒ग्नेर्मि॑थू॒याः। मि॒थु॒न॒वा॒न्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥८९॥

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
 समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
 सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
 वंदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
 समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो
 मनीषेति। उपैन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
 वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य
 यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय
 उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
 रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।
 मम वैत्वङ्मांसम्। समभूत्॥९२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।
 स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्।

भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वः समभूः।
त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायापः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत
उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा
दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि
वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं उपादधात्। एवा हि पूषन्निति।
ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति।
ततो देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा
दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्गो हि ते

समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्वृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमाप्त्वा।
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयिषुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या

आपः। मुख॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒समव॑रुन्धे। तस्मा॑न्मुख॒तो
ब्र॑ह्मवर्च॒सित॑रः॥१९॥

कू॒प्या गृ॑ह्णाति। ता दक्षि॑ण॒त उप॑दधाति। ए॒ता वै
तेज॑स्विनी॒रापः। तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षि॑ण॒तो द॑धाति।
तस्मा॑द्वक्षि॑णोऽर्ध॑स्तेज॒स्वित॑रः। स्था॒वरा गृ॑ह्णाति। ताः
प॒श्चादुप॑दधाति। प्र॒ति॑तिष्ठि॒ता वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व
प्र॒ति॑तिष्ठति। वह॑न्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्त॑र॒त उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व
आकू॑ज॒तीरि॒व धाव॑न्तीः। ओज॑ ए॒वास्यो॑त्त॒रतो द॑धाति।
तस्मा॑दुत्त॒रोऽर्ध॑ ओज॒स्वित॑रः। स॒म्भार्या गृ॑ह्णाति। ता मध्य॒
उप॑दधाति। इ॒यं वै स॑म्भार्याः। अस्यामे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
प॒ल्व॒ल्या गृ॑ह्णाति। ता उ॒परि॑ष्ठादुपाद॑धाति॥१०१॥

अ॒सौ वै प॑ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति। दि॒क्षूप॑दधाति।
दि॒क्षु वा आपः॑। अन्नं॒ वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॒ जाय॑ते।
यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॒ जाय॑ते। तदव॑रुन्धे। तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑

वा॒त॒र॒श॒ना ऋ॒ष॒योऽचि॒न्वन्। तस्मा॑दा॒रुण॑के॒तुकः॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। के॒तवो॑ अ॒रु॒णास॑श्च। ऋ॒ष॒यो वा॒त॒र॒श॒नाः।
प्र॒ति॒ष्ठा५ श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॒मिति॑।
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

[२४]

जा॒नु॒द॒घ्नीमु॑त्त॒रवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयति। अ॒पा५
सर्व॑त्वा॒य। पु॒ष्कर॑प॒र्ण५ रु॒क्मं पु॑रु॒षमि॒त्युप॑दधाति। तपो॒
वै पु॑ष्करप॒र्णम्। स॒त्य५ रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॑द्वा
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्म॑मुप॑दधाति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑वरुन्धे।
अथो॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मंष्ट्रै॑। आप॑मा॒पाम॑पः सर्वाः।
अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह
स॑श्चस्कर॒र्द्धि॒या इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। लो॒कं
पृ॑णच्छि॒द्रं पृ॑ण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः प॑र॒म॒जाः। इ॒न्द्रघो॑षा वो॒ वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति।
पञ्च॒चित॑य॒ उप॑दधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः। तं
चि॑नुते। लो॒कं पृ॑णया द्वितीया॒मुप॑दधाति। पञ्च॑ पदा॒ वै
वि॒राट्। तस्या॒ वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं पादः॑। द्यौः पादः॑।
दि॒शः पादः॑। प॒रोर॑जाः पादः॑। वि॒राज्ये॑व प्र॒ति॑तिष्ठति। य
ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैनमे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॒भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का
उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे
चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति। अथ॑
ह स्मा॒हारु॒णः स्वा॑य॒म्भुवः॑। सा॒वि॒त्रः सर्वो॑ऽग्निरित्यन॑नुषङ्गं
म॒न्याम॑हे। नाना॒ वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥
स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं
चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं
चि॑नुते। चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
वै॒श्व॒सृज॑म॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।
 इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं चि॑न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः।
 वृषा॑णौ सꣳस्फालयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॒न्नानु॑षज्यः।
 सो॒त्तर॑वेदिषुं क॒तुषुं चि॑न्वीत। उ॒त्तर॑वेद्याꣳ ह्य॒ग्निश्ची॑यते॑।
 प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्रा॒जा॒प॒त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जा॒प॒त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न्
 भवति। य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत्
 प॑शूनाम्। यदापः॑। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॒ऽग्निं चि॑नुते। प॒शुमान्
 भवति। य ए॒वं वेद॑॥११०॥

वृष्टि॑कामश्चिन्वीत। आपो॒ वै वृष्टिः॑। प॒र्जन्यो॒ वर्षु॑को भवति।
 य ए॒वं वेद॑। आ॒मया॑वी चिन्वीत। आपो॒ वै भे॑षजम्।
 भे॒षजमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भिच॑रꣳश्चिन्वीत।
 वज्रो॒ वा आपः॑॥१११॥

वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्रहरति। स्तृणु॑त ए॒नम्। तेज॑स्कामो॒
 यश॑स्कामः। ब्र॒ह्मव॑र्चसका॑मः स्वर्ग॑कामश्चिन्वीत। ए॒ताव॑द्वा
 वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑। तदव॑रुन्धे। तस्यै॒तद्व॑तम्।

वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा
एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनन्तिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं
वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपः।
य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं
च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।
आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।
सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा

स्व॑प्त। अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। रा॒ज्ञः सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। युवा॑ सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा नव॒द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिर॒ण्मयः॑ को॒शः। स्व॒र्गो लो॒को
ज्योति॑षाऽऽवृ॒तः। यो वै तां॑ ब्रह्म॑णो वे॒द। अ॒मृते॑नऽऽवृ॒तां
पुं॒रीम्। तस्मै॑ ब्रह्म॑ च ब्रह्मा॒ च। आ॒युः की॒र्तिं प्र॒जां द॑दुः।
वि॒भ्राज॑माना॒ ह॒रिणी॑म्। य॒शसा॑ सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒र हिर॑ण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप्राजि॑ता। परा॒डे॒त्यंज्या॑मयी। परा॒डे॒त्यं॑नाश॒की।
इ॒ह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॑वा॒सुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री
म॒न्द्रय॑ते। य॒द्योषि॑द्यत्प॒तिव्र॑ता। अ॒रिष्टं॑ यत्किं च क्रि॒यते॑।
अ॒ग्निस्तदनु॑वेधति। अ॒श्रुता॑सः श्रु॒तास॑श्च॥११७॥

य॒ज्वानो॑ येऽप्य॑य॒ज्वनः॑। स्व॑र्यन्तो नापे॑क्षन्ते। इन्द्र॑म॒ग्निं च॑
ये वि॒दुः। सि॒कंता॑ इव सं॒यन्ति॑। र॒श्मिभिः॑ समुदी॒रिताः॑।
अ॒स्मालो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋ॒षिभि॑रदात्पृ॒श्निभिः॑। अपे॑त॒ वीत॑
वि च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः।

अहोभिर्द्विरक्तुभिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वयः। अकृष्टा ये
च कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः।
रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान्
पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरग्रेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं
मे अस्तु। स ह्येवास्मि सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो
रायो धनम्। पुत्रानापो देवीरिहऽऽहितः॥१२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह।
अग्रे नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च
दीधिरे। रथेन किं शुकावता। अग्रे नाशय सन्दृशः॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो
 य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो
 अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ सन्त्व॒स्मे।
 सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीनाम्॑। गवा॑
 कृ॒णोत्य॑र्वताम्। प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णाम्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मा॒मैत्वि॒न्द्रिय॑म्। पुन॑रायुः पुन॑र्भगः। पुन॑र्ब्राह्म॒णमैतु॑
 मा। पुन॑र्द्रवि॒णमैतु॑ मा। यन्मे॒ऽद्य रे॑तः पृथि॒वीम॑स्कान्।
 यदोष॑धीर॒प्यसं॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पु॑नराददे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
 वर्च॑से। यन्मे॒ रेतुः॑ प्रसि॑च्यते। यन्म॒ आजा॑यते पुनः। तेन॑
 माम॒मृतं॑ कुरु। तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॑रो॒ऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्रव॒णः स॑दा। तिरो॒ऽधेहि॑
 स॒प॒त्नान्नः॑। ये अपो॒ऽश्नन्ति॑ के॒चन॑। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वै॑श्रव॒णः।
 रथ॑ꣳ सह॒स्रव॑न्धुरम्। पु॒रुश्च॒क्रꣳ सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि

नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावंहन्ति। धनं गावो हस्ति-
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं
विराजम्। सुदर्शने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।
शतद्वाट्टारंगमन्ता। स॒ह्यै नगरं तव। इति मन्त्राः।
कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिं हरेत्। हिरण्यनाभये
वितुदये कौबेरायाय बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिं हृत्वोपतिष्ठेत्।
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयं स्मः। नमस्ते
अस्तु मा मां हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्ये सीदति। अथ तमग्निमिन्धीत।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः

स्वः स्वाहा॥ यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरुहता
भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः
सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तरहृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मां इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि
स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं वैश्रवणाय
कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो
ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो
अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु।
दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम
सन्दृशि॥१२९॥

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमि-
त्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः।
अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा-
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकैति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
यथाशक्ति वा। एवस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।
तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा विश्व॑वे॒दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे
 बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
 वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
 सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
 अमुह्यस्ते न प्राजानस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
 लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
 प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
 यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
 यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजंत वा
 यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
 बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
 प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
 प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो
 नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्तः ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं
 योधयन्ति यावदस्तमन्वंगान्तानि ह वा एतानि रक्षांसि
 गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तद् ह वा एते
 ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता
 आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा
 तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं
 प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम् अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम्
 आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं
 भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य
 एवं वेद॥ २॥

[२]

यद्वैवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा

मुञ्चत॒र्तस्य॒र्तेन॒ मामि॒त। देवां॑ जी॒वनका॒म्या यद्वा॒चाऽनृ॑त-
मूदि॒म। तस्मा॑न्न इ॒ह मुञ्च॑त॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः।
ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॒ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः॑
पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं॑ चानृ॑तमूदि॒म। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑
धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः। ते नो॑ मुञ्च॒न्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृतमा॒रि॒म।
स॒जा॒त॒श॑सा॒दुत॒ जा॑मि॒श॑सा॒ज्याय॑सः श॑सा॒दुत॒
वा॒ कर्नी॑यसः। अना॑धृष्टं दे॒वकृ॑तं यदे॒नस्तस्मा॑त्
त्वम॒स्माज्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि॥ ३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्वा॑ शि॒श्रैर्य॑दनृ॒तं
च॒कृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः प्रमुञ्च॑तु
च॒कृ॒म या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॑ज॒हाद॑रा॒तीस्तेना॑हं
ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान॑ आ॒क्षि। यत्कु॑सी॒दम॑प्र॒तीत्तं॑ मये॒ह
येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्ने अ॒नृ॒णो भ॑वामि
जीव॑न्ने॒व प्रति॑ तत्तै॑ दधामि। यन्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पे॒ष
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॑श॒साति॑क्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॑ता

यदापं इमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो
अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यन्नृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनेभ्यः।
अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां
चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या
च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये
राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव
इत्समानो यमस्य लोके अधिरञ्जुराय। अव ते हेळ
उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं
नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो यश्च निस्वनः।
तेऽ(१)स्मद्यक्षममनांगसो दूरादूरमचीचतम्। निर्यक्षममचीचते
कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै
प्रसुवामसि। दुःशः५सानुशः५साभ्यां घणेनानुघणेन च।
तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा

पयंसा सन्तनूभिर्गन्महि मनसा स२ शिवेन। त्वष्टा नो
अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति
परायक्ष्म२ सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं
पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि
तिग्ममोजो वरुण स२शिशधि। मातेवास्मा अदिते शर्म
यच्छु विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्र आयू२षि
पवस आ सुवोर्जमिषं च नः। आरे बाधस्व दुच्छुनाम्।
अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधद्रयिं मयि
पोषम्॥६॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तमीमहे
महागयम्। अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो
नुदस्व। अस्मे दीदिहि सुमना अहेळच्छर्मन्ते

स्याम त्रिवरूथ उद्भौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः
 सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो नुदस्व। अधि नो ब्रूहि
 सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान्। अग्रे
 यो नोऽभितो जनो वृको वारो जिघांसति। तांस्त्वं
 वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्युमाभर। अग्रे यो नोऽभिदासति
 समानो यश्च निष्ठः। तं वयं समिधं कृत्वा तुभ्यमग्रेऽपि
 दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपंतः शपात्। उषाश्च
 तस्मै निमृक् सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो
 यो रणो मर्तोऽभिदासति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायतो मा
 तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
 यश्च माम्। सर्वांस्तानग्रे सन्दह यांश्चाहं द्वेष्मि ये च
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो
 अस्मान्दिप्साच्च सर्वांस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
 ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो

बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद् स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं
 तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

तत् तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्।

अ॒ब॒न्ध्वे॒के द॒द॒तः प्र॒यच्छा॒दातुं॑ चेच्छ॒क्रवा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॒षाम्।
 आर॑भे॒थाम॒नु स॒र॒भे॒था॒ऽस॒मानं॑ प॒न्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्व॑
 पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद॒ग्नौ तस्मै॑ गोत्रा॒येह॑ जा॒याप॑ती स॒र॒भे॒थाम्।
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॒त द्यां॑ यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॒ऽसि॒म।
 अ॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्य॒ उन्नो॑ नेषद्वुरि॒ता या॒नि
 च॒कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒शस्त॑
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॒तृया॑च्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
 वि॒वित्सि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॒ रोगं॑
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वा॒याम्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्ये॒म
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्यन्तेन दे॒वा दा॒स्यन्न॑दा॒स्यन्नु॒त
 वा॑ करि॒ष्यन्। यद्वे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑
 च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्नि॒र्मा तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑द्वि
 बहु॒धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॒र॒ण्यमु॒त गा॒म॒जाम॑वि॒म्। यद्वे॒वानां॑
 चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्नि॒र्मा
 तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। य॒न्मया॑ म॒नसा॑ वा॒चा कृ॒तमे॑नः

कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो मोग्धि त्वं हि वेत्थ
यथातथम्॥१०॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो
बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः
कूश्माण्डानि तास्तेष्वन्वविन्दञ्छ्रद्धया च तपसा च
तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो
वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति
तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त
एतानि सूक्तान्यपश्यन् यद्वैवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं
बभूवऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय
प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्याया-
स्तस्मान्मोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-
ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहयात्पूतो देवलोकान्त्समंश्नुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॒हुया॒द्योऽपू॒त इ॒व म॒न्ये॒त यथा॑ स्ते॒नो
 यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमे॒ष भ॑वति॒ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑
 यद॑र्वा॒चीन॒मेनो॑ भ्रू॒णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो
 दी॒क्षामु॑पैति दी॒क्षित॑ ए॒तैः सं॒तति॑ जु॒होति॑ सं॒वत्स॒रं दी॑क्षितो
 भ॑वति॒ सं॒वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑न॒ पुनी॑ते॒ मासं॑ दी॒क्षितो॑ भ॑वति॒
 यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑न॒ पुनी॑ते॒
 चतु॑र्विंश॒तिः रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒ चतु॑र्विंश॒तिर॒र्धमा॒साः
 सं॑वत्स॒रः सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑न॒ पुनी॑ते॒ द्वा॒दश॑ रा॒त्रीर्दी॑क्षितो
 भ॑वति॒ द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॑वत्स॒रः सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑न॒
 पुनी॑ते॒ ष॒ड्रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒ ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑ सं॑वत्स॒रः
 सं॑वत्स॒रादे॒वऽऽत्मा॑न॒ पुनी॑ते॒ ति॒स्रो रा॒त्रीर्दी॑क्षितो भ॑वति॒
 त्रि॒पदा॑ गा॒यत्री॑ गा॒यत्रि॒या ए॒वऽऽत्मा॑न॒ पुनी॑ते॒ न
 मा॒ऽसम॑श्री॒यान्न॑ स्त्रि॒यमु॑पे॒यान्नो॑प॒र्यासी॑त जु॒गुप्से॑तानृ॒तात्प॒यो
 ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ व्र॒तं य॑वा॒गू रा॑ज॒न्य॑स्या॒मिक्षा॑ वै॒श्यस्या॑थो
 सौ॒म्ये॒प्यध्व॑र ए॒तद्व्र॑तं ब्रू॒याद्य॑दि म॒न्ये॒तोप॑दस्या॒मीत्यो॑दनं

धानाः सक्तूँ घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन्
यद्यजूंषि घृताहुतयो यत्सामानि सोमाहुतयो
यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः
क्षुधं पाप्मानमपाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन्
ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः

स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः
 हरति तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति
 तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
 यजुः सामं वा तद्ध्वयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः
 कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतास्य
 कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो
 मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पय आहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन
 च तर्पयन्ति॥१४॥

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीर्योपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य
 शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति
 तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि
 यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं पाणिं पादौ
 प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
 प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
 यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
 सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुंस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
 वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे व्योमन्
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
 स्वरित्याहेतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तथ

सावित्रीं गा॒यत्रीं त्रिर॒न्वा॑ह प॒च्छो॑ऽर्ध॒र्च॑शोऽन॒वान्॑ स॒वि॒ता
 श्रियः॑ प्रस॒वि॒ता श्रिय॑मे॒वऽऽप्नो॑त्यथो॑ प्र॒ज्ञा॑त॒यै॒व प्र॑ति॒पदा॑
 छ॒न्दा॑ऽसि॒ प्रति॑पद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे॒ मन॑सा स्वा॒ध्या॒यम॑धी॒यीत॒ दि॒वा न॑क्तं वे॒ति ह॑
 स्मा॒ऽऽह॑ शौच आ॒ह्ने॒य उ॒ता॒र॒ण्ये॒ऽबलं॑ उ॒त वा॑चो॒त तिष्ठ॑न्नु॒त
 ब्रज॑न्नु॒ताऽऽसी॑न उ॒त श॒या॒नो॒ऽधी॒यी॒तै॒व स्वा॑ध्या॒यं तप॑स्वी
 पु॒ण्यो भ॑वति॒ य ए॒वं वि॒द्वान्त्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒ते नमो॑ ब्रह्म॑णे
 नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्नये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॑धी॒भ्यः। नमो॑ वा॒चे
 नमो॑ वा॒च॒स्प॒तये॑ नमो॑ वि॒ष्णवे॑ बृ॒हते॑ क॒रोमि॑॥१६॥

[१२]

म॒ध्य॒न्दि॒ने प्र॒बल॑म॒धी॒यी॒ता॒सौ ख॒लु वा॒वैष॑ आ॒दि॒त्यो
 यद्वा॑ह्म॒णस्त॒स्मात्त॑र्हि तेऽक्षि॑ण॒ष्ठं तप॑ति॒ तद्दे॒षाऽभ्यु॑क्ता।
 चि॒त्रं दे॒वाना॑मु॒दगा॑दनी॒कं चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॑ग्नेः। आऽप्रा॒
 द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्चेति॒
 स वा॑ ए॒ष य॒ज्ञः स॒द्यः प्र॑ता॒यते॑ स॒द्यः सन्ति॑ष्ठते॒ तस्य॑

प्राक् सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां
त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा
दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वर्षः
हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे
वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने
वायावमावास्यायाः स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते
तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकः रोहत्युत्तमः समानानां
भवति यावन्तः ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं
जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं चाक्षय्यं चापं
पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्वेशः
समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते

ब्रज॑स्तिष्ठ॒न्नासी॑नः शया॑नोऽरण्ये॑ ग्रामे॒ वा याव॑त्तरस॑ः
 स्वाध्या॑यमधी॑ते सर्वा॑ल्लो॒काञ्ज॑यति॒ सर्वा॑ल्लो॒कान॑नृ॒णोऽनु॑-
 सञ्च॑रति॒ तदेषा॑भ्यु॒क्ता। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृ॒णाः पर॑स्मि॑-
 स्तृती॑ये लो॒के अ॑नृ॒णाः स्या॑म। ये दै॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः
 सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृ॒णा आक्षी॑येमेत्य॒ग्निं वै जा॑तं पा॒प्मा
 ज॑ग्राह॒ तं दे॒वा आहु॑तीभिः पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्नाहु॑तीनां
 य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑ दक्षि॑णाभिर्दक्षि॑णानां ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑
 छ॒न्दोभि॑श्छ॒न्दसा॑ः स्वाध्या॑येनाप॑हतपा॒प्मा स्वाध्या॑यो
 दे॒वप॑वित्रं वा ए॒तत्तं योऽनू॑त्सृ॒जत्य॑भा॒गो वा॒चि भ॑वत्यभा॒गो
 ना॒के तदेषा॑भ्यु॒क्ता। यस्ति॒त्याज॑ सखि॒विद॑ः सखा॒यं न
 तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति। यदी॑ः शृ॒णोत्य॑ल॒कः शृ॒णोति॑
 न हि प्र॒वेद॑ सुकृ॒तस्य॑ पन्था॒मिति॑ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्यै॑त॒व्यो
 यं यं क्र॒तुम॑धी॑ते तेन॑ तेनास्येष्टं भ॑वत्यग्ने॒र्वायो॑रा॒दित्य॑स्य
 सायु॑ज्यं गच्छति॒ तदेषा॑भ्यु॒क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॑त वा पु॒राणे
 वेदं॑ वि॒द्वाःसं॑भि॒तो वद॑न्त्यादि॒त्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे

अ॒ग्निं द्वितीयं॑ तृतीयं॑ च ह॒ः समिति॑ याव॑तीर्वै दे॒वता॒स्ताः
 सर्वा॑ वेद॒विदि॑ ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑
 दि॒वे दि॒वे नम॑स्कुर्यान्नाश्नी॒लं की॑र्तयेदे॒ता ए॒व दे॒वताः॑
 प्री॒णाति॑ ॥ १९ ॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रिच्य॑ते यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑ वा गृ॒ह्णाति॑
 या॒जयि॑त्वा प्रतिगृ॒ह्य वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं वे॒दम॑धी॒यीत॑
 त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्रीं॑ गा॒यत्रीम॑न्वातिरेचयति॒ वरो॑ दक्षि॒णा
 वरे॑णै॒व वर॑ः स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑ ॥ २० ॥

[१६]

दुहे॑ ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दा॑सि॒ यो या॒जय॑ति॒ स
 येन॑ य॒ज्ञक्र॑तुना॒ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं प॒रेत्य॑ शुचौ
 देशे॑ स्वा॑ध्या॒यमे॒वैन॑म॒धीय॑न्नासी॒त तस्या॑न॒शनं॑ दी॒क्षा
 स्था॒नमु॑प॒सद् आ॑स॒नं सु॒त्या वाग्जु॑हर्म॒न उप॑भृद्धृतिर्ध्रु॒वा
 प्रा॒णो ह॒विः सा॒माध्व॑र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॒णद॑क्षि॒णोऽन॑न्त॒-
 दक्षि॑णः॒ समृ॑द्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

क॒ति॒धा॒वंकी॒र्णी प्र॒वि॒शति॑ चतु॒र्धे॒त्या॒हुर्ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो म॒रुतः॑
 प्रा॒णैरि॒न्द्रं ब॒लेन॑ बृ॒ह॒स्पति॑ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सेना॒ग्नि॒मे॒वेत॑रेण॒ सर्वे॑ण
 तस्यै॒तां प्राय॑श्चि॒त्तिं वि॒दां च॑कार सु॒देवः का॑श्य॒पो यो
 ब्र॒ह्म॒चा॒र्य॒व॒कि॒रे॒दमा॒वा॒स्या॒या॒ः रा॒त्र्या॒म॒ग्निं प्र॒णीयो॑प॒समा॒धाय॑
 द्वि॒राज्य॑स्योप॒घातं॑ जु॒होति॑ का॒मा॒वंकी॒र्णोऽस्म्य॑वंकी॒र्णोऽस्मि॑
 का॒म॒ का॒मा॒य॒ स्वाहा॑ का॒माभि॑द्रु॒ग्धोऽस्म्य॑भि॒द्रु॒ग्धोऽस्मि॑
 का॒म॒ का॒मा॒य॒ स्वाहे॒त्य॒मृतं॑ वा आ॒ज्य॒म॒मृत॑मे॒वऽऽत्म॑न्ध॒त्ते
 हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ क॒वा॒तिर्य॑द्भु॒ग्नि॒म॒भि॒म॒न्त्रये॑त् सं
 मा॑ऽऽसि॒श्चन्तु॑ म॒रुतः॑ स॒मिन्द्रः॑ सं बृ॒ह॒स्पतिः॑ । सं
 मा॑ऽय॒म॒ग्निः सि॑श्च॒त्वायु॑षा च॒ ब॒लेन॑ चऽऽयु॒ष्मन्तं॑ करो॒तु
 मे॒ति॒ प्रति॑ हा॒स्मै म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रतीन्द्रो॑ ब॒लं
 प्रति॑ बृ॒ह॒स्पति॑र्ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं प्र॒त्य॒ग्निरि॒तर॑त्सर्व॒ः सर्व॑तनु॒र्भूत्वा॑
 सर्व॑मायु॒रेति॑ त्रि॒र॒भि॒म॒न्त्रये॑त् त्रिष॒त्या हि दे॒वा योऽपू॑त
 इ॒व॒ मन्ये॑त् स इ॒त्थं जु॑हु॒यादि॒त्थम॒भि॒म॒न्त्रये॑त् पु॒नीत॑
 ए॒वऽऽत्मा॑न॒मायु॑रे॒वऽऽत्म॑न्ध॒त्ते वरो॑ दक्षि॒णा वरे॑णै॒व वर॑ः

स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा
 कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा
 हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयं संवत्सरः प्रजननमश्विनौ
 पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं
 काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष
 दिव्यः शांकरः शिशुमारस्तं ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं
 जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु
 प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति
 ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं
 भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः

सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः ॥ २३ ॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये
 वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं जीवितं वर्धयन्ति नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च
 नमः ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नमः

ओषधीभ्यः। नमो वा॒चे नमो वा॒चस्पत॑ये नमो विष्ण॑वे
बृ॒हते क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम्।
विधेस्त्वमस्माकं नाम्। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥१॥

[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥२॥ [२]

अ॒ग्निर्होता॑। अ॒श्विना॑ऽध्व॒र्यू। त्वष्टा॑ऽग्नी॒त्। मि॒त्र उ॑पव॒क्ता।
सोमः॑ सोम॑स्य पुरो॒गाः। शु॒क्रः शु॒क्रस्य॑ पुरो॒गाः। श्रा॒तास्त॑
इन्द्र॒ सोमा॑ः। वाता॑पे॒र्हवन्श्रु॒तः स्वाहा॑॥३॥

अ॒ग्निर्होता॑ऽष्टौ॥३॥ [३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वा॒तं प्रा॒णः। द्यां पृ॒ष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा।
अ॒ङ्गैर्य॒ज्ञम्। पृथि॒वी९ शरी॑रैः। वाच॑स्प॒तेऽच्छि॑द्रया
वा॒चा। अ॒च्छि॑द्रया जु॒ह्वा। दि॒वि दे॒वावृ॒ध९ हो॒त्रा मे॒रय॑स्व
स्वाहा॑॥४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥४॥ [४]

म॒हाह॑वि॒र्होता॑। स॒त्यह॑वि॒रध्व॒र्यू। अच्यु॑तपा॒जा
अ॒ग्नी॒त्। अच्यु॑तमना उपव॒क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॑ष्यश्च
य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ। अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्प॒ते हृद्वि॑धे नामन्।
वि॒धेम॑ ते॒ नाम॑। वि॒धेस्त्वम॒स्माकं॑ नाम॑। वा॒चस्प॑तिः
सोम॑मपात्। मा दै॒व्यस्त॑न्तुश्छेदि॒ मा म॑नुष्यः॑। नमो॑ दि॒वे।
नमः॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑॥५॥

अपात्रीणि च॥५॥ [५]

वाग्धोता॑। दी॒क्षा पत्नी॑। वातो॑ऽध्व॒र्युः। आपो॑ऽभि॒ग॒रः। मनो॑
ह॒विः। तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सुवः॑। ब्रह्म॑ स्वय॒म्भु। ब्रह्म॑णे
स्वय॒म्भुवे स्वाहा॑॥६॥

वाग्धोता नव॥६॥ [६]

ब्रा॒ह्म॒ण एक॑होता। स य॒ज्ञः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः॑। य॒ज्ञश्च॑ मे भूयात्। अ॒ग्निर्द्वि॑होता। स भ॒र्ता। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। भ॒र्ता च॑ मे भूयात्। पृ॒थि॒वी
त्रि॑होता। स प्र॒तिष्ठा॥७॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्र॒ति॒ष्ठा च॑ मे भूयात्।
अ॒न्तरि॑क्षं चतु॒र्होता॑। स वि॒ष्टाः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः॑। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः पञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः षड्द्वो॑ता। स ऋ॒तून्क॑ल्पयाति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ सप्त॒होता॑।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑।

प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥
 स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्।
 आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
 यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं
 सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे
 भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥७॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः।
 मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णियैरग्निभिः। मरुतः
 सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बरुहिषा।
 अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसंव आज्येन। आदित्या
 दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण।
 बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण।
 वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥८॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतैः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः।
मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः।
चन्द्रमसो रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्।
चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च।
कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क्
सूनृता च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः षट्॥९॥ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः

कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय
गाम्। वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या
अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः
स्रगलं करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्।
ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायापः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रलथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्रनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात्। कामः॑ का॒माय॑। का॒मो दा॒ता।
 का॒मः प्र॒तिग्र॑ही॒ता। का॒मः॑ स॒मुद्र॑मा वि॒श। का॒मेन॑
 त्वा प्र॒तिगृ॑ह्णामि। का॒मैत॑त्तै॒। ए॒षा ते॑ का॒म दक्षि॑णा।
 उ॒त्ता॒नस्त्वाङ्गी॑र॒सः प्र॒तिगृ॑ह्णातु॥१९॥

दा॒ता पु॒रुष॑म॒पः प्र॒तिग्र॑ही॒त्रे न॒वं च॥१०॥ [१०]

सुव॑र्णं घ॒र्मं प॒रि॒वेद॑ वे॒नम्। इन्द्र॑स्या॒त्मानं॑ द॒श॒धा च॑र॒न्तम्।
 अ॒न्तः स॑मु॒द्रे म॑न॒सा च॑र॒न्तम्। ब्र॒ह्म॒न्वि॒न्द॒द्व॒श॒हो॒ता॒र॒म॒र्णे॑।
 अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टः शा॒स्ता ज॑ना॒नाम्। ए॒कः स॒न्ब॒हु॒धा वि॑चारः।
 श॒तः शु॒क्राणि॑ य॒त्रैकं॑ भ॒वन्ति॑। स॒र्वे वे॒दा य॒त्रैकं॑ भ॒वन्ति॑। स॒र्वे
 हो॒ता॒रो य॒त्रैकं॑ भ॒वन्ति॑। स॒मा॒न॒सी॒न आ॒त्मा ज॑ना॒नाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टः शा॒स्ता ज॑ना॒नाः स॒र्वा॒त्मा। स॒र्वाः प्र॒जा य॒त्रैकं॑
 भ॒वन्ति॑। च॒तुर्हो॒ता॒रो य॒त्र स॑म्प॒दं ग॑च्छ॒न्ति दे॒वैः। स॒मा॒न॒सी॒न
 आ॒त्मा ज॑ना॒नाम्। ब्र॒ह्मेन्द्र॑म॒ग्निं ज॑ग॒तः प्र॒ति॒ष्ठाम्। दि॒व
 आ॒त्मानः॑ स॒वि॒ता॒रं बृ॒ह॒स्प॒तिम्। च॒तुर्हो॒ता॒रं प्र॒दि॒शोऽनु॑
 क्लृ॑प्तम्। वा॒चो वी॒र्यं॑ त॒प॒साऽन्वि॑न्दत्। अ॒न्तः प्र॑वि॒ष्टं

कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो
निचिक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं
कवयो निचिक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो
निचिक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य
पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति।
अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टे। यस्याण्डकोशं
शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं
कोशं रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादं षड्भोतुर्न
किलाविवित्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा

मनु॒सोत॑ क्लृप्ताः। त॑ षड्भौ॒तार॑मृ॒तुभिः॑ कल्प॑मानम्।
 ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्।
 अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि॒ मन॑सा चर॑न्तम्। स॒हैव स॑न्तं न वि॒जान॑न्ति
 दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒त्मान॑श्च शत॒धा चर॑न्तम्॥२४॥

इन्द्रो॒ राजा॒ जग॑तो॒ य ईशे॑। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॒ विक्लृ॑प्तः।
 पे॒रेण॑ तन्तुं परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॑सा चर॑न्तम्।
 दे॒वाना॑श्च हृद॑यं ब्रह्मा॒न्ववि॑न्दत्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कश्च
 श्रो॒त॑न्तश्च॒ सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्स॒प्त पे॒रवः॑। मेह॑न्ति
 बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र॒ गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्। स हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य
 पि॒न्वते॑। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र॒ गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाश्च॑ श्रियम्।
 म॒ह्यमिन्द्रो॑ निय॑च्छतु। श॒तश्च॑ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्।
 अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो॑ बहु॒लाश्च॑
 श्रियम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ स॒विता॒ मे निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं तेजो॒ मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्द॑धातु। हरिः॑ पत॒ङ्गः

पट॒री सु॒पर्णः। दि॒वि॒क्षयो॒ नभ॑सा॒ य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑
काम॒वरं॑ द॒दातु। प॒ञ्चोरं॑ च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु। हिर॑ण्यज्योतिः
सरि॒रस्य॑ मध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑
काम॒वरं॑ द॒दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेकचक्रम्॥ २७ ॥

एको॒ अश्वो॑ वहति सप्तना॒मा। त्रि॒नाभिं॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।
येने॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदुरग्रै॑। तपो॑
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं बल॑मोर्जश्च जा॒तम्। तद॒स्मै
दे॒वा अ॒भि सन्न॑मन्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॒नम्। अ॒पां
ने॒तारं॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥ २८ ॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः।
श॒तः स॒हस्रा॑णि प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः।
परि॒ सर्व॑मि॒दं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्धना॑नि। अ॒स्माकं॑ ददातु।
श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव। सुव॒न्मह्यं॑ प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।
प॒तङ्ग॑म॒क्तम॑सुरस्य मा॒यया॑॥ २९ ॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मुद्रे॑ अ॒न्तः क॒वयो॑

विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं
 मनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्भे अन्तः। तां द्योतमानाः
 स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः
 पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः।
 अग्निस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥ ३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके।
 युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्रं यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
 पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
 सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय
 सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजयां संविदानः। इडाये सृष्टं घृतवच्चराचरम्। देवा
 अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह
 रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥ ३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमर्ती मे नियच्छुत्वेकचक्रं
व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥११॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं
विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्।
यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति।
एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो
अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परि-
धयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं
जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।
 सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभ्यादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु

पा॒रे। सर्वा॑णि रू॒पाणि॑ वि॒चित्य॑ धी॒रः। नामा॑नि
 कृ॒त्वाऽभि॒वदन्॑ यदास्ते॑। धा॒ता पु॒रस्ता॒द्यमु॑दाज॒हारं। श॒क्रः
 प्रवि॒द्वान्प्रदि॑श॒श्चत॑स्रः। तमे॒वं वि॒द्वान्मृ॑तं इ॒ह भ॑वति। नान्यः
 पन्था॑ अय॒नाय॑ विद्यते। य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वाः। तानि॑
 धर्मा॑णि प्रथ॒मान्या॑सन्। ते ह॒ नाकं॑ महि॒मानः॑ सचन्ते। यत्र॑
 पूर्वे॑ सा॒ध्याः सन्ति॑ दे॒वाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥)॥१२॥

[१२]

अ॒द्भ्यः सम्भू॑तः पृथि॒व्यै रसा॑च्च। वि॒श्वक॑र्मणः॒ सम॑वर्तताधि॑।
 तस्य॑ त्वष्टा॑ वि॒दध॑द्रूपमे॑ति। तत्पु॒रुष॑स्य वि॒श्वमाजा॑न्म॒ग्रे।
 वेदा॒हमे॑तं पु॒रुषं॑ म॒हान्त॑म्। आ॒दि॒त्यव॑र्णं तम॑सः पर॑स्तात्।
 तमे॒वं वि॒द्वान्मृ॑तं इ॒ह भ॑वति। नान्यः पन्था॑ विद्यतेऽय॒नाय॑।
 प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः। अ॒जाय॑मानो बहु॒धा
 विजा॑यते॥३९॥

तस्य॑ धी॒राः परि॑जानन्ति॒ योनि॑म्। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति

वे॒धसः॑। यो दे॒वेभ्य॑ आ॒त॑पति। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः।
 पूर्॒वो यो दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॑ ब्रा॒ह्म॑ये। रुचं॑ ब्रा॒ह्मं
 ज॒नय॑न्तः। दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्।
 तस्य॑ दे॒वा अ॒स॒न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॑ प॒त्न्यौ। अ॒होरा॒त्रे
 पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि रू॒पम्। अ॒श्विनौ॑ व्या॒त्तम्। इ॒ष्टं म॑निषाण।
 अ॒मुं म॑निषाण। सर्वं॑ म॒निषा॑ण॥४०॥

जा॒यते॒ वशे॑ स॒प्त च॑॥१३॥ [१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रि॒यमा॑णो बिभ॒र्ति। ए॒को दे॒वो ब॑हु॒धा नि॒विष्टः॑।
 य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पु॒नर॒स्तमे॑ति।
 तमे॒व मृ॒त्युम॒मृतं॑ तमा॑हुः। तं भ॒र्तारं॑ तमु॑ गो॒प्तार॑माहुः। स
 भृ॒तो भ्रि॒यमा॑णो बिभ॒र्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॒र्तुम्। स॒द्यो
 जा॒तमु॒त ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒कम॑हर्ज॒हार। अ॒तन्द्रो॑ दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः।
 यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॒ स॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः॑।
 रम॑ते तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नैनं॑ जहा॒त्यहः॑ सु पू॒र्व्येषु॑।

त्वामापो अनु सर्वाश्चरन्ति जानतीः। वत्सं पर्यसा पुनानाः।
 त्वमग्निं हव्यवाहं समिन्त्से। त्वं भर्ता मातरिश्वा
 प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वे।
 त्वमेकोऽसि बहून्ननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि।
 नमो वामस्तु शृणुतं हवं मे। प्राणापानावजिरं सञ्चरन्तौ।
 ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं
 युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा
 सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहं हनामि।
 असंज्ञजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।
 यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
 त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
 यद्देवान्प्राणयो नव॥४४॥

हरि॒ः हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्व॒स्येशा॑नं वृ॒षभं॑ म॒तीनाम्॑।
 ब्र॒ह्म स॒रूप॑म॒नुमे॒दमागा॑त्। अय॑नं॒ मा वि॒व॒धीर्वि॑क्रमस्व। मा
 छि॒दो मृ॒त्यो मा व॑धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्र॑मो॒षीः।
 प्र॒जां मा मे॑ री॒रिष॑ आ॒यु॒रु॒ग्र। नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ वि॒धेम।
 स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अ॑शृ॒ण्वन्। का॒मे॒ना॒ज॒न॒य॒न्पु॒नः। का॒मे॒न
 मे॒ का॒म आ॑गात्। हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। य॒द्मी॒षा॒म॒दः
 प्रि॒यम्। त॒दै॒तू॒प॒मा॒म॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अ॒नु परे॑हि
 प॒न्था॑म्। य॒स्ते स्व॒ इ॒त॒रो दे॒व॒या॒ना॑त्। चक्षु॑ष्म॒ते
 शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा॒ः री॑रि॒षो मो॒त
 वी॒रा॒न्। प्र पू॒र्व्यं म॒न॒सा व॑न्द॒मानः॑। ना॒ध॒मा॒नो वृ॒षभं॑
 च॒र॒ष॒णी॒नाम्। यः प्र॒जा॒ना॒मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं य॒जे
 प्र॒थ॒म॒जा॒मृ॒त॒स्य॑॥४६॥

मृत्यवै वीराः श्रुत्वा रिं च॥१५॥

[१५]

त॒र॒णिर्वि॒श्व॒द॑र॒श॒तो ज्यो॒ति॒ष्कृ॒द॑सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि
 रो॒च॒नम्। उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तोऽसि॑ सूर्या॒य त्वा॒ भ्रा॒ज॑स्व॒त ए॒ष ते॒

योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि
बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा
 संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे
 स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्तं सन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तनिम्ना पशुपतिः
 स्थूलहृदयेनाग्निः हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्त्राभ्यां
 महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
 शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास९ शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म
वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण
उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां
भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं
मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यास९ शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा
देवा अंवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पति॒भ्यो
 मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
 मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्व॑देवीं वाच॑मुद्यास॒ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां॑
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
 शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्म॑प्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं
 वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑
 वदिष्ये स॒त्यं वदिष्ये॑ तस्मा॑ अ॒हमिद॑मुप॒स्तर॑णमुप॒स्तृण॑
 उप॒स्तर॑णं मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां
 भूया॑सं प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं
 मधु॑ मनिष्ये मधु॑ जनिष्ये मधु॑ वक्ष्यामि मधु॑ वदिष्यामि
 मधु॑मतीं दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ शुश्रू॑षेण्यां मनु॒ष्यैभ्य॑स्तं मा॑
 दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु॥१॥

[१]

यु॒ञ्जते॒ मनं॑ उ॒त यु॒ञ्जते॒ धियः॑। वि॒प्रा वि॒प्रस्य॑ बृ॒हतो॑

विप॒श्चितः॑। वि हो॒त्रा दधे॑ वयुना॒विदे॒क इत्। म॒ही
 दे॒वस्य॑ सवि॒तुः परि॑ष्टुतिः। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑माददे। अ॒ग्नि॒रसि॑
 ना॒रि॒रसि॑। अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्यः॑। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्रह्मणस्पते॥ २॥

दे॒व॒यन्त॑स्त्वेमहे। उप॒ प्रय॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः। इन्द्र॑ प्रा॒शूर्भ॑वा॒
 सचा॑। प्रैतु ब्रह्मण॒स्पतिः॑। प्र दे॒व्यैतु॑ स॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं
 नर्य॑ प॒ङ्क्ति॑राधसम्। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु नः। दे॒वी द्या॑वापृथि॒वी
 अनु॑ मे म॒सा॒थाम्। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॥ ३॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इ॒य॒त्यग्र॑ आसीः।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑
 त्वा शी॒र्ष्णे। दे॒वीर्व॑ग्नी॒रस्य॑ भू॒तस्य॑ प्रथमजा ऋ॒तावरीः॑।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः॥ ४॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। इन्द्र॑स्यौजो॑ऽसि।
 ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य। म॒खस्य॑ शि॒रः। म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा
 शी॒र्ष्णे। अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य।

म॒खस्य॑ शि॒रः॑॥५॥

म॒खाय॑ त्वा। म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे। आयु॑र्धेहि प्रा॒णं धे॑हि।
अ॒पा॒नं धे॑हि व्या॒नं धे॑हि। चक्षु॑र्धेहि श्रो॒त्रं धे॑हि। मनो॑ धेहि
वाचं॑ धेहि। आ॒त्मानं॑ धेहि प्रति॒ष्ठां धे॑हि। मां धे॑हि मयि॑
धेहि। मधु॑ त्वा मधु॒ला क॑रोतु। म॒खस्य॑ शि॒रोऽसि॑॥६॥

य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थः॑। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा छन्द॑सा करोमि। त्रैष्टु॑भेन
त्वा छन्द॑सा करोमि। जाग॑तेन त्वा छन्द॑सा करोमि।
म॒खस्य॑ रा॒स्त्राऽसि॑। अदि॑तिस्ते बिलं॑ गृह्णातु। पाङ्के॑न
छन्द॑सा। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्राय। म॒खोऽसि॑॥७॥

प॒ते शि॒रं ऋ॒तावरी॑र॒क्ष्यासं॑मद्य म॒खस्य॑ शि॒रः शि॒रः शि॒रोऽसि॑ नवं च॥२॥ [२]

वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सि। वरु॑णस्त्वा धृ॒तव्र॑त॒ आधू॑पयतु।
मि॒त्रावरु॑णयोर्ध्रु॒वेण॑ धर्म॑णा। अ॒र्चिषे॑ त्वा। शो॒चिषे॑ त्वा।
ज्योति॑षे त्वा। तप॑से त्वा। अ॒भीमं॑ म॒हिना॑ दिवम्। मि॒त्रो
ब॒भूव स॒प्रथाः॑। उ॒त श्रव॑सा पृथि॒वीम्॥८॥

मि॒त्रस्य॑ च॒र्षणी॑धृतः। श्रवो॑ दे॒वस्य॑ सा॒न॒सिम्। द्यु॒मं

चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै॑ त्वा। देवस्त्वा॑ सवितोद्वपतु।
 सुपा॒णिः स्व॑ङ्गुरिः। सुबा॒हुरु॒त शक्त्या॑। अप॑द्यमानः
 पृथि॒व्याम्। आशा॒ दिश॒ आ पृ॑ण। उत्तिष्ठ॑ बृहन्भ॑व॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्ति॑ष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा चक्षु॒षाऽन्वी॑क्षे।
 ऋज॑वे॒ त्वा। साध॑वे॒ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा भू॒त्यै॑
 त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्याय॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॒
 पर्यू॑हामि। गा॒यत्रे॑ण॒ त्वा छ॒न्दसा॑ऽऽच्छृ॒णद्भिः। त्रैष्टु॑भेन त्वा
 छ॒न्दसा॑ऽऽच्छृ॒णद्भिः। जा॒गते॑न त्वा छ॒न्दसा॑ऽऽच्छृ॒णद्भिः।
 छृ॒णत्तु॑ त्वा वाक्। छृ॒णत्तु॑ त्वोर्क्। छृ॒णत्तु॑ त्वा ह॒विः। छृ॒न्धि
 वाच॑म्। छृ॒न्ध्यूर्ज॑म्। छृ॒न्धि ह॒विः। दे॒व पुर॑श्चर स॒ग्यास॑
 त्वा॥१०॥

पृथि॒र्वी भ॑व वा॒ख्यद्भु॑॥३॥

[३]

ब्र॒ह्मन् प्र॑व॒र्ग्येण॒ प्रच॑रिष्यामः। होत॑र्घर्मम॒भिष्टु॑हि।
 अ॒ग्नी॒द्रौहि॑णौ पुरो॒डाशा॑वधि॒श्रय। प्रति॑प्रस्थात॒र्विहर॑।
 प्रस्तो॑तः सा॒मानि॑ गा॒य। यजु॑र्युक्त॒ः सा॒मभिरा॑क्त॒खन्त्वा॑।

विश्वेदैवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥४॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्घर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय
त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय
स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा।
मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै स्वाहा। दक्षाय स्वाहा क्रतवे
स्वाहा। ओजसे स्वाहा बलाय स्वाहा। देवस्त्वा सविता
मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्त्रायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि
तपोऽसि। स२सीदस्व महा२ असि। शोचस्व देववीतमः।
विधूममग्ने अरुषं मियेध्य। सृज प्रशस्तदर्शतम्। अञ्जन्ति
यं प्रथयन्तो न विप्राः। वपावन्तं नाग्निना तपन्तः। पितुर्न
पुत्र उपसि प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑न्ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
बृ॒हस्प॑ते॒राधि॑पत्ये। ब्र॒ह्म मे॑ दाः। क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे
धा॒ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः।
मनो॑रश्वा॑ऽसि भू॒रिपु॑त्रा। वि॒श्वो॒भ्यो मा॑ ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या मा॑ मा॒ हि॒ंसीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अ॒न्तरा॑
अ॒मि॒त्रान्। तपा॑श॒संम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑
अ॒चित्तान्। वि॒ ते तिष्ठ॑न्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धि-
र॑सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॑तृ॒भ्यो महि॑ गो॒त्रा

रु॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॒भाजो॒ अ॒ध ते॑ स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अ॒ह॒नी द्यौरि॑वासि। वि॒श्वा हि मा॒या अ॒व॒सि
स्वधा॑वः। भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॒ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्ह॒न्विभ॑र॒षि
साय॑कानि ध॒न्व। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं
नि॒द॒न्द॒यसे॑ वि॒श्वम॑भु॒वम्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॑ मधु॑ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सादी॑दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॒ति॒मा अ॑सि यज॒तन्ते॑ अ॒न्य॒ज्जाग॑तम॒स्येकं॑ च॥५॥

[५]

द॒श प्रा॒चीर्द॑श॒ भा॒सि दक्षि॑णा। द॒श प्र॒तीची॑र्द॒श भा॒स्युदी॑चीः।
द॒शोर्ध्वा॑ भा॒सि सु॒म॒न॒स्यमा॑नः। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः।
अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गा॒य॒त्रेण॑ छ॒न्द॑सा। स
मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु
त्रैष्टु॑भेन छ॒न्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। वरु॑णस्त्वादित्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जा॒ग॒तेन॑ छ॒न्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय॥१९॥

द्यु॒ता॒न॒स्त्वा॑ मा॒रु॒तो म॒रु॒द्वि॒रु॒त्तर॑तो रो॒चय॑त्वानु॒ष्टु॒भेन॑
छन्द॑सा। स मा॑ रु॒चितो॑ रो॒चय॑। बृह॑स्पति॒स्त्वा
विश्वे॑र्दे॒वैरु॒परि॑ष्ठाद्रोचयतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। स मा॑ रु॒चितो॑
रो॒चय॑। रो॒चित॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं॑
म॒नुष्ये॑षु। स॒म्रा॑द्धर्म रु॒चित॑स्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी
ब्र॒ह्मव॑र्च॒स्य॑सि। रु॒चितो॑ऽहं म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भू॑यासम्। रु॒ग॑सि। रु॒चं म॑यि धेहि॥ २०॥

म॒यि रु॒क्। द॒श पुर॑स्ता॒द्रोच॑से। द॒श दक्षि॑णा। द॒श
प्र॒त्यङ्। द॒शोद॑ङ्। द॒शोर्ध्वो॑ भा॑सि सुमन॒स्यमा॑नः। स नः॑
स॒म्रा॒डिष॑मूर्जं धेहि। वा॒जी वा॒जिने॑ पवस्व। रो॒चितो॑ घ॒र्मो
रु॒चीय॑॥ २१॥

रोचय धेहि नवं च॥६॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पाम॑निपद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च प॒थिभि॑श्चरन्तम्।
स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसानः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः।
अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑ मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां

दे॒ववी॑तये। सम॒ग्नि॒र॒ग्निना॑ गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण
रोचते॥ २२॥

स्वाहा॑ सम॒ग्नि॒स्तप॑सा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थि॒व्या
ध॒र्ता। उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्।
अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य
त्वा॥ २३॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मम॑ध्व॒रं कृ॑धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा यच्छ॑। वि॒श्वासा॑ं
भुवा॑ं पते। वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते।
वि॒श्वस्य॑ वचसस्पते। वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते। वि॒श्वस्य॑
ब्रह्म॑णस्पते। दे॒व॒श्रूस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हि। त॒पो॒जां
वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॑वम्॥ २४॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑ती॒नाम्। प॒तिः प्र॒जाना॑म्। म॒तिः
कवी॑नाम्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ट। स॒ सूर्ये॑णारुक्त।
आ॒यु॒र्दास्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॑र्म व॒र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि

पिता नो बोध। आयुर्द्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥ २५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः।
त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं
पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यहंसः। समेद्धारं शतं हिमाः।
तन्द्राविणं हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तवं सन्दृशि।
माऽहं रायस्पोषेण वि योषम्॥ २६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ ७॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥ २७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन
विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वंसुविद्यः सुदत्रः।

सरस्वति॒ तमि॒ह धा॒तवे॒कः। उ॒स्रं घ॒र्मं॑ शि॒ष। उ॒स्रं घ॒र्मं
पा॒हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॒ष। बृ॒ह॒स्पति॒स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑।
वि॒ष्व॒ग्वृ॒तो लो॒हि॒तेन॑। अ॒श्विभ्या॑॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्वत्यै
पि॒न्वस्व। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृ॒ह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य
पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥ २९॥

गा॒य॒त्रोऽसि॑। त्रैष्टु॑भोऽसि। जा॒ग॒तम॑सि। सु॒होर्जो॑
भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒ मधु॑नः सार॒घस्य॑। घ॒र्मं
पा॒त व॑सवो॒ यज॑ता॒ वट्। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॒वन॑ये जुहोमि। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॑
भर्तु॑ं शकेयम्। तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु॒ प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृङ्गा मां
हि॑ंसीः। अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृङ्गा मां हि॑ंसीः। पृथि॒वि॒स्पृङ्गा मां
हि॑ंसीः। सु॒व॑रसि॒ सुव॑र्मे यच्छ। दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां

पाहि॥ ३१॥

एहिं पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥८॥ [८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा॥ सुलिलाय त्वा वाताय
स्वाहा॥ अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा॥ अप्रतिधृष्याय
त्वा वाताय स्वाहा॥ अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा॥ दुवस्वते
त्वा वाताय स्वाहा॥ शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा॥ अग्रये
त्वा वसुमते स्वाहा॥ सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा॥ वरुणाय
त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा॥ सवित्रे त्वर्भुमते
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा॥ यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते
पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत् विश्वा
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।
स्वाहाऽग्रये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरुतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्।
तं प्राव्यं यथा वट्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥

दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।
देवान्धर्मपान्गच्छ। पितृन्धर्मपान्गच्छ॥३५॥

अदित्यवते स्वाहा हर्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥९॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय
पीपिहि। अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः
पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि।
ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा
मे न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय।
नेत्त्वा वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।

योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा।
 ग्रावभ्यः स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः
 स्वाहा। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे
 स्वाहा॥ ३८॥

अहर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
 रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा।
 अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्।
 तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा
 रात्रिया अहो मा पाहि॥ ३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
 वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
 ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतः हविः। मधु
 हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥ ४०॥

पिता नोऽसि मा मा हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म। मधुमतो
 वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा

मा मां हिंसीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒
नक्ष॑त्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॑ स्कन्दया॑द्रुद्राय॑ रुद्रहो॑त्रे स्वाहा॑ऽहो मा पाह्य॑ग्नौ स॒प्त च॑॥१०॥—[१०]

घर्म॑ या ते॑ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्म॒णे। या
ह॑वि॒र्द्धने॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। घर्म॑ या ते॑ऽन्तरि॑क्षे
शुक्। या त्रैष्टु॑भे छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑
ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥४२॥

घर्म॑ या ते॑ पृ॒थि॒व्यां शुक्। या जा॑ग॒ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।
अन्वि॑दनुम॒ते त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य
त॒नुवः॑ पाहि। पृ॒थि॒व्यास्त्वा॑ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॑ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पाहि। वि॒शस्त्वा॑ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम
सुवि॒ताय॑ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑
पाहि। श्रोत्र॑स्य त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॑

नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप
द्वेषो अपह्वरः। अन्यद्वतस्य सश्विमा घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्।
तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ
च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविद्धानम्।
अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स५ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिंक्रदद्वृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स५ सूर्येण रोचते। चिदंसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। विश्वावसु५ सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण

आसाम्। परि॒ सूर्यस्य॑ परि॒धीः॑ र॒पश्यत्। वि॒श्वाव॑सु॒रभि॑
तन्नो॑ गृणातु। दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वो रज॑सो वि॒मानः॑। यद्वा॑ घा
स॒त्यमु॑त यन्न वि॒द्म॥४७॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इन्नो॑ अव्यात्। सस्त्रि॑मवि॒न्दच्च॑रणे
न॒दीना॑म्। अपा॑वृ॒णोद्दु॑रो अश्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गन्ध॒र्वो
अमृ॑ता॒नि वोच॑त्। इन्द्रो॑ दक्षं॑ परि॒जाना॑दहीनम्। ए॒तत्त्वं
दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो म॑नु॒ष्यान्।
सोम॑पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑
न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः।
उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑। उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममृ॑षुत्यम॒स्मभ्य॑ः
स॒निम्। गा॒य॒त्रं न॑वी॒याः स॑म्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑ प्रवोचः॥५०॥

याऽऽ॒ग्नीध्रे॑ तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॒ धर्म॑णा शं॒ युधा॑याः प्यासिषीमहि॒ पोषे॑ण॒ निष॑त्तो वि॒द्म
स॒न्त्वष्टौ॑॥११॥

[११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒व॒त्रा। ज्यो॒तिर्भा॑ अ॒सि॒

वन॒स्पती॑ना॒मोष॑धीना॒ꣳ रसः॑। वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनोऽव॑
नयामः। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सुव॒र्गम्॥५१॥

[१२]

अस्का॒न्ध्यौः पृ॑थि॒वीम्। अस्का॑नृष॒भो यु॒वागाः॑।
स्क॒न्नेमा॑ वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्रज॑नयतु।
अस्का॑नज॒नि प्राज॑नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्नात्
प्रज॑निषीमहि॥५२॥

[१३]

या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑प॒तत्। तान्तं॑ ए॒तेनाव॑ य॒जे स्वाहा॑। या
दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑प॒तत्।
तान्तं॑ ए॒तेनाव॑ य॒जे स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑
श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा पूष्णे शरसे स्वाहा॥ पूष्णे प्रपत्थ्याय स्वाहा
 पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा॥ पूष्णेऽङ्घ्रिणये स्वाहा पूष्णे नरुणाय
 स्वाहा॥ पूष्णे साकेताय स्वाहा॥ ५५॥

[१६]

उदस्य शुष्माद्भानुर्नार्त बिभर्ति। भारं पृथिवी न भूम।
 प्र शुक्रैतु देवी मनीषा। अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजी।
 अर्चन्त एके महि साममन्वत। तेन सूर्यमधारयन्। तेन
 सूर्यमरोचयन्। घर्मः शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि सं
 प्रियं प्रजया पशुभिर्भुवत्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ ५६॥

[१७]

यास्ते अग्र आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये ते
 अग्र इन्द्रवो या उ नाभयः। यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो
 नाम। ताभिस्त्वमुभर्याभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
 सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा

सीद॥५७॥

[१८]

अ॒ग्नि॒र॒सि वै॒श्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑।
इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑।
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः
पु॒च्छ॒म्। श॒रदु॒त्त॑रः प॒क्षः। हे॒म॒न्तो मध्य॑म्। पू॒र्व॒प॒क्षाश्चि॑त॒यः।
अ॒प॒र॒प॒क्षाः पु॒री॒षम्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते
मा॒सांश्चा॒र्द्धमा॒साश्च॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते कल्पन्ताम्।
सं॒व॒त्स॒रस्ते॑ कल्पताम्। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ ते कल्पन्ताम्। ए॒ति
प्रे॒ति वी॒ति॒ समि॑त्यु॒दि॒ति। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वता॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॑वः सीद॥५८॥

चित्तयो नव च॥१९॥

[१९]

भूर्भुवः॑ सु॒वः। ऊ॒र्ध्व ऊ॒षुण॑ ऊ॒तये॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑ पा॒ह्य॒हंसः॑।
वि॒धु॒न्द॒द्रा॒ण॒स॒म॒ने ब॒हूना॑म्। यु॒वा॒न॒स॒न्तं प॒लि॒तो ज॑ंगार।
दे॒वस्य॑ पश्य॒ काव्य॑ महि॒त्वाद्या॑ म॒मार॑। स॒ह्यः स॒मान॑। यदृ॒ते
चि॑दभि॒श्रिषः॑। पु॒रा ज॒र्त॒भ्य आ॒तृदः॑। स॒न्धा॒ता स॒न्धिं म॒घवा॑

पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म
व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्माऽस्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्ठा
घविषा परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो
अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि।
उदुत्यं चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुर्हीडिषाताः सुपर्णाः॥२०॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि
क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु मे।
आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन

पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥२१॥ [२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्नुक्कानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्र स्त्रीहिंतिश्च स्त्रिहिंतिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उ॒ग्रश्च॒ धुनि॑श्च॒ ध्वान्त॑श्च॒ ध्वन॑श्च॒ ध्वनय॑ःश्च। स॒ह॒स॒ह्वाः॑श्च॒
सह॑मानश्च॒ सह॑स्वाःश्च॒ सही॑याःश्च। ए॒त्य॒ प्रेत्य॑
विक्षि॑पः॥६६॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वोदी॑रयताम्। अ॒र्ध॒मा॒सास्त्वोदी॑ जयन्तु।
मासा॑स्त्वा श्रपयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा पचन्तु। सं॒व॒त्स॒रस्त्वा
हन्त्व॑सौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् ज॒हि। छिन्धी॑ भिन्धी॑ ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः
क्रूरा॑णि॥६८॥

[२७]

विगा॑ इन्द्र॒ विचर॑न्त्स्पाशयस्व। स्व॒पन्त॑मिन्द्र॒ पशु॑मन्त॑मिच्छ।
वज्रे॑णा॒मुं बो॑धय दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒प॒तो॑ऽस्य॒ प्रह॑र॒ भोज॑नेभ्यः।
अ॒ग्ने अ॒ग्निना॒ संव॑दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॒ संव॑दस्व।
नम॑स्ते अस्तु॒ भगवः॑। स॒कृ॒त्ते अ॒ग्ने नमः॑। द्वि॒स्ते

नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
 दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
 नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
 हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥२८॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
 गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
 चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय।
 तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति वाचमेताम्।
 तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं
 गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमु॒खि दु॒र्हणु॑ । मा स्म॑ दक्षि॒णतो॑ व॒दः । यदि॑ दक्षि॒णतो॑
वद॑द्विष॒न्तं मेऽव॑ बा॒धासै॑ ॥ ७३ ॥

[३२]

इ॒त्थादु॒लूक॑ आ॒प॒प्तत् । हि॒र॒ण्य॒क्षो अ॒यो॒मुखः॑ । रक्ष॑सां दू॒त
आ॒ग॒तः । तमि॒तो ना॑श॒याग्ने॑ ॥ ७४ ॥

[३३]

यदे॒तद्भू॒तान्य॑न्वा॒विश्य॑ । दै॒वीं वाचं॑ व॒दसि॑ । द्विष॑तो नः
परा॑वद । तान्मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑ नय । त आ॒र्त्याऽऽर्ति॑मा॒र्च्छन्तु॑ ।
अ॒ग्निना॒ऽग्निः सं॑व॒दताम्॑ ॥ ७५ ॥

[३४]

प्र॒सार्य॑ स॒क्थ्यौ पत॑सि । स॒व्यम॑क्षि॒ नि॒पेपि॑ च । मेह॑क॒स्य
च॒नाम॑मत् ॥ ७६ ॥

[३५]

अ॒त्रिणा॑ त्वा क्रिमे॑ ह॒न्मि । क॒ण्वेन॑ ज॒मद॑ग्निना ।

वि॒श्वाव॑सो॒र्ब्रह्म॑णा ह॒तः। कि॒र्मीणा॒ः राजा॑। अ॒प्येषा॑ः
 स्थ॒पति॑र॒ह॒तः। अथो॑ मा॒ताऽथो॑ पि॒ता। अथो॑ स्थू॒रा अथो॑
 क्षु॒द्राः। अथो॑ कृ॒ष्णा अथो॑ श्वे॒ताः। अथो॑ आ॒शाति॑का ह॒ताः।
 श्वे॒ताभिः॑ स॒ह सर्वे॑ ह॒ताः॥७७॥

[३६]

आह॒राव॑द्य। श्रु॒तस्य॑ ह॒विषो॑ यथा॑। तत्स॒त्यम्। यद्मुं॑ य॒मस्य॑
 ज॒म्भयोः॑। आ॒द॒धामि॑ त॒था हि॑ तत्। ख॒ण्ण॑म॒सि॥७८॥

[३७]

ब्रह्म॑णा त्वा श॒पामि॑। ब्रह्म॑णस्त्वा श॒पथे॑न श॒पामि॑। घो॒रेण॑ त्वा
 भृ॒गूणां॑ चक्षु॒षा प्रेक्षे॑। रौ॒द्रेण॑ त्वाङ्गि॒रसां॑ मन॑सा ध्या॒यामि॑।
 अ॒घस्य॑ त्वा धा॒रया॑ वि॒द्ध्यामि॑। अध॑रो म॒त्प॑द्यस्वाऽसौ॥७९॥

[३८]

उत्तु॑द शि॒मिजा॑वरि। त॒ल्पे॑जे॒ तल्प॑ उत्तु॑द। गि॒रीः र॒नु
 प्रवे॑शय। म॒रीची॑रु॒प स॒न्नु॑द। याव॑दि॒तः पु॒रस्ता॑दु॒दया॑ति॒ सूर्यः॑।

तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्न ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः
स्वाहा। अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।

तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। ताम्हः समिन्धे। सा मा समिद्धा।
 आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
 सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने व्रतपते व्रतं
 चरिष्यामि॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते।
 व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।
 द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
 ताम्हः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः
 स्वाहा। अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः
 समिन्धे। ताम्हः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा
 तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी

स॒मि॒त्। ता॒म॒ग्निः॑ स॒मि॒न्धे। सा॒ऽग्नि॑ꣳ स॒मि॒न्धे। ता॒म॒ह॑ꣳ
स॒मि॒न्धे। सा॒ मा॒ स॒मि॒द्धा। आ॒यु॑षा॒ तेज॑सा। वर्च॑सा श्रि॒या।
यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑॥८७॥

अ॒न्नाद्यै॑न॒ स॒मि॒न्ताꣳ॑ स्वाहा॑॥ प्रा॒जा॒प॒त्या मे॑ स॒मि॒द॑सि
स॒प॒त्न॒क्षय॑णी। भ्रा॒तृ॒व्य॒हा मे॑ऽसि॒ स्वाहा॑॥ आ॒दि॒त्य
व्र॒त॒प॒ते व्र॒त॒म॑चा॒रिष॑म्। तद॑श॒कं त॒न्मे॑ऽराधि। वा॒यो
व्र॒त॒प॒तेऽग्ने॑ व्र॒त॒प॒ते। व्र॒ता॒नां व्र॒त॒प॒ते व्र॒त॒म॑चा॒रिष॑म्। तद॑श॒कं
त॒न्मे॑ऽराधि॥८८॥

स॒मि॒त्स॒मि॒न्धे व्र॑तं च॒रि॒ष्या॒म्यायु॑षा॒ तेज॑सा॒ वर्च॑सा श्रि॒या यश॑सा ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेना॒ष्टौ च॑॥४१॥■[४१]

शं नो॒ वा॒तः प॒व॒तां मा॒त॒रि॒श्वा शं न॑स्त॒प॒तु सूर्यः॑। अहा॑नि॒शं
भ॑वन्तु नः॒ शꣳ रा॒त्रिः प्र॒ति॑धी॒यता॑म्। श॒मु॒षा नो॒ व्यु॑च्छ॒तु
श॒मा॒दि॒त्य उ॒दे॑तु नः। शि॒वा नः॒ श॒न्त॑मा भव सु॒मृ॒डी॒का
स॒र॑स्व॒ति। मा॒ ते व्यो॑म॒ स॒न्दृ॒शि। इडा॑यै॒ वा॒स्त्व॑सि
वा॒स्तु॒म॒द्वा॑स्तु॒म॒न्तो॑ भू॒यास्म॒ मा वा॒स्तो॑श्छि॒त्स्म॒ह्यवा॒स्तुः
स भू॑या॒द्यो॑ऽस्मा॒न्द्वेष्टि॑ यं च॒ व॒यं द्वि॒ष्मः। प्र॒ति॒ष्ठा॑सि

प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाँश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स
 भूयाद्योँऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानाँ दूत
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते
 गृहेऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो
 नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।
 इन्द्रस्य गृहोँऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनाँर्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं
 म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या
 स्वस्तिमान्तयाँ स्वस्त्या स्वस्तिमानंसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पात प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि

प्र॒जां म॒य्यग्नि॒स्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑
दधातु॥१०॥

द्यु॒भिर्ऋ॒क्षभिः॑ परि॑पातम॒स्मानरि॑ष्टेभिर॒श्विना॒ सौभ॑गेभिः। तन्नो॑
मि॒त्रो वरु॑णो माम॒हन्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी उ॒त द्यौः।
कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वदूती स॒दावृ॑धः सखा॑। कया॒ शचि॑ष्ठया
वृ॒ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो म॒दानां॑ म॒हिष्ठो॑ मत्स॒दन्ध॑सः।
दृढाचि॑दा॒रुजे॒ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखा॑नामवि॒ता
ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वास्यूतिभिः॑। वयः॑ सु॒पर्णा॑ उप॑सेदुरिन्द्र॑
प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वान्तमू॒र्णुहि॑ पृ॒र्धि
चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥११॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं योर॒भिस्र॑वन्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒र्षणी॒नाम्। अ॒पो या॑चामि
भेष॒जम्। सु॒मित्रा॑ न आप॒ ओष॑धयः सन्तु दुर्मि॒त्रास्तस्मै॑
भूया॑सुर्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा

म॒यो॒भुव॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णा॒य च॑क्ष॒से। यो
वः शि॒वत॑मो॒ रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।
तस्मा॒ अरं॑ ग॒माम॒ वो यस्य॑ क्षया॒य जिन्व॑थ॥१२॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृ॒थि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ शमयतु। अ॒न्तरि॑क्ष॒
शा॒न्तं तद्वा॒युना॑ शा॒न्तं तन्मे॑ शा॒न्तं शुच॑ शमयतु।
द्यौः शा॒न्ता साऽऽदि॒त्येन॑ शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑
शमयतु। पृ॒थि॒वी शान्ति॑र॒न्तरि॑क्ष॒ शान्ति॑र्द्यौः शान्ति॑र्दिशः
शान्ति॑रवा॒न्तरदि॑शाः शान्ति॑र॒ग्निः शान्ति॑र्वा॒युः शान्ति॑रादि॒त्यः
शान्ति॑श्च॒न्द्रमाः॑ शान्ति॑र्नक्ष॒त्राणि॑ शान्ति॑रापः शान्ति॑रोष॒धयः॑
शान्ति॑र्वन॒स्पत॑यः शान्ति॑र्गौः शान्ति॑र॒जा शान्ति॑रश्वः शान्तिः
पुरु॑षः शान्ति॑र्ब्रह्म शान्ति॑र्ब्राह्म॒णः शान्तिः॑ शान्ति॑रे॒व शान्तिः॑
शान्ति॑र्मे अस्तु शान्तिः॑। तया॒हं शा॒न्त्या सं॑र्वशा॒न्त्या
मह्यं॑ द्वि॒पदे॑ चतु॒ष्पदे॑ च शान्तिं॑ करोमि शान्ति॑र्मे अस्तु
शान्तिः॑। एह॒ श्रीश्च॑ ह्रीश्च॒ धृति॑श्च॒ तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा
श्रद्धा॑ स॒त्यं धर्म॑श्चै॒तानि॑ मो॒त्तिष्ठ॑न्त॒मनू॑त्तिष्ठन्तु मा मा॒ं

श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं
 धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां
 रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृतां अनु। तच्चक्षुर्देवहितं
 पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः
 शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतं भवाम
 शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः
 शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्स्व सूर्यं दृशे।
 य उदगान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्यात्स
 मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं
 दिवं दाधार पृथिवीं सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्भेदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशतां समीची
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा

स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॒ अघं॑ ते स्याम।
 ब्रह्म॑ प्रावा॑दिष्म॒ तन्नो॒ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
 शान्तिः॑ ॥ ९३ ॥

परा॒वर्तो॑ दधातु ब॒द्धां जिन्व॑थ दृ॒शे स॒प्त च॑ ॥ ४२ ॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
 मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पतयः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
 मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
 शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं
 वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑
 वदिष्ये स॒त्यं वदिष्ये॒ तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तर॑णमुप॑स्तृण
 उप॑स्तर॑णं मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां
 भूयासं॑ प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं॑ प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं
 मधु॑ मनिष्ये मधु॑ जनिष्ये मधु॑ वक्ष्यामि मधु॑ वदिष्यामि

मधु॑म॒तीं दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मु॒द्यास॑ ५ शुश्रू॑षे॒ण्यां मनु॑ष्येभ्य॒स्तं मा॑
दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥
 देवा वै सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्।
 यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तत्सहासदिति। तेषां
 कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणाद्धं आसीत्।
 तूर्धमुत्तराद्धः। परिणञ्जघनाद्धः। मरुवं उत्करः॥१॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत।
 तेनापाक्रामत्। तं देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुत्समानाः।
 तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत। दक्षिणादिषवः।
 तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि॥२॥

तमेकं सन्तम्। बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्वि-
 नम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत। एकं
 मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य
 तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका
 अभवन्। स्मयाका वै नामैते॥३॥

तत्स्मयाकांनाः स्मयाकृत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्य
स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता
उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्धयाम।
यत्र कं च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका
यत्र कं च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारैवृतः ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य
धनुर्विप्रवमाणं शिर उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी
अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
यद्वा(४)इत्यपतत्। तद्घर्मस्य घर्मत्वम्। महतो
वीर्यमपप्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतं
देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं
दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्णा
यज्ञेन यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं
लोकमभ्यजयन्। ते देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति।
 तावब्रूतां वरं वृणावहै। ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति।
 ताभ्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्।
 यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषो-
 ऽरुन्धत। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति।
 यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन
 यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 तस्मादिष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमंब्रुवन्नजयन्त्स च॥१॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः
 पशवः। पशूनेवावरुन्धे। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति।
 छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि हव्यं
 वक्ष्याम इति। तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै
 याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव

तत् प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति।
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न
 होतव्या(३)मिति। हविरवै दीक्षितः। यजुहुयात्। हविष्कृतं
 यजमानमग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥९॥

यज्ञपरुरन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हविष्कृतं
 यजमानमग्नौ प्रदधाति। न यज्ञपरुरन्तरेति। गायत्री
 छन्दाः स्यत्यमन्यत। तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्।
 तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः।
 यः पृथिवीं प्राविशत्॥१०॥

स खदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्खादिर्यग्भिर्भवति।
 छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी।
 ऊर्ग्व उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैणवी।
 तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा
 एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते

प्रसूत्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। वज्रं॑ इ॒व वा
ए॒षा। यद॑भिः। अ॒भिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्व॒र॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञ॒कृ॒द्दे॒वेभ्य॑
इति॑ वावैतदा॒ह। उत्ति॑ष्ठ॒ ब्रह्म॑णस्प॒त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॑णै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽच्छै॑ति। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽच्छै॑ति। प्र॒ दे॒व्यै॒तु स॒नृते॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै
स॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒स॒मित्या॑ह॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह।
दे॒वाने॒व य॑ज्ञ॒नियः॑ कुरु॒ते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे
म॑सा॒थामि॑त्या॒ह। आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
स॒म्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै
म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑ शि॒र इति॑ वावैतदा॒ह। म॒खाय॑
त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण इत्या॑ह। नि॒र्दि॒श्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒र॒ह॑रति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑

शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्वुनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्वुनः
 करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्वारं
 यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या
 उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
 पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः।
 यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय
 वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तुम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत।
 सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
 यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
 प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।
 यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्भाम्याणां

पशूनां चर्मणा सम्भरैत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।
 कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचार्षयति।
 तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
 सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
 रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
 उद्धृते सिकंतोपोप्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
 सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
 ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः
 सः सृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः
 सः सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव
 शुचार्षयति। शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय।
 अजलोमैः सः सृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यदजा।
 प्रिययैवैनं तनुवा सः सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य

लोमभिः स० सृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव
यज्ञ० स० सृजति॥२०॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत्
प्रजायमानाना० सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥२॥ [२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि
प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचार्पयेत्।
अपहाय प्राणिति। प्राणानां गोपीथाय। न प्रवर्ग्य चादित्यं
चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति।
तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति।
मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः।
यत्प्रवर्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते
पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह।
छन्दोभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः।

ए॒षां लो॒काना॒मात्यै॑। छ॒न्दोभिः॑ करोति॥ २३॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑ँसि। वी॒र्ये॑णै॒वैनं॑ करोति। यजु॑षा॒ बिलं॑ करोति॒ व्यावृ॑त्यै। इ॒यं तं॑ करोति। प्र॒जाप॑तिना यज्ञमु॒खेन॑ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं॑ करोति। य॒ज्ञप॒रुषा॑ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं॑ करोति। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुषे॑ वी॒र्यम्॑। वी॒र्यस॑म्मि॑तम्॥ २४॥

अप॑रिमि॒तं करो॑ति। अप॑रिमि॒तस्याव॑रुद्धौ। प॒रिग्री॑वं करोति॒ धृत्यै॑। सूर्य॑स्य॒ हर॑सा श्रा॒येत्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। अ॒श्वश॑केन॒ धूप॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑योनि॒त्वाय॑। वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो वृ॒षाऽश्वः॑। तस्य॑ छ॒न्दा॑ँसि नि॒ष्पत्॥ २५॥

छ॒न्दोभि॑रे॒वैनं॑ धूप॑यति। अ॒र्चिषे॑ त्वा शो॒चिषे॑ त्वेत्या॑ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रु॒णोऽभी॑द्धः। मै॒त्रियो॑पैति॒ शान्त्यै॑। सि॒द्ध्यै त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒पत्वित्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒वैनं॑ ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति। अप॑द्य॒मानः पृ॒थिव्या॑माशा॒ दिश॑ आ॒पृणे॑त्या॑ह॥ २६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उत्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑
 ध्रु॒वस्त्वमि॑त्या॒ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्वरो॒ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।
 यः प्र॑व॒र्ग्यम॑न्वीक्ष॑ते। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वीक्ष॑ इत्या॒ह॒।
 चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा
 भू॒त्यै त्वे॑त्या॒ह॒। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सा॒धु। अ॒सौ
 सु॒क्षितिः॑ ॥ २७ ॥

दि॒शो भू॑तिः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्क॑ल्पयति। अथो॒
 प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॑मु॒मा॒मुष्या॑य॒णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑
 पर्य॑हामीत्या॒ह॒। वि॒शैवैनं॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ पर्य॑हति। वि॒शेति॑
 राज॒न्यस्य॑ ब्रूयात्। वि॒शैवैनं॑ पर्य॑हति। प॒शुभिरि॑ति॒ वैश्य॑स्य।
 प॒शुभिरे॒वैनं॑ पर्य॑हति। अ॒सुर्यं॑ पात्र॒मना॑च्छृण॒म॥ २८ ॥

आच्छृ॑ण॒न्ति। दे॒वत्रा॑कः। अ॒ज॒क्षी॑रेणाऽऽच्छृ॑ण॒न्ति। प॒रमं॑ वा
 ए॒तत्प॑र्यः। यद॑ज॒क्षी॒रम्। प॒रमे॑णै॒वैनं॑ प॒रसा॑ऽऽच्छृ॑ण॒न्ति।
 यजु॑षा॒ व्यावृ॑त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑ण॒न्ति। छ॒न्दो॑भि॒र्वा
 ए॒ष क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भिरे॒व छ॒न्दा॑ः॒ स्याच्छृ॑ण॒न्ति। छृ॒न्धि

वाच॑मित्या॒ह। वाच॑मे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्या॒ह।
 ऊ॒र्जमे॒वावरु॑न्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॑त्या॒ह। ह॒विरे॒वाकः॑।
 दे॒व पुर॑श्चर स॒ध्यास॒न्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्॥ २९॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दाभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणुञ्छन्दाऽस्या-

च्छृणत्यष्टौ च॥ ३॥ [३]

ब्र॒ह्मन्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॒ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हि
 बृ॒हस्प॑तिः। यद्वृ॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।
 आ॒त्मनोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॒ह। ए॒ता वा
 ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ꣳ स॒मर्द्ध॑यति। म॒दन्ती॑भिः
 प्रोक्ष॑ति। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥ ३०॥

अ॒भिपूर्॑वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भिपूर्॑वमे॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। त्रिः
 प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑। होताऽन्वा॑ह।
 रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ꣳ स॒न्तत्यै॑। त्रि॒ष्टुभः॑
 स॒तीर्गा॑य॒त्रीरि॒वान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। स॒न्त॑त॒मन्वा॑ह।

प्राणानां मन्त्राद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपंहत्यै।
यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव
यज्ञस्य शिरः समर्द्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव
यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्ष्ण्याः
प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता
मध्वाऽनुक्तित्याह॥ ३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति।
अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव
यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति।
एतद्वर्हिर्ह्येषः॥ ३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेजं एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं
दधाति। स०सीदस्व महा० असीत्याह। महान् ह्येषः।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये
दर्शपूर्णमासयोः। अथ कथा होता यजमानायाऽऽशिषो
नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो यज्ञः।
उपरिष्ठादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूंष्याह। शीर्षत
एव यज्ञस्य यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः
पुरस्तादाह। प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः।
विधृतिमुपरिष्ठात्। प्राणानेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा
एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा
भूरिपुत्रा। अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे
भूया मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित
इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।
यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो
रश्मयः॥३७॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यः रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भ्रामणीः संजातैः पर्यूढः।
अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्। यद्वैकङ्कताः
परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति
त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति।
तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याहु
व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि
निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागंतमसीति
धुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति
धूनीति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति।
त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि
यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते।
 षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
 तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
 तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
 वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं
 परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्रुवित्राणि।
 अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै।
 विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं
 सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यस्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम
 समष्ट्यै द्वे च॥४॥

[४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।
 अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा।

समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
 रु॒द्रेर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयतु॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
 रु॒द्रेर्दक्षि॑ण॒तो रो॑चयति॒ त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो
 रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयतु॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। वरु॑ण ए॒वैनमा॑दि॒त्यैः
 प॒श्चाद्रो॑चयति॒ जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥ ४३॥

समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते।
 द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्त॒रतो॑ रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒
 छन्द॑सेत्या॒ह। द्यु॒ता॒न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्त॒रतो॑
 रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्टा-
 द्रो॑चयतु॒ पाङ्के॑न॒ छन्द॑सेत्या॒ह। बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वै-
 रु॑परि॒ष्टाद्रो॑चयति॒ पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। समा॑रुचि॒तो रो॑चयेत्या॒ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते॥ ४४॥

रो॒चि॒तस्त्वं दे॑व घ॒र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॒ह। रो॒चि॒तो ह्ये॑ष दे॒वेषु॑।

रोचिषीयाहं मनुष्येऽप्यित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म
 रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
 रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
 मनुष्येऽप्यित्याह। रुचित एवैष मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
 भवति। रुगसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह।
 आशिषमेवैतामाशास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा।
 रुचितो घर्म इति प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्।
 अरोचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा।
 रुचितो घर्म इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको
 यजमानः॥ ४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ
 च॥ ५॥ [५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
 पुरस्तादुपसदा प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
 प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव

लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। षट्थ॑सम्प॑द्यन्ते। षड्वा॑
ऋ॒तवः॑ ॥ ४६ ॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। द्वाद॑श॒कृत्वः॑ प्रवृ॑णक्ति।
द्वाद॑श मा॒साः संव॑त्सरः। संव॑त्स॒रादे॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे।
चतु॑र्विंश॒तिः सम्प॑द्यन्ते। चतु॑र्विंश॒तिरर्द्ध॑मा॒साः।
अ॒र्द्धमा॒सेभ्य॑ ए॒व य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽव॑रुन्धे। अथो॒ खलु॑।
स॒कृदे॒व प्र॒वृज्यः॑। एक॑ं हि शि॒रः ॥ ४७ ॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॑ प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। नोक्थ्ये॑ प्रवृ॑ज्यात्।
प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑ प्रवृ॑ज्यात्। प्र॒जां प॒शून॑स्य॒
निर्द॑हेत्। वि॒श्वजि॒ति॒ सर्व॑पृ॒ष्ठे प्रवृ॑णक्ति ॥ ४८ ॥

पृ॒ष्ठानि॒ वा अ॒च्युतं॑ च्यावयन्ति। पृ॒ष्ठैरे॒वास्मा॑ अ॒च्युतं॑
च्यावयि॒त्वाऽव॑रुन्धे। अप॑श्यं गो॒पामि॒त्याह॑। प्रा॒णो वै गो॒पाः।
प्रा॒णमे॒व प्र॒जासु॑ वि॒यात॑यति। अप॑श्यं गो॒पामि॒त्याह॑। अ॒सौ
वा आ॑दि॒त्यो गो॒पाः। स ही॒माः प्र॒जा गो॑पा॒यति॑। तमे॒व

प्र॒जानां गो॒प्तारं॑ कुरुते। अनि॑पद्यमान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्ये॑ष निपद्य॑ते। आ च॒ परां च॒ प॒थिभि॒श्चर॑न्त॒मित्या॑ह।
आ च॒ ह्ये॑ष परां च॒ प॒थिभि॒श्चर॑ति। स स॒ध्रीचीः स
विषू॑चीर्वसा॒न इत्या॑ह। स॒ध्रीची॑श्च ह्ये॑ष विषू॑चीश्च वसा॒नः
प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आ॒व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्या॑ह। आ
ह्ये॑ष व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॒
माधू॑चीभ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति।
सम॒ग्निर॒ग्निनां॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मां ऋ॒तू क॑ल्पयति। सम॒ग्निर॒ग्निनां॑ ग॒तेत्या॑ह।
अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषो॑ऽग्निनां॑ स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा
ग॒तेत्या॑ह। पूर्॒वमे॒वादित॑म्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि॒ रज॑सः पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒रदा॑वे॒वास्मां ऋ॒तू
क॑ल्पयति॥५१॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॒च्छेत्या॑ह। हो॒त्राभि॑रे॒वेमाँल्लो॒कान्त॑सन्दधाति।
विश्वा॑सां भुवां प॒त इत्या॑ह। हैम॑न्तिकावे॒वास्मां ऋ॒तू

कल्पयति। दे॒व॒श्रू॒स्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वान्पा॒हीत्या॑ह।
 शै॒शि॒रावे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। त॒पो॒जां वाच॑म॒स्मे
 नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॒वमि॒त्याह॑। या वै मे॒ध्या वाक्। सा त॑पो॒जाः।
 ता मे॒वाव॑रुन्धे॥५२॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑मि॒त्याह॑। ग॒र्भो ह्ये॒ष दे॒वाना॑म्। पि॒ता
 म॒तीना॑मि॒त्याह॑। प्र॒जा वै म॒तयः॑। तासा॑मे॒ष ए॒व पि॒ता। यत्
 प्र॒व॒र्ग्यः। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। पतिः॑ प्र॒जाना॑मि॒त्याह॑। पति॒र्ह्ये॒ष
 प्र॒जाना॑म्। मतिः॑ क॒वीना॑मि॒त्याह॑॥५३॥

मति॒र्ह्ये॒ष क॒वीना॑म्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ट
 स॒९ सूर्ये॑णारु॒क्तेत्या॑ह। अ॒मुं चै॒वादि॒त्यं प्र॑व॒र्ग्यं च॒
 स॒९शा॑स्ति। आ॒यु॒र्दास्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॒र्म व॒र्चो॒दा अ॒सीत्या॑ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता नो॑ बो॒धेत्या॑ह।
 बो॒धय॑त्ये॒वैन॑म्। न वै ते॑ऽवका॒शा भ॑वन्ति। पत्न्यै॑ दश॒मः।
 नव॒ वै पु॒रुषे॑ प्रा॒णाः॥५४॥

नाभि॑र्दश॒मी। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। अथो॒

दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
 यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।
 ऋत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य
 शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
 प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो
 वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा ऐधन्ते।
 रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो
 भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवैक्षेत।
 यत्पत्यवैक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वंस्यै निर्दहेत्। यन्नावैक्षेत।
 न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
 प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
 सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुतन्ननिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे

कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥६॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्यैवैनाम्। उस्त्रं घर्मं
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै

देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमुपसीदति। दानवः
स्थ परं इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो
लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै
पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह।
एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय
पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।
द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि
त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभि-
रेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्।
आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः
सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वरोति। अथो
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति॥६२॥

घ॒र्मं पा॑त व॒सवो॑ यज॑ता॒ वडि॑त्या॒ह। व॒सूने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
 सम॑र्द्धयति। यद्व॑ष॒ङ्कुर्या॑त्। या॒तया॑माऽस्य व॒षट्कारः॑ स्या॑त्।
 यन्न॑ व॒षङ्कुर्या॑त्। र॒क्षाः॑सि य॒ज्ञः॑ ह॒न्युः। वडि॑त्या॒ह।
 प॒रोक्ष॑मे॒व व॒षट्करो॑ति। नास्य॑ या॒तया॑मा व॒षट्कारो॑ भव॑ति। न
 य॒ज्ञः॑ र॒क्षाः॑सि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृ॒ष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॒ह। यो वा
 अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृ॒ष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्त॒पेत्या॑ह।
 यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॒ह।
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॒ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॑मुप॑यच्छति।
 न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒रह॑ति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॑मतो
 भर्तु॑ः श॒केय॑मित्या॒ह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॑मत॒ आद॑त्ते। वि
 वा ए॒नमे॑तदर्द्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्य॒ पुरो॑ जुह॑ति। तेजो॑ऽसि
 तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्या॒ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒वि॒स्पृङ्गा॑

मां हि॑सीरन्तरिक्ष॑स्पृङ्गा मां हि॑सीः पृथिवि॑स्पृङ्गा मां
हि॑सीरित्या॒हाहि॑सायै॥ ६५॥

सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ॒ दिवं यच्छ॒ दिवो मां पा॒हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते। शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य॒
शिः॒ प्रति॑दधाति। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ः सन्त॑त्यै।
पश्चा॑ह॥ ६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिः॒ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑
त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्।
तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॑ह।
च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॑ह॥ ६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृह॑स्पतये॒ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्या॑ह। ब्रह्म॒ वै
दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुमते॑

विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाज॑वते॒ स्वाहेत्या॑ह। सं॒वत्स॒रो वै
 सं॒वि॒त॒र्भु॒मान् वि॒भु॒मान्प्र॒भु॒मान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
 जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पितृ॑मते॒ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णो
 वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पितृ॑मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
 दश॒ सम्प॑द्यन्ते। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
 लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हिण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हिणौ भव॑तः।
 रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। अह॑ज्योतिः
 के॒तुना॑ जुषता॑ सुज्यो॒तिर्ज्योति॑षा॑ꣳ स्वाहा॒ रात्रि॑ज्योतिः
 के॒तुना॑ जुषता॑ सुज्यो॒तिर्ज्योति॑षा॑ꣳ स्वाहेत्या॑ह।
 आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मुष्मि॑ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धार। रात्रि॑या
 अ॒वस्ता॑त्। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मि॑ल्लो॒केऽहो॒रात्रा॑भ्यां
 धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चांऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह

पितृमानेति चत्वारि च॥७॥ [७]

विश्वा॒ आशा॑ दक्षिण॒सदि॒त्याह॑। विश्वा॑ने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।
अथो॒ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। विश्वा॑ दे॒वानं॑याडि॒हेत्या॑ह।
विश्वा॑ने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। स्वाहा॑कृतस्य
घ॒र्मस्य॑ मधोः॑ पिबतमश्चि॒नेत्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्द्धयति। स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं य॒जुर्भि॑रित्या॑ह।
अ॒भ्ये॑वैनं॑ घारयति। अथो॒ ह॒विरे॒वाकः॑॥७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्मं पा॑त॒ः हा॑र्दि॒वानम॑हर्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रित्या॑ह।
अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्द्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
म॑ःसा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्रा॒य स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।
इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।
घ॒र्मम॑पातमश्चि॒नेत्या॑ह॥७१॥

पूर्व॑मे॒वोदि॒तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
अ॑म॒ःसा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे

नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
 यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति।
 दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं
 लोकेषु प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥ ७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपान्गच्छ पितृन्धर्मपान्गच्छे-
 त्याह। उभयैष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः
 पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते।
 तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितॄणाम्॥ ७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
 प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु-
 दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि-
 पिन्वयति॥ ७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिहूर्जे पीपिहीत्याह।
 इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
 यजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय

पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते। त्विष्यै त्वा
द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
धर्मासि सुधर्मा मेन्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं
गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह
निरर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता
हुतभागाः। ताभ्य एवैनं जुहोति। गावभ्यः स्वाहेत्याह। या
एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
तेभ्य एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।

सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं
निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं
निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकः स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया
समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो
दधाति। अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः
सूर्यः स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न होतव्या(३)मिति॥ ७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधु

ह॒विरि॒त्याह॑ । स्व॒दय॑त्ये॒वैन॑म् । इन्द्र॑तमे॒ऽग्रावि॑त्याह॑ ॥८०॥
 प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः । प्रा॒ण ए॒वैन॑मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ जु॑होति ।
 पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मां हि॑ःसी॒रित्या॑हाहि॑ःसायै । अ॒श्याम॑
 ते दे॒व घ॑र्म॒ मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मत॒ इत्या॑ह ।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॑स्ते । स्व॒धावि॑नो॒ऽशी॑महि॒ त्वा मा मां
 हि॑ःसी॒रित्या॑हाहि॑ःसायै । तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्य॑ध्यन्ते । ये
 प्र॒व॒र्ग्येण॑ चर॑न्ति । प्राश्न॑न्ति । तेज॑ ए॒वात्म॑न्द॒धते॑ ॥८१॥
 सं॒वत्स॑रं न मा॑ःसम॑श्जीयात् । न रा॒मामु॑पेयात् । न मृ॒न्मये॑न
 पि॒बेत् । नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पि॒बेत् । तेज॑ ए॒व तत्स॑ःश्यति ।
 दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन् । ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑ । वि॒भ्राजि॑
 सौ॒र्ये ब्र॑ह्म॒सन्त्य॑दधत । यत्किं॑ च॒ दिवा॑की॒र्त्यम् । तदे॒तेनै॒व
 व्र॑तेना॒गोपा॑यत् । तस्मा॑दे॒तद्व्र॑तं चा॒र्यम् । तेज॑सो गोपी॒थाय॑ ।
 तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑षि वि॒भ्राजः॑ सौ॒र्यस्ये॑त्याहुः । स्वाहा॑ त्वा
 सूर्य॑स्य रु॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः स॑सा॒दय॑ति । स्वाहा॑ त्वा
 नक्ष॑त्रेभ्य॑ इति॑ सा॒यम् । ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑ । ताभि॑रे॒वैन॑ः
 सम॑र्द्धयति ॥८२॥

अ॒क॒र॒श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्र॒दि॒शो॑ ग॒च्छे॒त्या॑ह॒ पि॒तृ॒णाम॑न्तःप॒रि॒धि॒ पि॑न्वयति धा॒रये॒त्या॑ह॒ वा॒चो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्य॑ ए॒वैनं॑
जुहोत्य॒न्वी॒क्षेत् हो॒त॒व्या(३)मि॒त्य॒ग्रा॒वि॒त्या॑ह॒ दध॑तेऽगोपायत्स॒ च॥८॥ [८]

घ॒र्म॒ या॒ ते॒ दि॒वि॒ शु॒गि॒ति॒ ति॒स्र॒ आ॒हु॒ती॒र्जु॒हो॒ति॒।
छ॒न्दो॑भि॒रे॒वा॒स्यै॒भ्यो॒ लो॒के॒भ्यः॒ शु॒च॒म॒व॑ यज॒ते। इ॒य॒त्य॒ग्रे॑
जु॒हो॒ति॒। अ॒थे॒य॒त्य॒थे॒य॒ति॒। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु॒
नो॒ऽद्या॒नु॒म॒ति॒रि॒त्या॒हा॒नु॒म॒त्यै॒। दि॒व॒स्त्वा॑ प॒र॒स्पा॒या॒
इ॒त्या॑ह॒। दि॒व॒ ए॒वेमाँ॑ल्लो॒का॒न्दा॑धा॒र। ब्र॒ह्म॑ण॒स्त्वा॒ प॒र॒स्पा॒या॒
इ॒त्या॑ह॥८३॥

ए॒ष्वे॒व लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धा॒र। प्रा॒णस्य॑ त्वा प॒र॒स्पा॒या॒
इ॒त्या॑ह॒। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णा॒न्दा॑धा॒र। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः॑। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दि॒त्यः॑ प्र॑व॒र्ग्यः॑। तं
यद्व॑क्षि॒णा प्र॒त्यश्च॑मुद॑श्चमुद्वा॒सये॑त्। जि॒ह्वं य॑ज्ञस्य॒ शि॒रो
ह॑रेत्। प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॑ज्ञस्य॒ शि॒रः
प्रति॑दधाति॥८४॥

प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॒ति।
श॒फो॒प॒य॒मान्ध॒वि॒त्राणि॑ धृ॒ष्टी॒ इत्य॒न्वव॑हर॒न्ति। सा॒त्मा॒न॒मे॒वैन॑॥

सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति। य एवं वेद।
 औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।
 वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।
 साम वै रक्षोहा। रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रय
 इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपहन्ति।
 पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी।
 रक्षसामपहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः
 शुचार्षयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु।
 वनस्पतींश्छुचार्षयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै
 हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरंसि शं युधाया इति
 त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्वा अग्निः। यावानेवाग्निः।

तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्सम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्त्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्ग्व अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैवैनमन्नाद्यैः समर्द्धयति॥८९॥

अनंशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामासि
दिव्यो गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह।
आशिषमेवैतामाशास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च
वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः। अचिंक्रदद्वृषा
हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्।

चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति।
 नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः
 सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति।
 तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥ ११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धियु
 इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसा
 गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः।
 प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा
 इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो
 मनुष्यानित्याह॥ १२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
 प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनूद्वासः सोमं
 पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
 पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
 सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
 अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्चवते।
 यः प्रवर्ग्यमुद्धासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां
 पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः।
 अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा
 आदित्यः सुवर्गो लोकः। यत्सौरी भवतः। तेनैव
 सुवर्गाल्लोकान्नैति॥ १३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहास्यति ह्येष
 गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥ १॥ [१]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदैभ्यो न व्यभवत्।
 तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
 यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूष्प्यभवन्। शुक्रियाणां
 वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
 देवानामन्यत्पयः। यद्गोः पयः॥ १४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।

तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्द्धयन्ति। एष ह त्वे साक्षात्प्रवर्ग्यं
भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासन्ते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।
तत्पश्चान्निग्नोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष

वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निनै॑वेनं॑ वैश्वान॒रेणा॒भि
प्रव॑र्तयति। औदु॑म्ब॒र्याꣳ शाखा॑यामु॒द्वास॑येत्। ऊ॒र्वा
उ॒दुम्ब॑रः। अन्नं॑ प्रा॒णः। शु॒ग्ध॒र्मः॥१८॥

इ॒दम॒हम॒मुष्या॑मु॒ष्याय॑णस्य॑ शु॒चा प्रा॒णम॑पि द॒हामी॒त्याह॑।
शु॒चैवा॑स्य॑ प्रा॒णम॑पि द॒हति॑। ता॒जगा॑र्तिमा॒च्छति॑। यत्र॑
द॒र्भा उ॑प॒दीक॑सन्तताः॒ स्युः। तदु॒द्वास॑येद्वृष्टि॑कामस्य। ए॒ता
वा अ॒पाम॑नू॒ज्झाव॑र्यो॒ नाम॑। यद्व॒र्भाः। अ॒सौ खलु॑ वा
आ॒दित्य॑ इ॒तो वृष्टि॑मुदी॒रय॑ति। अ॒सावे॒वास्मा॑ आ॒दित्यो
वृष्टि॑ं निय॑च्छति। ता॒ आपो॑ निय॑ता॒ धन्व॑ना यन्ति॥१९॥

गोः पर्य॑ उत्तरवेदिशंसते॑ स्थापयति॑ घ॒र्मो य॑न्ति॥१०॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिः स॒म्प्रिय॑माणः। स॒म्राट् स॒म्भृतः॑। घ॒र्मः प्र॑वृ॒क्तः।
म॒हावी॒र उ॒द्वासि॑तः। अ॒सौ खलु॑ वावैष॑ आ॒दित्यः॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑ नामा॒न्यकुरु॑त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑न॒
नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति॥१००॥

यो वै व॒सीयाꣳसं॑ यथाना॒ममु॑प॒चर॑ति। पु॒ण्या॑र्तिं॒ वै स तस्मै॑

कामयते। पुण्या॑र्तिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद॑। तस्मा॑दे॒वं
वि॒द्वान्। घ॒र्म इति॑ दिवाऽऽच॑क्षीत। स॒म्राडिति॑ नक्तम्। ए॒ते
वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॑स्य प्रि॒ये ना॒मनी॑। प्रि॒ययै॒वेन॑
त॒नुवौ॑॥१०१॥

प्रि॒येण॒ नाम्ना॒ सम॑र्द्धयति। की॒र्तिर॑स्य॒ पूर्वा॑गच्छति
ज॒नता॑माय॒तः। गा॒य॒त्री दे॒वेभ्यो॑ऽप॑क्रामत्। तां दे॒वाः
प्र॒व॒र्ग्ये॑णै॒वानु॑ व्य॒भवन्। प्र॒व॒र्ग्ये॑णा॒प्नुवन्। यच्च॑तुर्वि॒ंशति॑कृत्वः
प्र॒व॒र्ग्यं प्र॑वृणक्ति। गा॒य॒त्रीमे॒व तद॑नु वि॒भव॑ति।
गा॒य॒त्रीमा॑प्नोति। पूर्वा॑ऽस्य॒ जन॑ य॒तः की॒र्तिर्गच्छ॑ति।
वै॒श्वदे॒वः स॑सन्नः॥१०२॥

वस॑वः प्रवृ॑क्तः। सोमो॑ऽभिकी॒र्यमा॑णः। आ॒श्विनः
पय॑स्यानी॒यमा॑ने। मा॒रुतः॑ क्वथन्। पौ॒ष्ण उद॑न्तः।
सा॒र॒स्वतो॑ वि॒ष्यन्द॑मानः। मै॒त्रः शरो॑ गृहीतः। तेज॒ उद्य॑तः।
वा॒युर्हि॒यमा॑णः। प्र॒जाप॑तिर्हूय॒मानो॒ वाग्धु॑तः॥१०३॥

अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दित्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑

नामा॑न्यकुरु॒त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑न॒ं नाम्ना॑। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो
वद॑न्ति। यन्मृ॒न्मय॑माहु॑तिं॒ नाश्नु॑तेऽथ॑। कस्मा॑दि॒षोऽश्नु॑त॒
इति॑। वागे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्यै॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑दश्नु॑ते। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष द्वा॑दश॒धा वि॑हि॒तः।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजत।
अ॒वका॒शैर्दे॑वा॒सुरा॑न॒सृज॑त। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑-
सृज॑त। अन्नं॑ प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वावैषः॑॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स॑स॒न्नो हू॒यमा॑नो वा॒ग्धु॒तो द॑धात्ये॒षः॥११॥ [११]

स॒वि॒ता भू॑त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। तेन॒ कामा॑ ए॒ति।
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्निर्भू॑त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॑त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
आ॒दि॒त्यो भू॑त्वा रु॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑
भू॑त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॒ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॑त्वा सं॒वत्स॑रमे॒ति। यत्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॑त्वा श॒क्र॒रीमे॑ति। यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।

बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति। यन्नवमेऽहं प्रवृज्यते। मित्रो
भूत्वा त्रिवृतं इमाँल्लोकानेति। यद्वंशमेऽहं प्रवृज्यते। वरुणो
भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहं प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति।
यद्वादशेऽहं प्रवृज्यते। सोमो भूत्वा सुत्यामेति।
यत्पुरस्तादुपसदां प्रवृज्यते। तस्मादितः पराङ्मँल्लोकां-
स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदां प्रवृज्यते। तस्मादुमुतोऽर्वा-
ङ्मँल्लोकांस्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥१२॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒श्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॑
शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

प॒रेयु॒वा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ बहु॒भ्यः प॒न्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒त॑सं स॒ङ्ग॒मनं॑ जना॑नां य॒म॑सं राजा॑नसं ह॒विषा॑
दुवस्यत। इ॒दं त्वा॑ वस्त्रं प्रथ॒मन्वा॑ग॒न्नपै॑तदूह॒ यदि॑हाबि॒भः
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
विब॑न्धुषु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वोढ॒वै।
याभ्या॑ य॒मस्य॑ सा॒दन॑सं सु॒कृतां॑ चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वान॑नष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॑ सो अ॒स्मा॑सं अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अघृ॑णिः सर्व॒वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पु॒रस्ता॑त्।
यत्रा॑सते सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः संवि॑ता द॒धातु॑।

भुव॑नस्य पत इ॒द॑ ह॒विः। अ॒ग्रये॑ रयि॒मते॒ स्वाहा॑। पुरु॑षस्य
 सयाव॑र्यपेद॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र॒ नापरः॑ पुरा ज॒रस॒
 आय॑ति। पुरु॑षस्य सयावरि॒ वि ते॑ प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण
 म॒हीमिहि॑ स्व॒धयेहि॑ पि॒तृनुप॑ प्र॒जया॒ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैव॑ मा॒ऽ
 स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदैषि॑। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा
 संव्य॑यन्त्युभौ नो लो॒कौ पय॑साऽभ्याव॑वृत्स्व॥ २॥

इ॒यं ना॒री प॑तिलो॒कं वृ॑णा॒ना निप॑द्यत॒ उप॑ त्वा म॒र्त्य
 प्रे॒तम्। वि॒श्वं पु॒राण॑मनु॒ पाल॑यन्ती॒ तस्यै॑ प्र॒जां द्रवि॑णं
 चे॒ह धे॑हि। उदी॑र्ष्व ना॒र्यभि॑ जी॒वलो॒कमि॒तासु॑मे॒तमुप॑शेष
 ए॒हि। ह॒स्तग्रा॒भस्य॑ दि॒धिषो॑स्त्वमे॒तत्पत्यु॑र्जनित्वम॒भि
 सम्ब॑भूव। सु॒वर्ण॑ ह॒स्तादा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै ब्र॒ह्मणे॑
 तेज॑से बला॒य। अत्रै॒व त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॒ विश्वाः॑
 स्पृ॒धो अ॒भिमा॑तीर्जयेम। ध॒नुर॒हस्तादा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑ श्रि॒यै
 क्ष॒त्रायौज॑से बला॒य। अत्रै॒व त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॒ विश्वाः॑
 स्पृ॒धो अ॒भिमा॑तीर्जयेम। मणि॑ ह॒स्तादा॒ददा॑ना मृ॒तस्य॑
 श्रि॒यै वि॒शे पु॒ष्ट्यै बला॑य। अत्रै॒व त्वमि॒ह व॒यः सु॒शेवा॒

विश्वाः स्पृधो अ॒भिमा॑तीर्जयेम॥३॥

इ॒मम॑ग्रे च॒म॒सं मा वि॒जी॑ह्वरः प्रि॒यो दे॒वाना॑मु॒त सो॒म्याना॑म्।
 ए॒ष यश्च॑म॒सो दे॑व॒पान॒स्तस्मि॑न्दे॒वा अ॒मृता॑ मा॒दय॑न्ताम्।
 अ॒ग्रेर्व॑र्म॒ परि॒ गोभि॑र्व्ययस्व॒ सं प्रो॑र्णुष्व॒ मेद॑सा॒ पीव॑सा
 च। ने॒त्वा धृ॑ष्णु॒र्हर॑सा॒ जर॑हृषा॒णो द॑ध॒द्विध॑क्ष्यन्प॒र्यङ्क्ष॑या॒तै।
 मै॒नम॑ग्रे वि॒द॒हो माऽभि॑शो॒चो माऽस्य॒ त्वच॑ चि॒क्षिपो॑
 मा शरी॑रम्। य॒दा शृ॒तं क॒रवो॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
 प्रहि॑णुता॒त्पितृ॑भ्यः। शृ॒तं य॒दा क॒रसि॑ जा॒तवे॒दोऽथे॑मे॒नं
 परि॑दत्ता॒त्पितृ॑भ्यः। य॒दा ग॒च्छा॒त्यसु॑नी॒तिमे॒ताम॑था॒ दे॒वाना॑
 व॒शनी॑र्भ॒वाति॑। सूर्यं॑ ते॒ चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॑त॒मा॒त्मा द्यां च॒
 गच्छ॑ पृथि॒वीं च॒ धर्म॑णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते
 हि॒तमोष॑धीषु॒ प्रति॑ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒जो भा॒गस्त॑प॒सा तं
 त॑पस्व॒ तं ते॑ शो॒चिस्त॑प॒तु तं ते॑ अ॒र्चिः। या॒स्ते शि॒वास्त॑नु॒वो
 जा॒तवे॒दस्ता॑भिर्वि॒हेम॑ सु॒कृता॑ यत्र॒ लो॒काः। अ॒यं वै
 त्वम॒स्मादधि॒ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑र॒सि। वै॒श्वान॑रः

पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदो वहैम२ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वानभ्याववृत्स्वाभिमांतीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च॥१॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो
रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः
स्वाहाऽऽख्यात्रे स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते
स्वाहाऽपलालपते स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
नाधीमस्तस्मै स्वाहा। यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं
वात तपते त्वाया। दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः।
अस्मात्त्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः। अग्नये
वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥२॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
दिवश्चिदन्तादुप मामुदानं डूपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं
त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थे॥
 नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः५ हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथा पितृन्सुविदत्राः५ अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः५ राजन्परि देह्येनः५ स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावंसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः५ अनु।
 तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम
 एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति
 ताः५श्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधानेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताः५श्चिदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताः५श्चिदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः५ रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये

असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या
राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा
संसृजाथ। उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्।
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता
पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥

धेह्युत्तरेमाद्यौ च॥३॥ [३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तं शमयामसि
क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया
पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके
शीतिकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमं
स्वग्निं शमय। शं ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः।
शं ते समुद्रिया आपः शमु ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते

स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु
शमु पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अव सृज पुनरग्रे पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः।
आयुर्वसान् उप यातु शेषं सङ्गच्छतां तनुवां जातवेदः।
सङ्गच्छस्व पितृभिः सः स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन परमे
व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः
सविता दधातु। यत्ते कृष्णः शकुन आतुतोद पिपीलः
सर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु सोमश्च
यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह
गात्रमवहा मा शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र
त्वा देवः सविता दधातु। इदं त एकं पुर ऊत एकं
तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्यां संविदानोत्तमन्नाकमधि
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि

जा॒तोऽस्य॒यं त्वदधि॑जायताम्। अ॒ग्रये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑॥१०॥

अवशीयता९ सधस्थे पञ्च च॥४॥ [४]

आया॑तु दे॒वः सु॒मना॑भि॒रूति॑भि॒र्यमो॑ ह॒वेह॑ प्रय॑ताभि॒रक्ता॑।
आसी॑दता९ सुप्र॒यते॑ह ब॒र्हिष्य॑र्जाय जा॒त्यै मम॑ शत्रु॒हत्यै॑।
य॒मे इ॒व यत॑माने॒ यदै॑तं प्रवा॑म्भर॒न्मानु॑षा दे॒वय॑न्तः।
आसी॑दतु॒ः स्वमु॑ लो॒कं विदा॑ने स्वास॒स्थे भ॑वत॒मिन्द॑वे
नः। य॒माय॑ सोम॑ सु॒नुत॑ य॒माय॑ जुहु॒ता ह॒विः। य॒मः
ह॑ य॒ज्ञो ग॑च्छत्य॒ग्निदू॑तो अर॑ङ्क॒तः। य॒माय॑ घृ॒तव॑द्ध॒विर्जु॑होत
प्र च॑ तिष्ठत। स नो॑ दे॒वेष्वाय॑मद्दी॒र्घमा॑युः प्र जी॒वसे॑।
य॒माय॑ मधु॑मत्तम॒ः राज्ञे॑ ह॒व्यं जु॑होतन। इ॒दं नम॑ ऋषि॒भ्यः
पूर्व॑जेभ्यः पूर्वे॑भ्यः पथि॒कृद्भ्यः॑॥११॥

योऽस्य॒ कौष्ठ्य॒ जग॑तः पा॒र्थिव॑स्यैकं इ॒द्वशी॑। य॒मं
भ॑ङ्गुश्र॒वो गा॑य॒ यो राजा॑नप॒रोध्यः॑। य॒मङ्गाय॑ भ॑ङ्गुश्र॒वो यो
राजा॑नप॒रोध्यः॑। येना॒पो न॒द्यो ध॒न्वा॒नि येन॑ द्यौः पृथि॒वी

दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्।
 अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो दाधार
 पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे यत्
 प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
 यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वहत्। गायत्री
 त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
 गामश्च पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
 वैवस्वतो विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
 चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
 विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
 ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते
 यमः। अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृष्ट्यो विजानतेऽनु वेनति॥५॥

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सः शतधारमेतम्।
 तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सश्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं संमुद्रं शतधारमुत्सव्यच्यमानं भुवनस्य मध्ये।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्।
 अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च
 नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।
 सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।
 तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा
 बध्यन्तां शुनमष्टामुदिङ्गय शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्।
 शुनांसीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप
 सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा
 नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि
 शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव।
 विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पा रमस्य।
 ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता॒ वान्ति॑ प॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते॒ पिन्व॑ते
 सुवः॑। इरा॒ विश्व॑स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वीः
 रेत॒साऽव॑ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्पञ्च॑ मान॒वाः। ए॒व
 व॑पामि हार्म्यं यथा॑साम जी॒वलो॒के भूर॑यः। चि॒तः स्थ
 परि॒चित॑ ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॑ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः
 साद॑यतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। आप्या॑यस्व सन्ते॑॥१६॥

अ॒घ्निया॑ अंग॒न्म स॒प्त च॑॥६॥ [६]

उत्ते॑ तन्नोमि पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒हः
 रिष॑म्। ए॒ताः स्थू॑णां पि॒तरो॑ धारयन्तु तेऽत्रा॑ य॒मः
 साद॑नात्ते मि॒नोतु॑। उप॑सर्प मा॒तरं॒ भूमि॑मे॒तामु॑रु॒व्यच॑सं
 पृथि॒वीः सु॒शेवा॑म्। ऊ॒र्णम्र॑दा यु॒वति॑र्दक्षि॒णाव॑त्येषा त्वा
 पातु॒ निर्ऋ॑त्या उ॒पस्थे॑। उ॒द्धश्च॑स्व पृथि॒वि मा वि॒बाधि॑थाः
 सू॒पाय॑नास्मै भव॒ सूप॑वश्च॒ना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑सि॒चाभ्ये॑न
 भूमि॑ वृणु। उ॒द्धश्च॑माना पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒तु
 उप॒ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृ॒हासो॑ मधु॒श्रुतो॑ वि॒श्वाहा॑स्मै शर॒णाः

सन्त्वत्र। एणी॑र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः सन्तु धे॒नवः॑। तिल॑वत्सा॒
ऊर्ज॑मस्मै दु॒हा॒ना वि॒श्वाहा॑ सन्त्वनप॑स्फुरन्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा निधी॑यते गृ॒हे। अक्षि॑ति॒र्नामं॑ ते
असौ। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्रभ॑रेम ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जीव॑न्त॒ उत्तरं॑
भरेम। तत्त्व॑मारो॒हासो॑ मे॒घ्यो भव॑ य॒मेन॒ त्वं य॒म्या संवि॑दानः।
मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धिष्ठां मा मा॒ता पृ॑थिवि॒ त्वम्। पि॒तृन्
हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धेथां
मा मा॒ता पृ॑थि॒वी म॒ही। वैव॒स्वतः॑ हि गच्छा॑सि यम॒राज्ये॑
वि॒राज॑सि। न॒ळं प्ल॒वमारो॑हैतं न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं
न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा सन्त॑र॒ प्रत॑रोत्तर॥१८॥

स॒वि॒तैतानि॑ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॑ आद॑धे। तेभ्यः॑
पृथि॒वि शं भ॑व। षड्ढो॑ता॒ सूर्यं॑ ते चक्षु॑र्गच्छतु वात॑मा॒त्मा
द्यां च॑ गच्छ॑ पृथि॒वीं च॑ धर्म॑णा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्रं
ते हि॒तमोष॑धीषु॒ प्रतिति॑ष्ठा शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि
पन्थां॑ यस्ते॒ स्व इत॑रो देव॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑

ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः
 शः हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः
 शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो
 देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य
 त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा
 विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्धृतवाःश्चरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि।
 योनिःकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां घृतभागा इह स्थ।
 एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा
 ताः रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां
 त्वा मा दभन्पितरो देवतां। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया
 देवतया। अपूपवाञ्छृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाःश्चरुरेह
 सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिःकृतः पथिकृतः
 सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा

मधुभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते
 गृहेऽसौ। शताक्षरा सहस्राक्षरायुताक्षराऽच्युताक्षरा तां
 रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा
 मा दभन्पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया
 देवतया॥ २०॥

अनपस्फुरन्तीरुत्तरं देवतया द्वे च॥ ७॥ [७]

एतास्ते स्वधा अमृताः करोमि यास्ते धानाः परिकिराम्यत्र।
 तास्ते यमः पितृभिः संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः करोतु।
 त्वामर्जुनौषधीनां पयो ब्रह्माण इद्विदुः। तासां त्वा
 मध्यादाददे चरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणां स्तम्बमाहरैतां
 प्रियतमां मम। इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु।
 काशानां स्तम्बमाहर रक्षसामपहत्यै। य एतस्यै दिशः
 पराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दर्भाणां स्तम्बमाहर
 पितृणामौषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो
 फलम्॥ २१॥

लो॒कं पृ॒ण ता अ॒स्य सू॒द॒दो॒हसः। शं वा॒तः शं हि ते
घृ॒णिः श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः। क॒ल्पन्तां ते दि॒शः सर्वाः॑।
इ॒दमे॒व मेतो॑ऽप॒रा॒मा॒र्ति॒मा॒राम॒ काश्च॑न। तथा॒ तद॒श्वि॒भ्यां कृ॑तं
मि॒त्रेण॒ वरु॑णेन च। व॒रणो वा॑र॒यादि॑दं दे॒वो वन॑स्पतिः। आ॒र्त्यै
नि॒र्ऋ॒त्यै द्वे॒षाच्च॑ वन॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑र॒सि वि॒धा॑र॒यास्मद॑घा
द्वे॒षाँसि॑ श॒मि श॒मया॑स्मद॒घा द्वे॒षाँसि॑ य॒व य॒वया॑स्मद॒घा
द्वे॒षाँसि॑। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं गच्छ॑ दि॒शो
गच्छ॑ सु॒वर्ग॑च्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दि॒शो गच्छ॑ दि॒वं गच्छा॑न्तरि॑क्षं
गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॒ ते हि॒तमोष॑धीषु
प्रति॑ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्मन्व॑ती रे॒वती॑र्यद्वै दे॒वस्य॑ स॒वितुः
प॒वित्रं॒ या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥ २२॥

फलं पुनातु॥ ८॥ [८]

आ रो॒हता॑ऽऽयु॑र्ज॒रसं॑ गृ॒णा॒ना अ॑नुपूर्वं यत॑माना॒ यति॑ष्टा।
इ॒ह त्वष्टा॑ सु॒जनि॑मा सु॒रत्नो॑ दी॒र्घमा॑युः करतु जी॒वसे॑ वः।
यथा॑ऽहान्य॒नुपूर्वं॑ भव॑न्ति॒ यथ॑र्त॒वं ऋ॒तुभि॑र्यन्ति॒ क्लृ॒ताः। यथा॑
न पूर्व॑मप॒रो जहा॑त्ये॒वा धा॑त॒रायू॑षि कल्प॒यैषाम्। न हि॑ ते

अग्ने तनुवै॑ क्रूरं च॒कार॒ मर्त्यः॑। क॒पिर्ब॑भस्ति॒ तेज॑नं पुन॑र्ज॒रायु॑
गौरि॑व। अप॑ नः शोशु॑चद॒घम॑ग्ने शुशु॑ध्या र॒यिम्। अप॑ नः
शोशु॑चद॒घं मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑। अ॒न॒ङ्वाह॑म॒न्वार॑भामहे स्व॒स्तये॑।
स न॒ इन्द्र॑ इव दे॒वेभ्यो॒ वह्निः॑ स॒म्पार॑णो भव॥२३॥

इ॒मे जी॒वा वि॑ मृ॒तैराव॑वर्ति॒न्नभू॑द्ब॒द्रा दे॒वहू॑तिं नो अ॒द्य।
प्राञ्जो॑गामानृ॒तये॒ हसा॑य॒ द्राघी॑य॒ आयुः॑ प्र॒तरां॑ द॒धानाः॑।
मृ॒त्योः प॒दं यो॒पय॑न्तो॒ यदै॒म द्राघी॑य॒ आयुः॑ प्र॒तरां॑ द॒धानाः॑।
आ॒प्याय॑मानाः प्र॒जया॒ धने॑न शु॒द्धाः पू॒ता भ॑वथ यज्ञि॒यासः॑।
इ॒मं जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिं द॑धामि॒ मा नोऽनु॑गा॒दप॑रो अ॒र्धमे॑तम्।
श॒तं जी॑वन्तु श॒रदः॑ पु॒रूची॑स्ति॒रो मृ॒त्युं द॑द्महे प॒र्वते॑न।
इ॒मा ना॒रीर॑विध॒वाः सु॒पत्नी॑राञ्ज॒नेन॑ स॒र्पिषा॒ सम्मृ॑शन्ताम्।
अ॒न॒श्रवो॑ अन॒मीवाः॑ सु॒शेवा॒ आरो॑हन्तु ज॒नयो॒ योनि॑म॒ग्ने।
यदा॑ञ्जनं त्रैककु॒दं जा॒तः हि॒मव॑त॒स्परि॑। तेना॒मृत॑स्य॒
मूले॒नारा॑तीर्ज॒म्भया॑मसि। यथा॒ त्वमु॑द्भि॒नत्स्यो॑षधे पृथि॒व्या
अधि॑। ए॒वमि॒म उ॒द्भि॒न्दन्तु॑ की॒र्त्या यश॑सा ब्रह्मव॑र्च॒सेन॑।

अ॒जोऽस्य॑जा॒स्मद्घा॑ द्वे॒षाँ॑सि॒ य॒वोऽसि॑ य॒वया॑स्मद्घा॑
द्वे॒षाँ॑सि॒॥२४॥

भव॒ ज॒म्भया॑म॒सि त्रीणि॑ च॥९॥ [९]

अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म॒ग्रे शुशु॑ध्या र॒यिम्। अप॑ नः॒
शोशु॑च॒दध॑म्। सु॒क्षेत्रि॒या सु॑गा॒तुया॑ व॒सूया॑ च॒ यजाम॑हे।
अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्। प्र॒यद्व॑न्दि॒ष्ठ ए॒षां प्रा॑स्माका॑सश्च
सू॒रयः॑। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्। प्र॒यद॑ग्रेः स॒ह॑स्वतो वि॒श्वतो॑
य॒न्ति सू॒रयः॑। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्। प्र॒यत्ते॑ अ॒ग्रे सू॒रयो॑
जा॒येम॑हि प्र॒ ते व॒यम्। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्॥२५॥

त्व॑ हि वि॒श्वतो॑मुख वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि। अप॑ नः॒
शोशु॑च॒दध॑म्। द्वि॒षो नो॑ वि॒श्वतो॑मु॒खाऽति॑ नावे॒वं
पा॒रय। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्। स॒ नः॒ सिन्धु॑मिव
ना॒वया॑ति॒ पर्षा॑ स्व॒स्तये॑। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्।
आपः॑ प्र॒व॒णादि॑व॒ यती॑रपा॒स्मत्स्य॑न्दता॒म॒धम्। अप॑ नः॒
शोशु॑च॒दध॑म्। उ॒द्वना॑दु॒दका॑नी॒वापा॑स्मत्स्य॑न्दता॒म॒धम्।
अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दध॑म्। आ॒न॒न्दाय॑ प्र॒मो॒दाय॑ पु॒न॒रागा॑ः

स्वान्गृहान्। अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः
पुरुषः पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
शोशुचदधम्॥ २६॥

अधमघं चत्वारि च॥१०॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्टै।
मयेतां माऽस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं
यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
पयसाऽऽवृणीहि। रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं
त्वा पयसोप स२संदेम। स२ रय्या समु वर्चसा सचस्वा
नः स्वस्तये। ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः।
तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां
दुहिता वसूनाऽ स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं
चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट। पिबतूदकं
तृणान्यत्तु। ओमुत्सृजत॥ २७॥

वधिष्ट द्वे च॥११॥ [११]

सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजु॑षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्ग॒ली॒रि॒यं व॒धू॒रि॒मा॑ संमेत॒ पश्य॑त । सौभा॑ग्यम॒स्यै
द॒त्त्वा॒या॒था॒स्तं वि॒ परे॑तन। इ॒मां त्वमिन्द्र॑ मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॑
सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्राना॑ धेहि॒ पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
आ॒व॒ह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॒र॑मा॒त्मनः॑। वासा॑सि॒ मम॑
गाव॑श्च। अ॒न्न॒पा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒य॒माव॑ह।

ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒
इन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्रह्म॑णे।
नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं व॑दिष्यामि। स॒त्यं व॑दिष्यामि।
तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु। अव॑तु मा॒म्। अव॑तु व॒क्तार॑म्।
ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं व॑दिष्यामि पञ्चं च॥१॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॑ स्वरः। मात्रा॒ बलम्। साम॑
सन्तानः॑। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥२॥ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्चसम्। अथातः॑
सं॒हिता॒या उपनिषदं॑ व्याख्यास्यामः। पञ्च॒स्वधि॑करणेषु।
अधि॒लोक॑मधि॒ज्यौति॑षमधि॒विद्य॑मधि॒प्रज॑मध्यात्मम्। ता
महा॒सं॒हिता इ॑त्याचक्षते। अथा॑धि॒लोक॑म्। पृथि॒वी
पूर्व॑रूपम्। द्यौरु॒त्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः
 पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः
 सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः
 पूर्वरूपम्॥ ४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।
 इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्।
 पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
 इत्यधिप्रजम्॥ ५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
 वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
 महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
 सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
 लोकेन॥ ६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ ३॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्भूव।
 स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।

शरीरं मे विचरुषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि
विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय।
आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा॥ आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ वि माऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ प्र माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनैऽसानि स्वाहा॥ श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहा॥
तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा॥ स मा भग प्रविश स्वाहा॥
तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा॥ यथाऽऽपः
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मा ब्रह्मचारिणः।
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा॥ प्रतिवेशोऽसि प्र मा भाहि प्र
मा पद्यस्व॥९॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॒स्रो व्या॑हृतयः। तासा॑मु॒हस्मै॒ तां
च॑तु॒र्थीम्। माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑। तद्ब्र॑ह्म। स
आ॒त्मा। अङ्गान्य॑न्या दे॒वताः॑। भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॒
इत्य॑न्तरि॒क्षम्। सुव॒रित्य॑सौ लो॒कः॥१०॥

मह॒ इत्या॑दित्यः। आ॒दि॒त्येन॒ वाव॑ सर्वे लो॒का म॑हीयन्ते।
भूरिति॑ वा अ॒ग्निः। भुव॒ इति॑ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दित्यः।
मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा वाव॑ सर्वा॑णि ज्योती॑र॒पि
म॑हीयन्ते। भूरिति॑ वा ऋचः॑। भुव॒ इति॑ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॑
यजू॑र॒पि॥११॥

मह॒ इति॑ ब्र॒ह्म। ब्र॒ह्मणा॑ वाव॑ सर्वे वे॒दा म॑हीयन्ते। भूरिति॑
वै प्रा॒णः। भुव॒ इत्य॑पानः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्।
अ॒न्नेन॒ वाव॑ सर्वे प्रा॒णा म॑हीयन्ते। ता वा ए॒ताश्च॑तस्रश्चतु॒र्धा।
च॑तस्रश्चतस्रो व्या॑हृतयः। ता यो वेद॑। स वेद॒ ब्र॒ह्म। सर्वे॑ऽस्मै
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥१२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑र॒पि वेद॒ द्वे च॑॥५॥

[५]

स य ए॒षोऽन्तर॑हृ॒दय आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पु॒रुषो
मनो॑मयः। अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष
स्तन॑ इ॒वाव॑ल॒म्बते॑। सै॒न्द्रयो॑निः। यत्रा॒सौ कै॑शा॒न्तो वि॒वर्त॑ते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॑रि॒त्यादि॒त्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॑ स्वा॒राज्य॑म्।
आ॒प्नोति॑ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒-
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म॑।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राची॒नयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥६॥

[६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्य-
श्च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धि॒भूत॑म्। अथा॒ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपा॒न
उ॑दानः संमा॒नः। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्च॒क्। च॒र्म मा॒स॒ङ्

स्नावास्थिं म॒ज्जा। ए॒तदधि॑ वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क॑ वा
इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्वमेकं च॥७॥ [७]

ओमि॑ति ब्र॒ह्म। ओमि॑ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॑त्ये॒तदनु॑कृति
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्चा॑व॒येत्या॑श्चाव॒यन्ति॑। ओमि॑ति
सा॒मानि॑ गा॒यन्ति॑। ओ॒ं शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒ंसन्ति॑।
ओमि॑त्यध्व॒र्युः प्र॑ति॒गरं॑ प्र॒तिगृ॑णाति। ओमि॑ति ब्र॒ह्मा
प्र॑सौ॒ति। ओमि॑त्यग्नि॒होत्र॑मनु॒जाना॑ति। ओमि॑ति ब्रा॒ह्मणः॑
प्र॑व॒क्ष्यन्ना॑हु ब्र॒ह्मोपा॑प्रवा॒नीति॑। ब्र॒ह्मैवोपा॑प्रो॒ति॥१६॥

ओन्दशं॥८॥ [८]

ऋ॒तं च॑ स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च। सत्यं च॑ स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑
च। तप॑श्च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च। दम॑श्च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑
च। शम॑श्च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च। अ॒ग्नय॑श्च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑
च। अ॒ग्निहो॑त्रं च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च। अ॒तिथ॑यश्च
स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च। मा॒नुषं॑ च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च।
प्र॒जा च॑ स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑ च। प्र॒जन॑श्च स्वा॒ध्याय॑प्रव॒चने॑

च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति सत्यवचा
 राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने
 एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥९॥ [१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा ऊर्ध्वपवित्रो
 वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सवर्चसम्। सुमेधा
 अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥१०॥ [१०]

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
 चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्।
 धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न
 प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
 भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
 कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं

सुचरितानि। तानि त्वयौपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान् प्रमदितव्यं तानि त्वयौपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्स च॥११॥——[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑
 ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वायो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
 प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
 तन्मा॑मा॒वीत्। तद्व॒क्तार॑मा॒वीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒क्तार॑म्।
 ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥२३॥

स॒त्यम॑वादिषं पञ्च च॥१२॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नो॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
 तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑
 शान्तिः॑॥

ब्रह्म॑विदा॑प्नोति॒ पर॑म्। तदेषा॑भ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॒नम॑न॒न्तं
 ब्रह्म॑। यो वेद॑ निहि॑तं गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽश्रु॑ते
 सर्वा॑न्का॒मा॑न्त॒स॒ह। ब्रह्म॑णा विप॒श्चिते॑ति। तस्मा॑द्वा
 ए॒तस्मा॑दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः।
 वा॒यो र॒ग्निः। अ॒ग्ने रा॒पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॑थि॒व्या

ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा
 एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः
 पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा।
 तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः।
 अथो अन्नैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं
 हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै
 तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासन्ते। अन्नं हि भूतानां
 ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।
 जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं
 तदुच्येत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।
 तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव
 शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
 आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्रा॒णं दे॒वा अनु॒ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शवंश्च॒ ये। प्रा॒णो
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमे॒व त
 आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑न्ते। प्रा॒णो हि भू॒ता॑नामायुः।
 तस्मा॑त्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑त् प्राण॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आ॒त्मा म॒नोम॑यः। तेनै॒ष पूर्णः॑। स वा ए॒ष पुरु॑षवि॒ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ यजु॑रे॒व
 शि॒रः। ऋ॒ग्दक्षि॑णः प॒क्षः। सा॒मोत्त॑रः प॒क्षः। आ॒देश आ॒त्मा।
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तद॑प्येष श्लो॒को भ॒वति॥३॥

यतो॒ वाचो॒ निर्व॑र्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आ॒नन्दं॑ ब्रह्म॑णो
 वि॒द्वान्। न बि॒भेति॑ कदा॑चनेति। तस्यैष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑न्मनो॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आ॒त्मा वि॒ज्ञान॑मयः। तेनै॒ष पूर्णः॑। स वा ए॒ष पुरु॑षवि॒ध
 ए॒व। तस्य॑ पुरु॑षवि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरु॑षवि॒धः। तस्य॑ श्रद्धे॑व
 शि॒रः। ऋ॒तं दक्षि॑णः प॒क्षः। सत्य॑मुत्त॑रः प॒क्षः। यो॒ग आ॒त्मा।

महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समश्नुत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः।
तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः
पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति
चेद्वेदः। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर
आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुंलोकं
प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सौऽकामयत। बहु स्यां

प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।
 तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
 निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
 चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
 तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत।
 तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
 तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-

श्रेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य
 मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः।
 आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य
 पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा
 आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स
 एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक
 आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां
 देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य
 चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः।
 स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्यानन्दः।

श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः।
 स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य।
 ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः।
 स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहत्स्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति।
 एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको
 भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
 विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाव न तपति।
 किमहं साधु नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य
 एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं
 स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि
ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहे॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

भृ॒गुर्वै वा॑रु॒णिः। वरु॑णं॒ पि॒त॑र॒मुप॑ससार। अधी॑हि भगवो॒
ब्र॒ह्मेति॑। तस्मा॑ ए॒तत्प्रो॑वाच। अन्नं॑ प्रा॒णं चक्षुः॑ श्रोत्रं॒
मनो॑ वाच॒मिति॑। त॒ ५ हो॑वाच। यतो॒ वा इ॒मानि॑
भू॒ता॒नि जा॑यन्ते। येन॒ जा॒ता॒नि जी॑वन्ति। यत्प्रय॑न्त्य॒भि
संवि॑शन्ति। तद्विजि॑ज्ञासस्व। तद्व॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
स तप॑स्त॒त्त्वा॥१॥

अन्नं॑ ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जाना॑त्। अ॒न्नाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒ता॒नि
जा॑यन्ते। अ॒न्नेन॑ जा॒ता॒नि जी॑वन्ति। अ॒न्नं प्र॑य॒न्त्य॒भि
संवि॑शन्तीति॑। तद्विजि॑ज्ञाय। पुन॑रे॒व वरु॑णं॒ पि॒त॑र॒मुप॑ससार।
अधी॑हि भगवो॒ ब्र॒ह्मेति॑। त॒ ५ हो॑वाच। तप॑सा॒ ब्र॒ह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स

तप॑स्त॒प्त्वा॥२॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॒ व्य॑जानात्। प्रा॒णाद्धै॑व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। प्रा॒णेन॒ जा॒ता॒नि॒ जी॒व॑न्ति। प्रा॒णं प्र॑य॒न्त्य॒भि
संवि॑श॒न्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॑मुप॒स॒सार।
अर्धा॑हि भगवो ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्त॒प्त्वा॥३॥

मनो॒ ब्रह्मेति॒ व्य॑जानात्। मन॑सो ह्यै॒व खल्वि॒मानि॒ भू॒ता॒नि॒
जाय॑न्ते। मन॑सा जा॒ता॒नि॒ जी॒व॑न्ति। मनः॒ प्र॑य॒न्त्य॒भि
संवि॑श॒न्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॑मुप॒स॒सार।
अर्धा॑हि भगवो ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच। तप॑सा ब्रह्म
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स
तप॑स्त॒प्त्वा॥४॥

वि॒ज्ञानं॒ ब्रह्मेति॒ व्य॑जानात्। वि॒ज्ञाना॑द्धै॒व खल्वि॒मानि॒
भू॒ता॒नि॒ जाय॑न्ते। वि॒ज्ञाने॑न जा॒ता॒नि॒ जी॒व॑न्ति। वि॒ज्ञानं॒
प्र॑य॒न्त्य॒भि संवि॑श॒न्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं

पितॄ॑मु॒प॑स॒सार। अ॒र्धो॑हि॒ भ॒गवो॑ ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॑वाच।
तप॑सा॒ ब्र॒ह्म वि॒जि॑ज्ञास॒स्व। तपो॑ ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽत॒प्यत।
स तप॑स्त॒त्त्वा॥५॥

आ॒न॒न्दो ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात्। आ॒न॒न्दा॒द्यैव॑ ख॒ल्वि॒मानि॑
भू॒ता॒नि जा॑य॒न्ते। आ॒न॒न्देन॑ जा॒ता॒नि जी॑व॒न्ति। आ॒न॒न्दं
प्र॑य॒न्त्य॒भि सं॑वि॒श॒न्तीति॑। सैषा भा॑र्ग॒वी वा॑रु॒णी वि॒द्या। प॒र॒मे
व्यो॑म॒न् प्र॑ति॒ष्ठिता॑। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑
भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या॥६॥

अ॒न्नं न नि॑न्धात्। तद्वृ॒तम्। प्रा॒णो वा अ॒न्नम्। शरी॑रम॒न्नादम्।
प्रा॒णे शरी॑रं प्र॒ति॒ष्ठितम्। शरी॑रे प्रा॒णः प्र॒ति॒ष्ठितः।
तदे॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॒ष्ठितम्। स य ए॒तद॒न्नम॒न्ने प्र॒ति॒ष्ठितं॑ वेद॑
प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॥७॥

अ॒न्नं न परि॑चक्षीत। तद्वृ॒तम्। आपो॑ वा अ॒न्नम्।
ज्योति॑र॒न्नादम्। अ॒प्सु ज्योतिः॑ प्र॒ति॒ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः

प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।
 आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति

वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पुशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 प्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामान्नी कामरूप्यनुसञ्चरन्।
 एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु।
 अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अह३ श्लोककृदह३ श्लोककृदह३ श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य

ना(३) भा॒ङ्। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अ॒हमन्न॒मन्न॑म॒दन्त॒मा(३) द्धि। अ॒हं वि॒श्वं भुव॑न्म॒भ्य॑भ॒वाम्।
 सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॑प॒निषत्॑॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै। तेज॒स्वि
 ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
तेज॑स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒
शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्यपा॒रे भुव॑नस्य॒ मध्ये॒ नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो म॒ही॑यान्।
शु॒क्रेण॒ ज्योती॑र॒षि स॑मनु॒प्रवि॑ष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑
अ॒न्तः॥ यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॒ यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑
विश्वे॑ निषे॒दुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॑मे
व्यो॑मन्॥ येना॑वृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑दित्यस्तप॑ति
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॑न्तः स॑मु॒द्रे क॑वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे॒
पर॑मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॑येन जी॒वान्
व्यस॑स॒र्ज भू॑म्या॑म्। यदोष॑धीभिः पु॒रुषा॑न्प॒शूश्च॒ विवे॑श
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यसं॑ हि॒ परा॑त्प॒रं
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॑ वि॒श्वं पु॑रा॒णं

तमंसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं
बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥
तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं
तद्वह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥
अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः
प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं
न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
महद्यशः॥२॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृतो य एनं विदुरमृतास्ते
भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥ एष हि
देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वा हि जातः स उ गर्भे अन्तः।
स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति

वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्यां॑ नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्यावा॑पृथि॒वी
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्वि॒श्वा भुव॑नानि वि॒द्वान्
यत्र॑ वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॑ वि॒चैकं॑
स ओ॒तः प्रो॑तश्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु
वि॒द्वान्गन्ध॒र्वो नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वे॒द सवि॑तुः पि॒ताऽस॑त्।
स नो॑ बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि वे॒द भुव॑नानि
वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये धामा॑न्यभ्यैर॑यन्त।
परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑ लो॒कान् परि॑
दिशः॑ परि॑ सुवः॑। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वि॒ततं॑ वि॒चृत्य॑
तद॑पश्य॒त्तद॑भवत् प्र॒जासु॑। प॒रीत्य॑ लो॒कान्प॒रीत्य॑ भू॒तानि॑
प॒रीत्य॑ सर्वाः॑ प्र॒दिशो॑ दिशश्च। प्र॒जाप॑तिः प्रथम॒जा
ऋ॒तस्य॑ऽऽत्मन॑ऽऽत्मानं॑म॒भिसम्ब॑भूव। स॒दस॑स्पतिम॒द्भुतं॑
प्रि॒यमिन्द्र॑स्य॒ काम्य॑म्। सनि॑ मे॒धाम॑यासिषम्। उद्दी॑प्यस्व
जा॒तवे॑दोऽप॒घ्नन्नि॑र्ऋ॒तिं मम॑॥४॥

प॒शूँश्च॒ म॒ह्य॒माव॑ह॒ जी॒वनं॑ च॒ दि॒शो दि॒श। मा नो॑
हि॒ंसी॒ज्जा॒तवे॒दो गा॒मश्च॑ पु॒रुषं॑ ज॒गत्। अ॒बिभ्र॑द॒ग्न आ॒ग॑हि
श्रि॒या मा॒ परि॑पातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पु॒रुष॑स्य वि॒द्म स॒हस्रा॒क्षस्य॑ म॒हादे॒वस्य॑ धी॒महि॑। तन्नो॑ रु॒द्रः
प्र॒चो॒दया॑त्। तत्पु॒रुषाय॑ वि॒द्महे॑ म॒हादे॒वाय॑ धी॒महि॑। तन्नो॑
रु॒द्रः प्र॒चो॒दया॑त्। तत्पु॒रुषाय॑ वि॒द्महे॑ व॒क्रतु॑ण्डाय॑ धी॒महि॑।
तन्नो॑ द॒न्तिः प्र॒चो॒दया॑त्। तत्पु॒रुषाय॑ वि॒द्महे॑ च॒क्रतु॑ण्डाय॑
धी॒महि॑॥५॥

तन्नो॑ न॒न्दिः प्र॒चो॒दया॑त्। तत्पु॒रुषाय॑ वि॒द्महे॑ म॒हासे॒नाय॑
धी॒महि॑। तन्नः॑ ष॒ण्मुखः॑ प्र॒चो॒दया॑त्। तत्पु॒रुषाय॑ वि॒द्महे॑
सु॒वर्ण॑प॒क्षाय॑ धी॒महि॑। तन्नो॑ ग॒रुडः॑ प्र॒चो॒दया॑त्। वे॒दा॒त्म॒नाय॑
वि॒द्महे॑ हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भाय॑ धी॒महि॑। तन्नो॑ ब्र॒ह्म प्र॒चो॒दया॑त्।
ना॒रा॒य॒णाय॑ वि॒द्महे॑ वा॒सुदे॒वाय॑ धी॒महि॑। तन्नो॑ वि॒ष्णुः
प्र॒चो॒दया॑त्। व॒ज्र॒न॒खाय॑ वि॒द्महे॑ ती॒क्ष्ण॑द॒ष्ट्राय॑ धी॒महि॑॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि।
तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः
परुषः परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन

श॒तबा॒हुना॑ । मृ॒त्तिके॑ ह॒नं मे॑ पा॒पं य॒न्मया॑ दु॒ष्कृतं॑ कृतम् ।
 मृ॒त्तिके॑ ब्र॒ह्मदत्ता॑ऽसि॒ का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता । मृ॒त्तिके॑ देहि॑ मे
 पु॒ष्टिं त्व॒यि स॑र्वं प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥८॥

मृ॒त्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द् मृ॒त्तिके॑ । तया॑ ह॒तेन॑
 पा॒पेन॑ ग॒च्छामि॑ प॑रमां ग॒तिम् ।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

य॒तं इन्द्र॑ भ॒याम॑हे त॒तो नो॒ अभ॑यं कृ॒धि । म॒घं व॑न्धु॒ग्धि
 तव॑ तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ ज॒हि । स्व॒स्ति॒दा
 वि॒श॒स्पति॑र्वृ॒त्रहा॑ वि॒मृधो॑ व॒शी । वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु नः॑
 स्व॒स्ति॒दा अ॑भ॒यङ्करः॑ । स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति
 नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः । स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॑ष्ट॒नेमिः॑ स्व॒स्ति
 नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु । आ॒पो॒न्तम॑न्युस्तृ॒पल॑प्र॒भर्मा॑ धु॒निः
 शि॒मी॒वाञ्छ॑रु॒मा ऋ॒जी॒षी । सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒साव॑नानि
 ना॒र्वा॒गिन्द्र॑ प्र॒तिमा॑नानि॒देभुः॑ ॥९॥

ब्र॒ह्मज॑ज्ञानं प्र॒थ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सी॒मतः॑ सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः ।

सबुध्रियां उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसंतश्च
 विवेः। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी।
 यच्छानः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां
 करीषिणीम्। ईश्वरीः सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम्।
 श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु। विष्णुमुखा वै
 देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपज्य्यमभ्यजयन्। महाः इन्द्रो
 वज्रबाहुः षोडशी शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मघवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्
 द्वेष्टि। सोमानः स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं
 य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिन्त्सीदतु
 योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति
 दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं
 तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
 विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि
 विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा
मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरङ्ग मामवो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा
कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः
सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम
इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।

यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वधमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने
सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्रिया
मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च
सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः
समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि
विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता
यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो
सुवः। यत्पृथिव्यां रजस्व मान्तरिक्षे विरोदसी।
इमांस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। पुनन्तु वसवः
पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य
गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।
द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयं सञ्श्रितं सुवः॥१४॥

स नः सुवः सञ्शिशधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माऽहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माऽहमस्मि।

अ॒हम॑स्मि॒ ब्र॒ह्मा॑हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑
 स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्य॒वकी॑र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒तत्प॑गः।
 वरु॑णोऽपा॒म॒घम॑र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो
 भूमि॑स्त्व॒माꣳ रोद॑यस्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। पु॒नन्तु॑
 ऋष॑यः पु॒नन्तु॑ वस॑वः पु॒नातु॑ वरु॑णः पु॒नात्व॑धम॑र्षणः।
 आक्रा॑न्त॒समु॒द्रः प्र॑थ॒मे वि॑ध॒र्मं ज॒नय॑न्प्र॒जा भुव॑नस्य॒ राजा॑।
 वृषा॑ प॒वित्रे॑ अ॒धि सा॒नो अ॒व्ये बृ॒हत्सोमो॑ वावृ॒धे सु॒वान॑
 इ॒न्दुः॑॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑दसे सु॒नवा॑म॒ सोम॑मराती॒यतो॑ निज॑हाति॒ वेदः॑। स
 नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धुं॑ दुरि॒ताऽत्य॑ग्निः।
 ताम॑ग्नि॒वर्णां॑ तप॑सा ज्वल॒न्तीं वै॑रोच॒नीं क॑र्मफ॒लेषु॑ जुष्टा॑म्।
 दु॒र्गा दे॒वीꣳ शर॑णम॒हं प्र॑प॒द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑। अ॒ग्ने
 त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॑रति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑।

पू॒श्च॑ पृ॒थ्वी॑ ब॒हुला॑ न॒ उ॒र्वी॑ भ॒वां॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं
योः। वि॒श्वानि॑ नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॒दः॑ सि॒न्धुं॑ न ना॒वा
दु॒रि॒ताति॑ प॒र्षि। अ॒ग्ने॑ अ॒त्रि॒वन्मन॑सा गृ॒णानो॑ऽस्माकं
बो॒ध्यवि॑ता त॒नूना॑म्। पृ॒तना॒जित॑ꣳ स॒ह॒मान॑म॒ग्निमु॒ग्रꣳ हु॑वेम
पर॒मात्स॒धस्था॑त्। स नः॑ प॒र्षद॑ति दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वा क्षा॑म॒द्दे॒वो
अति॑ दु॒रि॒ताऽत्य॑ग्निः। प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑
होता॑ नव्य॑श्च स॒त्सि॑। स्वा॒श्चा॒ग्ने त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑
च सौ॒भ॒ग॒माय॑जस्व। गोभि॒र्जुष्ट॑म॒युजो॑ निषि॑क्तं तवे॒न्द्र
वि॒ष्णो॒रनु॑स॒ञ्चरे॑म। नाक॑स्य पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसा॑नो वै॒ष्णवी॑
लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑
स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑रोम्॥१७॥

[३]

भूरन्नम॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॒ भुवोऽन्नं॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒
 स्वाहा॒ सुव॒रन्न॑मादित्याय॑ दि॒वे स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं॑
 च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑
 भूर्भुवः॑ सुव॒रन्न॑मोम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भुवो॑ वा॒यवे॑
 चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॒ स्वाहा॒ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे
 च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
 दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॒ स्वाहा॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑
 भूर्भुवः॑ सुव॒र्मह॑रोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वाहा॒ पाहि नो॑ वि॒श्ववे॑द॒से

स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावंसो स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो
स्वाहा॥ २० ॥

[६]

पाहि नो अग्न एकया। पाह्युत द्वितीयया। पाह्यूर्जं तृतीयया।
पाहि गीर्भिश्च तसृभिर्वसो स्वाहा॥ २१ ॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेश।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥ २२ ॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्यौढ्वं ममामुष्य ओम्॥ २३ ॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दानं तपो
यज्ञस्तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः ॥ २४ ॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत् ॥ २५ ॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयान्मात्मा गुहायां निहितोऽस्य
जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादांन्महिमान-
मीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः
सप्त जिह्वाः। सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा

गुहाशयां निहिताः सप्तसप्त। अतः समुद्रा गिरयश्च
 सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा
 ओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां
 पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं
 सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां
 भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा
 ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
 घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं
 वृषभ वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिमधुमां उदारदुपां शुना
 सममृतत्वमानद। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा
 देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः

शृङ्गोवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
 शीर्षे सप्त हस्तांसो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति
 महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
 इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया निष्टतक्षुः।
 यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो महर्षिः।
 हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नो देवः शुभया स्मृत्या
 संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो
 न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि
 तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
 धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानुशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां
 विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः
 सन्त्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके तु
 परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं विपापं
 परमैश्वर्यभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्। तत्रापि दहं

गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ
स्वरः प्रोक्तो वेदान्तो च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिं लीनस्य
यः परः स महेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं
देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं
नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
पतिं विश्वस्य ऽऽत्मे श्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं
महाज्ञेयं विश्वात्मानं पुरायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः
परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते ऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं
व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश

प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या
 वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
 भाती विश्वस्यऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तु-
 लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्त्सर्वं
 प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
 सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं
 देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा
 व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा।
 नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया
 मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः
 सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥ ३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥१३॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता

ऋचस्तदृचां मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
 एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
 मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
 पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषां मण्डलं स यजुषां
 लोकः सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये
 हिरण्मयः पुरुषः ॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
 मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
 कः किं कं तत्सत्यमन्नमायुरमृतो जीवो विश्वः कतमः
 स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो
 य एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
 समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ ३२ ॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधेनपतये नमः। निधेनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥ ३३ ॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे नाति भवे भवस्व माम्। भवोद्भवाय नमः॥ ३४ ॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकर॒णाय॒ नमो॑ बल॑विकर॒णाय॒ नमो॑
बला॑य॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भू॒तद॑म॒नाय॒ नमो॑
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घो॒रे॒भ्योऽथ॒ घो॒रे॒भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॑त॒रे॒भ्यः॑ । सर्वे॑भ्यः सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒
नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॒पे॒भ्यः॑ ॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महा॒दे॒वाय॑ धीमहि । तन्नो॑ रु॒द्रः
प्रचो॑दयात् ॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो-
ऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये-
ऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो
नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं
च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तमं हृदे।

सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रतिष्ठिताः
प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां
माता मेदिनी महती मही सावित्री गायत्री जगत्पुर्वी पृथ्वी
बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति
वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
 पशव आपोऽमृतमापोऽन्नमापः सम्राडापो विराडापः
 स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो ज्योतीऽष्यापः सत्यमापः सर्वा
 देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु
 ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा
 दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहः
 स्वाहा॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
 रक्षन्ताम्। यदह्ना पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्।
 पद्भ्यामुदरेण शिञ्जा। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं
 मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि

स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिञ्जा। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये
ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे॥५१॥

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
 नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
 गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
 यामि छन्दऋषीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया
 गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्कुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग ओं भूः। ओं भुवः। ओं
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओं सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्त॒मै॑ शि॒खरे॑ जा॒ते भू॒म्यां पर्व॑त॒मूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्म॒णै॑भ्योऽभ्य॑नु॒ज्ञा॒ता॒
ग॒च्छ॑ दै॒वि य॒थासु॑खम्। स्तु॒तो म॒या वर॑दा वै॒दमा॒ता॒
प्र॒चोद॑यन्ती प॒वने॑ द्विजा॒ता। आयुः॑ पृथि॒व्यां द्र॒विणं॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒ह्यं दत्त्वा॑ प्रजा॒तुं ब्र॑ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आदि॒त्यो न प्र॑भा॒ वा॒त्यक्ष॑रम्। मधु॑ क्षरन्ति
तद्र॑सम्। स॒त्यं वै तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॑र॒सोऽमृ॑तं ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑
सुव॑रोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्र॒ह्ममे॒तु मा॒म्। मधु॑मे॒तु मा॒म्। ब्र॒ह्ममे॒व मधु॑मे॒तु मा॒म्। यास्ते॑
सोम॑ प्र॒जाव॑त्सोभि॒ सो अ॒हम्। दुःस्व॑प्र॒हन्दु॑रुष॒ह। यास्ते॑
सोम॑ प्रा॒णां॒स्तां जु॑होमि। त्रि॒सु॒पर्ण॑म॒याचि॑तं ब्राह्म॒णाय॑
दद्यात्। ब्र॒ह्म॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं॑

पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्मं मेधया॥ मधुं मेधया॥ ब्रह्ममेव मधुं मेधया॥ अद्या नो
देव सवितः प्रजावंत्सावीः सौभंगम्। परां दुष्वप्रियं सुव।
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परां सुव। यद्भद्रं तन्म आ
सुव। मधु वाता ऋतायते मधुं क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं
पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्मं मेधवा॥ मधुं मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधुं मेधवा॥ ब्रह्मा

दे॒वानां॑ प॒द॒वीः क॑वी॒नामृषि॑र्वि॒प्रा॑णां म॒हिषो॑ मृ॒गाणां॑म् । श्ये॒नो
गृ॒ध्राणां॑ꣳ स्व॒धिति॑र्वि॒नानां॑ꣳ सोमः॑ प॒वित्र॑म॒त्येति॑ रेभन् ।
हꣳसः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्ष॒सद्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत् ।
नृष॑द्व॒रस॑द॒तस॑द्धोम॒सद॒जा गो॒जा ऋ॑त॒जा अ॑द्रि॒जा ऋ॑तं
बृ॒हत् । य इ॒मं त्रि॑सु॒पर्ण॑म॒याचितं॑ ब्रा॒ह्म॒णाय॑ दद्यात् ।
वी॒र॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति । ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं प॑ठन्ति । ते
सोमं॑ प्राप्नु॒वन्ति । आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पु॑न॒न्ति । ओम् ॥ ५७ ॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जुष॑मा॒णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा सु॑म॒न॒स्यमा॑ना ।
त्वया॑ जुष्टा॑ जुष॑मा॒णा दुरु॑क्ता॒न्बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥
त्वया॑ जुष्टं॑ ऋषि॒र्भव॑ति दे॒वि त्वया॑ ब्रह्मा॑ऽऽग॒तश्री॑रु॒त त्वया॑ ।
त्वया॑ जुष्टं॑श्चि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा नो॑ जुषस्व॒ द्रवि॑णो न
मे॒धे ॥ ५८ ॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॒
अ॒श्विना॑वु॒भावाध॑त्तां पु॒ष्कर॑स्रजा। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा
ग॒न्धर्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दै॒वीं मे॒धा सर॑स्वती सा मां मे॒धा
सु॒रभि॑र्जुषता॒ऽ स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मां मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या।
ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒ पिन्व॑माना॒ सा मां मे॒धा सु॒प्रती॑का
जुष॑न्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ द॒धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑
प्र॒जां मयीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑
सू॒र्यो भ्राजो॑ द॒धातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु।

पूर्णं वनस्पतेरिवाभिनः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्ने मिषजा
शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरि॒ः हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृ॒षभं॑ म॒तीना॑म्।
ब्र॒ह्म स॒रूप॑म॒नुमे॑दमागा॒दय॑नं॒ मा वि॒व॑धी॒र्विक्र॑मस्व॥६६॥

[४९]

शल॑कैर॒ग्निमि॑न्धा॒न उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयोर्-
ऋ॒ध्वाऽति॑ मृ॒त्युं त॑राम्य॒हम्॥६७॥

[५०]

मा छि॑दो मृ॒त्यो मा व॑धी॒र्मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्र॑मोषीः। प्र॒जां
मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रु॒ग्र नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो॑ म॒हान्त॑मु॒त मा नो॑ अ॒र्भकं॑ मा न॒ उक्ष॑न्तमु॒त मा
न॑ उक्षि॒तम्। मा नो॑ऽव॒धीः पि॒तरं॑ मो॒त मा॒तरं॑ प्रि॒या मा
न॑स्त॒नुवो॑ रु॒द्र री॑रिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॒ गोषु॑ मा नो॒ अश्वे॑षु
रीरिषः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो॒ नम॑सा

विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव।
यत्का॑मास्ते जुहु॑मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु
नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॑कमि॒व
बन्ध॑नान्मृत्योर्मु॒क्षीय॒ माऽमृता॑त्॥७३॥

[५६]

ये ते स॒हस्रं॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान् य॒ज्ञस्य॑
मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्य॒वे स्वाहा॑ मृत्य॒वे स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यैन॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒तस्यैन॑सो-
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यैन॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑
स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यैन॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
अ॒न्यकृ॑त॒स्यैन॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यैन॑सो-
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चैन॑श्च॒कृम॑
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यत्स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्च॒कृम॑
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यत्सु॒षुप्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्च॒कृम॑
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒द्वा ऽस॑श्चावि॒द्वा ऽस॑श्चैन॑श्च॒कृम॑
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॑

स्वाहा॥ ७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वा गुरुमनसो वा प्रयुती देव हेडनम्।
अरावा यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो
निधेतन स्वाहा॥ ७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥ ७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा५ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपान५ सर्वेषां५ श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः
पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः । गोस्तेय५ सुरापानं भ्रूणहत्या
तिला शान्ति५ शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च
कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजा
तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा

विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑। वाङ्म॒नश्चक्षुःश्रोत्र॑जिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकू॒तिःसङ्कल्पा॑ मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा
भू॒यास॒ः स्वाहा॑। त्वक्कर्ममा॑सरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः
स्वाहा॑। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरू॒दरजङ्घा॑शि॒श्रोपस्थ॑पायवो
मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑।
उत्तिष्ठ॑ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा
भू॒यास॒ः स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्य॒तेजोवा॑युराकाशा मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑
विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे
शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑
विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑। अव्यक्तभावैर॑हङ्कारैर्ज्योति॑र॒हं
वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑। आत्मा मे शुद्ध॒न्तां

ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑॥ अन्तरात्मा
 मे शुद्ध॒न्तां ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑॥
 परमात्मा मे शुद्ध॒न्तां ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः
 स्वाहा॑॥ क्षु॒धे स्वाहा॑॥ क्षु॒त्पिपा॑साय॒ स्वाहा॑॥ विवि॑ट्यै
 स्वाहा॑॥ ऋ॒ग्विधा॑नाय॒ स्वाहा॑॥ क॒षौत्का॑य॒ स्वाहा॑॥ ओ॒ः
 स्वाहा॑॥ क्षु॒त्पिपा॑साम॒लं ज्ये॒ष्ठाम॒लक्ष्मी॑र्नाशया॒म्यहम्॑॥
 अभू॑तिमसंमृ॒द्धिं च॒ सर्वा॑न्निर्णु॒द मे पा॒प्मान॑ः स्वाहा॑॥
 अन्न॑मय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे
 शुद्ध॒न्तां ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑॥ वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॒ स्वाहा॑॥ ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
 स्वाहा॑॥ ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॑॥ अ॒च्युत॑क्षि॒तये॒ स्वाहा॑॥ अ॒ग्नये॑
 स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ स्वाहा॑॥ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अध॑र्माय॒ स्वाहा॑॥ अ॒द्भ्यः

स्वाहा॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्याभ्यः स्वाहा॥ अवसानैभ्यः
स्वाहा॥ अवसानपतिभ्यः स्वाहा॥ सर्वभूतेभ्यः स्वाहा॥
कामाय स्वाहा॥ अन्तरिक्षाय स्वाहा॥ यदेजति जगति
यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा॥ पृथिव्यै स्वाहा॥
अन्तरिक्षाय स्वाहा॥८५॥

दिवे स्वाहा॥ सूर्याय स्वाहा॥ चन्द्रमसे स्वाहा॥ नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॥ इन्द्राय स्वाहा॥ बृहस्पतये स्वाहा॥ प्रजापतये
स्वाहा॥ ब्रह्मणे स्वाहा॥ स्वधा पितृभ्यः स्वाहा॥ नमो रुद्राय
पशुपतये स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः।
मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥
यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु
धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनं धान्यै स्वाहा॥ ये भूताः
प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः।

तेभ्यो॑ ब॒लिं पु॑ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पु॒ष्टिं पु॑ष्टि॒पति॑र्दधातु॒
स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।
ओं तत्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अ॒न्तश्च॑रति॒ भूते॒षु गु॑हायां
वि॒श्वमूर्ति॑षु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॒ट्कार॑स्त्वमिन्द्र॑स्त्व॒ रुद्र॑स्त्वं
विष्णु॑स्त्वं ब्र॒ह्म त्वं प्र॑जा॒पतिः॑। त्वं तदा॑प॒ आपो॑ ज्योती॒
रसो॑ऽमृतं ब्र॒ह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां॑ म॒पाने॑
नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां॑ व्या॒ने नि॒विष्टो॑ऽमृतं
जुहोमि। श्रद्धायां॑ मु॒दाने॑ नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां॑
स॒माने॑ नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॥
अ॒मृतो॑प॒स्तर॑णमसि॥ श्रद्धायां॑ प्रा॒णे नि॒विष्टो॑ऽमृतं जुहोमि।

शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑मपा॒ने
नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॒
स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑ व्या॒ने नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो
मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॒ स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑मुदा॒ने
नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॒
स्वाहा॑॥ श्र॒द्धाया॑ सम॒ाने नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
शि॒वो मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॒पि॒धानम॑सि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्र॒द्धाया॑ प्रा॒णे नि॒विश्या॑मृतं॑ हु॒तम्। प्रा॒णमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑मपा॒ने नि॒विश्या॑मृतं॑ हु॒तम्। अ॒पा॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑ व्या॒ने नि॒विश्या॑मृतं॑ हु॒तम्। व्या॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑मुदा॒ने नि॒विश्या॑मृतं॑ हु॒तम्। उ॒दा॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
श्र॒द्धाया॑ सम॒ाने नि॒विश्या॑मृतं॑ हु॒तम्। स॒मा॒नमन्त्रे॑नाप्या-

यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः
प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः।
अप ध्वान्तमूर्णुहि पूरि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि। त्वं
वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन
मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु
सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ पर॑ स॒त्यः स॒त्येन॑ न सु॒वर्गाल्लो॒काच्च॑वन्ते
 क॒दाच॑न स॒ताः हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते तप॒ इति॑
 तपो॒ नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तद्दुर्द्ध॑र्षं तद्दुरा॑ध॒र्षं
 तस्मा॑त्तप॑सि रमन्ते दम॒ इति॑ निय॑तं ब्रह्म॒चारि॑ण॒स्तस्मा॑द्दमे
 रमन्ते॒ शम॒ इत्य॑रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॒च्छमे॑ रमन्ते दानमिति॑
 सर्वा॑णि भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॒न्नाति॑ दुष्करं॒ तस्मा॑द्दाने
 र॑मन्ते ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मा॒न्नाति॑
 दुश्च॑रं तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते प्र॒जन् इति॑ भूयाः॑ स॒स्तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः
 प्रजा॑यन्ते तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्तेऽग्नय॒ इत्या॑हुः
 तस्मा॑द॒ग्नय॒ आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॑हुः तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रे
 र॑मन्ते य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते
 मान॑समिति॑ वि॒द्वाः स॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाः स॒ एव॑ मा॒नसे॑ रमन्ते
 न्या॒स इति॑ ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परो॑ हि ब्र॒ह्मा तानि॑
 वा ए॒तान्य॑वराणि॒ परा॑सि न्या॒स ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं

वेदेत्युपनिषत्॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच सत्येन
वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः
प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति
तपसा देवा देवतामग्रं आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दं
तपसा सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं
तस्मात्तपः परमं वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छुन्दमो भूतानां दुराधर्षं दमे
सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति शमेन शान्ताः
शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दुच्छमो भूतानां
दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं
यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारः सर्वभूतान्युपजीवन्ति

दानेनारातीरपा॑नुदन्त दानेन॑ द्विष॑न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति दाने
 सर्व॑ प्रति॑ष्ठितं तस्मा॑द्दानं पर॑मं वद॑न्ति ध॒र्मो वि॒श्वस्य॑ जग॑तः
 प्रति॑ष्ठा लो॒के ध॒र्मिष्ठं॑ प्र॒जा उ॑पस॒र्पन्ति॑ ध॒र्मेण॑ पा॒पम॑प॒नुद॑ति
 ध॒र्मे सर्व॑ प्रति॑ष्ठितं तस्मा॑द्ध॒र्मं पर॑मं वद॑न्ति प्र॒जन॑नं वै
 प्रति॑ष्ठा लो॒के सा॒धु प्र॒जाया॑स्त॒न्तुं त॑न्वा॒नः पि॑त॒ृणा॑म॒नृ॒णो
 भव॑ति तदे॒व त॒स्यानृ॑णं तस्मा॑त् प्र॒जन॑नं पर॑मं वद॑न्त्य॒ग्नयो॑
 वै त्रयी॑ वि॒द्या दे॒व्यान् प॑न्था॑ गा॒रुह॑प॒त्य ऋ॒क्पृ॒थि॒वी
 र॑थन्त॒रम॑न्वाहा॒र्यप॑च॒नो यजु॑रन्त॒रि॒क्षं वा॑मदे॒व्यमा॑हव॒नीयः॑
 साम॑ सुव॒र्गो लो॒को बृ॒हत्त॑स्मा॒दग्नि॑न्प॒रमं॑ वद॑न्त्य॒ग्निहो॑त्रः
 सा॒यं प्रा॒तर्गृ॑हाणां निष्कृ॑तिः स्वि॑ष्टः सुहु॑तं य॒ज्ञक्र॑तूनां
 प्राय॑णः सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ ज्योति॒स्तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रं पर॑मं
 वद॑न्ति य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वानां॑ य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वं ग॑ता
 य॒ज्ञेना॑सु॒रान॑पा॒नुदन्त॑ य॒ज्ञेन॑ द्विष॑न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति य॒ज्ञे
 सर्व॑ प्रति॑ष्ठितं तस्मा॑द्य॒ज्ञं पर॑मं वद॑न्ति मा॒न॒सं वै प्रा॑जाप॒त्य
 प॒वित्रं॑ मा॒न॒सेन॑ म॒न॒सा सा॒धु प॑श्यति मा॒न॒सा ऋ॒षयः॑ प्र॒जा
 अ॑सृजन्त मा॒न॒से सर्व॑ प्रति॑ष्ठितं तस्मा॑न्मा॒न॒सं पर॑मं वद॑न्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा याभिरादित्यस्तपति
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं
 बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा
 मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन
 स्मृतिः स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं
 वेदयति तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा
 भवन्ति भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो
 ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं
 प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स
 वै सर्वमिदं जगत्स च भूतः स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतुजा
 रयिष्ठाः श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्वा
 तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि

विद्वान्तस्मा[॥]न्यासमे[॥]षां तप[॥]सामतिरिक्त[॥]माहु[॥]र्वसुर[॥]ण्वो
 विभूर[॥]सि प्रा[॥]णे त्वम[॥]सि सन्धा[॥]ता ब्रह्म[॥] त्वम[॥]सि
 विश्व[॥]सृक्तेजोदास्त्वम[॥]स्यग्नेर्वचो[॥]दास्त्वम[॥]सि सूर्य[॥]स्य
 द्युम्नो[॥]दास्त्वम[॥]सि चन्द्र[॥]मस उपया[॥]मगृहीतोऽसि ब्रह्म[॥]णो
 त्वा मह[॥]स ओमित्या[॥]त्मानं युञ्जी[॥]तैतद्वै महो[॥]पनिषदं देवानां
 गुह्यं य एवं वेद[॥] ब्रह्म[॥]णो महि[॥]मानमाप्रोति तस्मा[॥]द्ब्रह्म[॥]णो
 महि[॥]मानमित्यु[॥]पनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यै[॥]वं विदु[॥]षो यज्ञ[॥]स्यात्मा यज[॥]मानः श्रद्धा पत्नी
 शरीर[॥]मिध्म[॥]मुरो वेदि[॥]लोमा[॥]नि बर्हि[॥]र्वेदः शिखा हृद[॥]यं
 यूपः काम[॥] आज्यं मन्युः पशु[॥]स्तपोऽग्निः शंम[॥]यिता
 दक्षि[॥]णा वाग्धोता[॥] प्राण उद्गा[॥]ता चक्षु[॥]रध्वर्यु[॥]र्मनो ब्रह्मा
 श्रोत्रं[॥]मग्नीद्यावद्वि[॥]यते सा दीक्षा यदश्ना[॥]ति यत्पिब[॥]ति तदस्य
 सोमपा[॥]नं यद्रम[॥]ते तदु[॥]पसदो यत्स[॥]ञ्चरत्यु[॥]पविशत्यु[॥]त्तिष्ठते

च स प्रवृ॒र्ग्यो यन्मुखं॑ तदा॑हवनी॒यो यद॑स्य वि॒ज्ञानं॑
तज्जु॒होति॑ यत्सा॒यं प्रा॒तर॑त्ति॒ तत्स॑मिधो॒ यत्सा॒यं प्रा॒तर्म॑ध्यं
दि॒नं च॑ तानि॒ सर्व॑नानि॒ ये अ॑होरा॒त्रे ते द॑र्शपूर्णमा॒सौ
येऽर्द्ध॑मा॒साश्च॒ मासा॑श्च॒ ते चा॑तुर्मा॒स्यानि॒ य ऋ॑तव॒स्ते
प॑शुब॒न्धा ये सं॑वत्स॒राश्च॑ परि॒वत्स॒राश्च॑ तेऽह॑र्गणाः
सर्व॑वेद॒सं वा ए॒तत्स॒त्रं यन्म॑रणं॒ तद॑व॒भृथ॑ ए॒तद्वै
ज॑राम॒र्यम॑ग्निहो॒त्रं स॒त्रं य ए॒वं वि॒द्वानु॑द॒गय॑ने प्र॒मीय॑ते
दे॒वाना॑मे॒व म॑हि॒मानं॑ ग॒त्वाऽऽदि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यं गच्छ॑त्यथ
यो द॑क्षि॒णे प्र॒मीय॑ते पि॒तृणा॑मे॒व म॑हि॒मानं॑ ग॒त्वा च॒न्द्रम॑सः
सायु॑ज्यं गच्छ॑त्येतौ वै सूर्या॑चन्द्र॒मसौ॑र्महि॒मानौ॑ ब्राह्म॒णो
वि॒द्वानु॑भिज॒यति॑ तस्मा॑द्ब्रह्म॒णो म॑हि॒मानं॑माप्रोति॒ तस्मा॑द्ब्रह्म॒णो
म॑हि॒मानं॑मित्यु॒पनिष॑त् ॥ ९९ ॥

[८०]

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।
तेज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒

शान्तिः॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ हरिः ओम्॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं ज्ञानदभिज्ञानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपक्लृप्तं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्तसम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा
दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना
प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा
पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सञ्शान्तः शान्तः।
आभवन्प्रभवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
संस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता

तप॑न्वि॒तप॑न्त्स॒न्तप॑न्। रो॒च॒नो रोच॑मानः शु॒म्भूः शु॒म्भ॑मानो
वा॒मः। सु॒ता सु॑न्व॒ती प्रसु॑ता सू॒यमा॑नाऽभिषू॒यमा॑णा। पी॒ती
प्र॒पा स॒म्पा तृप्ति॑स्त॒र्पय॑न्ती॥ २॥

का॒न्ता का॒म्या का॒मजा॒ताऽऽयु॑ष्मती का॒मदु॒घा।
अ॒भि॒शा॒स्ताऽनु॑म॒न्ताऽऽन॑न्दो मोदः प्रमोदः। आ॒सा॒दय॑न्निषा॒-
दय॑न्त्स॒साद॑नः स॒सन्नः स॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः प्र॒भूः
श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॒वियि॑ष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑
यश॑स्वाना॒युरमृ॑तः। जी॒वो जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः।
सह॑स्वान्त॒सही॑या॒नो ज॑स्वान्त॒सह॑मानः। जय॑न्नभि॒जय॑न्त्सु॒-
द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॑केशो मोदः प्रमोदः॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः
पि॒न्व॑मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वौष॑धः स॒म्भरो॑
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जी॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पि॒विष्ट॑काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानी॑
त॒दानी॑मे॒तर॑हि क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो

द्रवन्त्रतिद्रवन्। त्वर॑स्त्वर॑माण आ॒शुरा॒शीयाञ्ज॒वः।
 अ॒ग्नि॒ष्टोम उ॒क्थ्योऽति॒रात्रो द्वि॒रात्र॑स्त्रि॒रात्र॑श्च॒तूरात्रः॑।
 अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः सूर्य॑ ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒रो
 म॒हान्कः॥ ४॥

[१]

भूर॑ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॒वा सी॑द।
 भुवो॑ वा॒युं चा॒न्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॒वा सी॑द।
 स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॒वा सी॑द।
 भूर्भुवः॑ स्व॑श्च॒न्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॑श्च॒ लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॒वा सी॑द॥ ५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॒ सोऽसि॑ । त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः ।
 चि॒तश्चा॒सि स॒ञ्चित॑श्चास्य॒ग्रे । ए॒तावा॒ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॒स्य॒ग्रे ।
 यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम् । आ॒दि॒त्यास्तदङ्गि॑रस-
 श्चिन्वन्तु । वि॒श्वे ते दे॒वाश्चि॒तिमा॑पूरयन्तु । चि॒तश्चा॒सि
 स॒ञ्चित॑श्चास्य॒ग्रे । ए॒तावा॒ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॒स्य॒ग्रे । मा ते॑
 अ॒ग्रे च॒ येन॒ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृ॒क्षि । सर्व॑ेषां॒ ज्योति॑षां
 ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति । तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑ । तत्ते॑
 ज्योति॑रिष्टके । तेन॑ मे तप । तेन॑ मे ज्वल । तेन॑ मे दीदिहि ।
 याव॑द्दे॒वाः । याव॑दसा॒ति सूर्यः॑ । याव॑दु॒तापि॒ ब्रह्म॑ ॥ ६ ॥

[३]

स॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑ । इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रोऽसि॑ ।
 इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑ । तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः । ग्री॒ष्मो
 दक्षि॑णः प॒क्षः । व॒रु॒षाः पु॒च्छम् । श॒रदु॒त्तरः॑ प॒क्षः । हे॒म॒न्तो
 मध्य॑म् । पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑तयः । अ॒पर॒प॒क्षाः पु॒रीष॑म् ॥ ७ ॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः । ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः । यस्यां॑ दि॒शि

म॒हीय॑से। ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒व॒ह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॒ दिश॑
आवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒विवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒संवा॑हि।
चि॒त्त्या चि॒तिमा॑पृ॒ण। अचि॑त्त्या चि॒तिमा॑पृ॒ण। चिद॑सि
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॑ण्यपक्षः शकु॒नो भु॑र॒ण्युः।
म॒हान्त्स॒धस्थे॑ ध्रु॒व आ॒निष॑त्तः। नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
हि॒ःसीः। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॒मित्यु॑दि॒ति। दि॒वं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ। पृ॒थि॒वीं मे॑ यच्छ।
अ॒न्तरि॑क्षं मे॑ यच्छ। दि॒वं मे॑ यच्छ। अ॒ह्ना प्र॑सा॒रय। रा॒त्र्या
सम॑च। रा॒त्र्या प्र॑सा॒रय। अ॒ह्ना सम॑च। का॒मं प्र॑सा॒रय।
का॒मं॑ सम॑च॥९॥

[४]

भूर्भु॒वः स्वः॑। ओ॒जो ब॒लम्। ब्र॒ह्म क्ष॒त्रम्। यशो॑ म॒हत्।
स॒त्यं तपो॑ ना॒म। रू॒पम॒मृत॑म्। चक्षुः श्रो॒त्रम्। मन॒ आयुः॑।
विश्वं॑ यशो॑ म॒हः। स॒मं तपो॑ ह॒रो भाः॑। जा॒तवै॑दा॒ यदि॑ वा

पाव॒कोऽसि॑। वै॒श्वान॒रो यदि॑ वा वैद्यु॒तोऽसि॑। शं प्र॒जाभ्यो॑
यज॑मानाय लो॒कम्। ऊर्जं॑ पुष्टिं दद॑द॒भ्याव॑वृत्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी॑ वि॒राज्ञी॑। स॒म्राज्ञी॑ स्व॒राज्ञी॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॑ ह॒रो
भाः। अ॒ग्निरिन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः॑। वि॒श्वे दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते
मा॒ सर्वे॑ यश॑सा॒ सꣳसृ॑जन्तु॥११॥

[६]

अस॑वे स्वाहा॒ वस॑वे स्वाहा॑। वि॒भुवे॑ स्वाहा॒ विव॑स्वते
स्वाहा॑। अ॒भि॒भुवे॑ स्वाहा॒ऽधि॑पतये स्वाहा॑। दि॒वां पत॑ये
स्वाहा॒ऽꣳह॑स्प॒त्याय॑ स्वाहा॑। चा॒क्षुष्म॒त्याय॑ स्वाहा॑
ज्योति॑ष्म॒त्याय॑ स्वाहा॑। राज्ञे॑ स्वाहा॑ वि॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। स॒म्राज्ञे॑
स्वाहा॑ स्व॒राज्ञे॑ स्वाहा॑। शू॒षाय॑ स्वाहा॒ सूर्या॑य॒ स्वाहा॑।
च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॒ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। सꣳस॑र्पा॒य स्वाहा॑
क॒ल्याणा॑य॒ स्वाहा॑। अ॒र्जुना॑य॒ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

विप॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो अ॑र्षति।
अहि॑र॒ह जी॒र्णामति॑सर्पति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न क्रीड॑न्नसर॒द्वृषा॒
हरिः॑। उ॒पया॑मगृहीतोऽसि मृत्यवे॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते॒
योनि॑र्मृत्यवे॑ त्वा। अप॑मृत्युमप॒क्षुध॑म्। अपे॒तः श॑पथं जहि।
अधा॑ नो अ॒ग्र आव॑ह। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृत्यो॒ मर्त्या॑य॒ हन्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॒नव॑यजामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृतभ॒क्षः।
तस्य॑ ते मृत्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां
वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर आ॑क्रन्दयितरपान।
असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑।
असा॒वेहि॑। क॒वे वि॒प्रचि॑त्ते॒ श्रोत्र॑। असा॒वेहि॑॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्य॒मृतो॒ मर्त्ये॑षु। तं त्वाऽहं
तथा॒ वेद॑। असा॒वेहि॑। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्य॒दये॑। हृद॑यं

मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। वा॒युर्मे॑ प्रा॒णे श्रि॒तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। सू॒र्यो
मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑र्हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒
ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे म॒नसि॑ श्रि॒तः॥१७॥

म॒नो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। दि॒शो
मे श्रो॒त्रे श्रि॒ताः। श्रो॒त्रं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे॑ रे॒तसि॑ श्रि॒ताः॥१८॥

रे॒तो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। पृ॒थि॒वी
मे शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑रं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तयो॑ मे लो॒मसु॑ श्रि॒ताः॥१९॥

लो॒मा॒नि हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि।
इन्द्रो॑ मे ब॒ले श्रि॒तः। ब॒लं हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।
अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। प॒र्जन्यो॑ मे मूर्ध्नि॑ श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। ईशा॑नो
मे म॒न्यो श्रि॒तः। म॒न्युर्हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॒

ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि श्रितः॥२१॥ आत्मा हृदये।
हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो
रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्।
विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्।
वृष्टिरसि वृश्च मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि
च हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य

प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयांन्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे

संवदते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ
तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो
बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं। संज्ञानं
विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव
तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः
केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।
एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणो-
ऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः।
एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः
प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते
यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाहं। इदानीं तदानीमिति। एष एव
तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः।

अ॒हो॒रा॒त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ ५ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥ ३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒के-
ऽन्नं॑ क्षीय॑तु इति। वि॒जह॑द्ध वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्या॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीय॑ते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥ ३२॥

स ह॑ ह॒ ५ सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒ ५ सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॑गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ५ ह॒
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥ ३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा
वाग॑सीति। अ॒यम॒ह॒ ५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह गौत॒मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥ ३४॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै ते लोक इति।
तस्माद्ये के च सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो
ह वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तं वेदं। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि।
आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं
वेदं। श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरे
परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद
किमृचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति। न
ह वा एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽर्थोऽस्ति। यः सावित्रं
वेदं॥३६॥

तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति।
विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः।
स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य
एवं वेदं। शूषो ह वै वार्ष्णेयः। आदित्येन समाजंगाम।

त० होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः
 पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष
 तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव स्रग्धा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः
 पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते
 मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद।
 कुर्वन्ति हास्येता अग्नौ मधु। नास्येष्टापूरतं धयन्ति। अथ यो
 न वेद॥३८॥

न हास्येता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूरतम्। यो ह
 वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति।
 संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्या-
 होरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति।
 एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि।
 नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
 चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनु-
 मन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वा
 अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेद। नार्धमासेषु
 न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-
 स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका
 अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह
 वै यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद।
 न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम
 उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका
 यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥
 न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। य एवं

वेदं। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदं। न मुहूर्तानां
 मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
 मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य
 एवं वेदं। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
 एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
 संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
 वेदं॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेदं।
 अयमहमस्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति।
 अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति।
 अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेदं। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य।
 आत्मानं वेदं। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तत्सावित्रः।
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्मिः

क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपांगुरिति।
तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतः
हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं
वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः
शयानम्। इन्द्र उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनैन
चरेयमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य।
वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य
एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं
वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद।
बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यः
सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि
नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति।
य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण
एव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स वा
एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः

शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति।
तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः
समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितो-
ऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपंसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
 विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
 जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
 यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
 जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
 इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
 विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
 कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं

य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒त्री । तां त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु । तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द ॥ ६ ॥

अ॒ग्नि॒र॒सि पृ॒थि॒व्याऽश्रि॑तः । अ॒न्तरि॑क्षस्य प्र॒तिष्ठा॑ ।
त्वयी॑द॒मन्तः॑ । वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑
भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता । तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् ।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु । तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द ॥ ७ ॥

अ॒न्तरि॑क्षमस्य॒ग्नौ श्रि॑तम् । वा॒योः प्र॒तिष्ठा॑ । त्वयी॑द॒मन्तः॑ ।
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒तु । तत्त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सा॒दय॑तु । तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द ॥ ८ ॥

वा॒युर॑स्य॒न्तरि॑क्षे श्रि॑तः । दि॒वः प्र॒तिष्ठा॑ । त्वयी॑द॒मन्तः॑ । वि॒श्वं
य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूतम् । वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
ज॒नयि॒ता । तं त्वोप॑दधे का॒मदु॒घम॒क्षिता॑म् । प्र॒जाप॑तिस्त्वा

सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमंसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।

विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे
कामदुधान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तुषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे

कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थोऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य
प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते
वामुपदधे कामदुघे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे

कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं भूतमनुप्रभूता।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्खयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि

नु त्मना॥ देवां दे॒वेषु॑ श्रयध्वम्। प्रथ॑मा द्विती॒येषु॑ श्रयध्वम्।
द्विती॒यास्तृती॒येषु॑ श्रयध्वम्। तृती॒याश्चतु॑र्थेषु॑ श्रयध्वम्।
चतु॒र्थाः पञ्च॑मेषु॑ श्रयध्वम्। पञ्च॒माः षष्ठे॑षु॑ श्रयध्वम्॥ २२ ॥

षष्ठाः सप्त॑मेषु॑ श्रयध्वम्। सप्त॒मा अष्ट॑मेषु॑ श्रयध्वम्।
अष्ट॒मा नव॑मेषु॑ श्रयध्वम्। नव॒मा दश॑मेषु॑ श्रयध्वम्।
दश॒मा एका॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। एका॒दशा द्वा॑दशेषु॑ श्रयध्वम्।
द्वा॒दशास्त्रयो॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। त्रयो॒दशाश्चतु॑र्दशेषु॑ श्रयध्वम्।
चतु॒र्दशाः पञ्च॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। पञ्च॒दशाः षोड॑शेषु॑
श्रयध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः सप्त॑दशेषु॑ श्रयध्वम्। सप्त॒दशा अष्टा॑दशेषु॑ श्रयध्वम्।
अष्टा॒दशा एका॑त्रविंशेषु॑ श्रयध्वम्। एका॒त्रविं॑शा विं॒शेषु॑
श्रयध्वम्। विं॒शा एक॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्। एक॒विं॑शा
द्वा॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्। द्वा॒विं॑शास्त्रयो॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्।
त्रयो॒विं॑शाश्चतु॑र्विंशेषु॑ श्रयध्वम्। चतु॒र्विं॑शाः पञ्च॑विंशेषु॑
श्रयध्वम्। पञ्च॒विं॑शाः षड्विं॑शेषु॑ श्रयध्वम्॥ २४ ॥

षड्विं॒शाः सप्त॑विंशेषु॑ श्रयध्वम्। सप्त॒विं॑शा

अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकात्रिंशेषु
 श्रयध्वम्। एकात्रिंशस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा
 एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्।
 द्वात्रिंशस्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंश-
 स्त्रिंशाः। उत्तरे भवता उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः।
 यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम
 पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषंसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः।
 द्युमैर्वाजेभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी।
 अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः।
 विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे
 प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः
 स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं

तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते।
सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते।
मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते।
बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचेऽहं स्वयम्। रुचा
रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त धामं
प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स

दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिः स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।
अदितिर्देवता। अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे
कामान्त्समर्धयतु॥३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।
असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।
अहमसोऽपोऽशीय। वयः स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः
स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।
चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाःश्चासि भूयाःश्चास्यग्ने।

लो॒कं पृ॒ण च्छि॒द्रं पृ॒ण। अथो॑ सी॒द शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॒ग्नी
त्वा॒ बृह॒स्पतिः॑। अ॒स्मिन् योना॑वसीष॒दन्॥ ३३॥

तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा सी॑द। ता अ॒स्य सू॒द॑दोह॒सः।
सोम॑ः श्रि॒णन्ति॒ पृश्न॑यः। जन्मं॑ दे॒वानां॑ वि॒शः। त्रि॒ष्वा
रो॒च॒ने दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॒द्धुवा सी॑द। अ॒ग्ने दे॒वाः
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि हो॒ता न॒ ईड्यः॑।
अ॒ग॒न्म म॒हा म॒नसा॒ यवि॑ष्ठम्॥ ३४॥

यो दी॒दाय॒ समि॑द्ध॒ स्वे दु॑रो॒णे। चि॒त्रभा॑नू रो॒दसी॑ अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॒हुतं॑ वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म॒। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।
अ॒ग्निः हो॒तारं॑ परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वा॒म॒र्भस्य॑ ह॒विषः॑
स॒मा॒न॒मि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते॒ नरो॑ ना॒न्यं त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा॒
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑दङ्गि॒रः॥ ३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्निर्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। द॒दाति॑
वि॒श्वच॑र्ष॒णिः। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॒भुव॑म॒। स प्री॒तो या॑ति॒
वा॒र्यम॑। इ॒षः स्तो॒तृभ्य॒ आ॒भर॑। पृ॒ष्ठो दि॒वि पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः

पृथिव्याम्। पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानुरः सहसा
पृष्टो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सोऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ
यत्प्रात्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
सम्पदेवास्य सा। स९ ह वा अस्मै स कामः पद्यते।
यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद।
आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं
वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा
अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति।
हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद।

सशरीर एव स्वर्गं लोकमिति। अथो यथा रुक्म उत्तमो
भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च
भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्।
अन्तवन्तश्च ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति।
योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं
लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तश्च ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा
रथे तिष्ठन्पक्ष्सी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नाचिकेता

नाम पुत्र आस। त९ हं कुमार९ सन्तम्। दक्षिणासु
नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां
दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। त९ ह परीत उवाच। मृत्यवे
त्वा ददामीति। त९ ह स्मोत्थितं वाग्भिवंदति॥४२॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे
वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य
स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्।
कुमारं कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं
प्रथमा९ रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं
तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम।
तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे उवास। तमागत्य पप्रच्छ।
कुमारं कति रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमा९ रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं
द्वितीयामिति। पशूँस्त इति। किं तृतीयामिति।
साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच।

वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्येष्टापूर्ते नाक्षीयेते। नास्येष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं

धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्ध स्म वै तद्विद्वाः सो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै
दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं ह्वीनाति॥४९॥

[८]

तः हैतमेकं पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित
एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन
व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये
वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्।

ए॒तम॒ग्निं का॒मेन॒ सम॑र्धयति। स ए॒नं का॒मेन॒ समृ॑द्धः॥५०॥

का॒मेन॒ सम॑र्धयति। अथ॑ है॒नं पु॒र॒र्ष॒यः। उ॒त्त॒र॒वे॒द्यामे॒व
स॒त्रि॒यम॑चिन्वत। ततो॒ वै तेऽवि॑न्दन्त प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं
लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽ॒ग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑
है॒नं वा॒युर्ऋ॒द्धि॒कामः॥५१॥

य॒था॒न्यु॒प्तमे॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्नोत्। या॒मिदं
वा॒युर्ऋ॒द्धः। ए॒तामृ॑द्धिमा॒ध्नोति॑। या॒मिदं वा॒युर्ऋ॒द्धः। योऽ॒ग्निं
ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ है॒नं गो॒ब॒लो
वा॒र्ष्णः पु॒शुका॑मः। पा॒ङ्क॒मे॒व चि॑क्ये। प॒ञ्च पु॒रस्ता॑त्॥५२॥

प॒ञ्च दक्षि॑ण॒तः। प॒ञ्च पु॒श्चात्। प॒ञ्चो॑त्त॒र॒तः। ए॒कां म॒ध्ये॑।
ततो॒ वै स स॒हस्रं॑ पु॒शून्प्रा॑प्नोत्। प्र स॒हस्रं॑ पु॒शूना॑प्नोति।
योऽ॒ग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथ॑ है॒नं
प्र॒जाप॑ति॒र्ज्यैष्ठ्य॑कामो॒ यश॑स्कामः प्र॒जन॑नकामः। त्रि॒वृ॒तमे॒व
चि॑क्ये॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः।
 एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं
 प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता
 पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो
 ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः
 प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।
 अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स
 ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
 वेद। अथ हैनमुसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।
 ततो वै सोऽग्निं स्वर्गं लोकमजयत्। अग्निं स्वर्गं लोकं
 जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स
 यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्या-

दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु।
 तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी
 ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्।
 भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु
 प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाज्यस्य स्वाहेति
 स्रुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
 पुरीषमुपधाय। चितिक्लृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
 समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
 शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।
 अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा
 इति विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं

तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयां मुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥ कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः।
 तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः
 पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः।
 अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव
 सौऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा।
 स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
 समाप्तः॥ २॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा
 विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
 भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
 रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यं श्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो

दे॒ह्यः। पूर्॒व दे॒वा अप॑रेण प्रा॒णापा॒नौ। ह॒व्य॒वाह॑ꣳ स्वि॑ष्टम्॥१॥

[१]

दे॒वेभ्यो॑ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभ॑वत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तमन्वि॑च्छेति॑।
तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒र्नान्वि॑न्दत्।
तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रन्वि॑न्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्।
ए॒ष्टयो॑ ह॒ वै ना॑म। ता इ॒ष्टय॑ इत्याचक्षते प॒रोक्षे॑ण।
प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑
वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑
भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। आ॒शायै॑ च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यऽऽशा॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑

चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहाऽऽशा॑ये
स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑
स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥ ३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ कामे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑
वै कामो॑ऽस्मि। मां नु॑ यज॑स्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑
भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑
कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य॒ कामो॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ कामा॑य॒
स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑
स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥ ४॥

तं ब्रह्मा॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ ब्रह्म॑णा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑
वै ब्रह्मा॑स्मि। मां नु॑ यज॑स्व। अथ॑ ते ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञो
भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑

कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो
 भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहम्
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय

लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॒ते स्वा॒हेति॑॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पते॒ऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रि॒ताः। व॒यमु॒
वा आपः॑ स्मः। अ॒स्मान्नु य॑जस्व। अथ॒ त्वयि॒ सर्वे॑ कामाः॑
श्रयिष्य॑न्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒
कामा॑य पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒द्ध्यश्च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्त्सर्वे॑ कामा॑ अश्रयन्त।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा अ॑स्मि॒न्कामाः॑
श्रयन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य
स्वाहा॒ऽद्ध्यः स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॒ते स्वा॒हेति॑॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मानं॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ऽग्नये॒ वै ब॑लि॒मते॒ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रन्ति। अ॒हमु॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मानं॑स्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॒ ते सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः ह॑रिष्यन्ति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य

पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि।
 अहम् वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
 सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति।
 स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या
 ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य
 एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽनु॒वित्त्यै॒ स्वाहा॑॥ अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑॥
 प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥ स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॑ते॒
 स्वाहे॑ति॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ द्वारः॑। दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑-
 वित्त॑यो॒ नाम॑। आशा॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। कामो॑ द्वि॒तीया॑म्।
 ब्रह्म॑ तृ॒तीया॑म्। य॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आपः॑ प॒ञ्चमी॑म्।
 अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्प॒ष्ठीम्। अनु॑वित्तिः स॒प्तमी॑म्। अनु॑ ह॒
 वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के
 भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑।
 तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒ सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रं
 समृ॑द्ध्यै॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑म॒ग्रं आ॑यन्। तप॑स॒र्षयः॒ स्व॑र॒न्वि॑न्दन्।
 तप॑सा स॒पत्न्या॑न्प्र॒णु॒दामा॑र॒तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति॑।
 प्रथ॑म॒जं दे॒व र॑ ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒यम्भु॑ ब्रह्म॑ पर॒मं तपो॑
 यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्रथ॒मं

सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमंश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य
देवी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा
देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। तां
श्रद्धां हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना
देवी भुवनस्याधिपती। आगात्सत्यं हविरिदं जुषाणम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वे। तस्मै विधेम हविषा
घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्।
यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वे। तत्सत्यमर्चदुपं यज्ञं
न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे
सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि
देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।
आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।

उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
 येन पृतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।
 अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।
 ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा
 दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा
 भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः
 स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
 यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-
 रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।
 एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण।
 परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै
 तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाकं॑पा॒लं
 निर॑वपत्। तप॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं तपो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह॒ वा
 अ॒स्य तपो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ तप॑से स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१६॥

त॒ऽ श्र॒द्धाऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते श्रद्धया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑ वै
 श्र॒द्धाऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्या श्र॒द्धा भ॑विष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाकं॑पा॒लं
 निर॑वपत्। श्र॒द्धायै॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्या श्र॒द्धाऽभव॑त्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा
 अ॒स्य श्र॒द्धा भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ श्र॒द्धायै॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१७॥

त॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते स॒त्येन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 वै स॒त्यम॑स्मि। मां नु य॑जस्व । अथ॑ ते स॒त्यः
 स॒त्यं भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स
 ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै
 च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं
 लो॒कम॑विन्दत्। सत्यः॑ ह॒ वा अ॑स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑
 स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
 वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ स॒त्याय॒ स्वाहा॑।
 अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑
 स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒
 मनो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सत्यः॑ ह॒ वा
 अ॑स्य मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑

ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒
स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै
चर॑णमस्मि। मां नु॑ यजस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चर॑णं भविष्यति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्य॑सीति। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाकं॑पालं
निर॑वपत्। चर॑णाय च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑
स॒त्यं चर॑णमभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यं ह
वा अ॑स्य चर॑णं भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒
स्वाहा॑ चर॑णाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥२०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ द्वारः॑। अपा॑घा॒
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा॑ द्वितीया॑म्।
स॒त्यं तृ॒तीया॑म्। मन॑श्चतु॒र्थीम्। चर॑णं पञ्च॒मीम्। अनु॑ ह
वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के

भवति। य ए॒ताभि॒रिष्टि॑भि॒र्यज॑ते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑।
तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क॒५सं॑ च। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र५
समृ॑द्ध्यै॥ २१॥

[४]

ब्रह्म॒ वै चतु॑र्हो॒तारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑य॒ज्ञो निर्मि॑तः।
नैन॑ ५ श॒प्तम्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै
चतु॑र्होतृ॒णां चतु॑र्होतृ॒त्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा
हास्मै॑ दि॒शः क॑ल्पन्ते। वा॒चस्प॑तिर्होता॒ दश॑होतृ॒णाम्।
पृथि॒वी हो॒ता चतु॑र्होतृ॒णाम्॥ २२॥

अ॒ग्निर्हो॒ता पञ्च॑होतृ॒णाम्। वा॒ग्घो॒ता षड्भो॑तृ॒णाम्।
म॒हाह॑वि॒र्होता॑ स॒प्तहो॑तृ॒णाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृ॒णां
चतु॑र्होतृत्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा हास्मै॑ दि॒शः
क॑ल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै सर्व॑वि॒द्या। ए॒तद्भे॑ष॒जम्।
ए॒षा प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्तु॒तिः॥ २३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्य॒च्छदि॑र्द॒र्शे याव॑त्त॒रस॑म्। स्व॒रेति॑। अ॒न॒प॒ब्र॒वः

सर्वमायुरेति। विन्दते प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्।
ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी
पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्यंश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहाँल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्यैता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान्

वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं
पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो
सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरः स्पृणोति। आत्मा हि
वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः
स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि
सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद॥ ३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्ट९ स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥ ३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
 य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
 नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः
 कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॒र्षि॑णा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑
 देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सी॑द। सर्वाः॒ स्त्रियः॑ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं
 न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमेः॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॒स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
 पृथि॒व्यां पुष्टि॑र्हिताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः सर्वाः॑।
 अ॒प्स्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॒स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।
 अ॒स्यां पृथि॑व्यामधि॥ ३६॥

सर्वा॒स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑

प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः॥ यावत्कृष्णायसः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वः सीसः सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्वः हिरण्यः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्वः सुवर्णः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघा दधे। तेनर्षिणा
 तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च
 केवलम्। यच्चस्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
 याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
 सर्वान्ध्वसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
 सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्स्तनयिबून्। हादुनीर्यच्च
 शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं
 च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत

प्रास॑चीर्याः। सर्वा॑स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च
वर्ष॑न्ति वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॑स्ताः। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम्। सर्वा॑स्ताः। वा॒युं वया॑ऽसि
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॒क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ च॒न्द्रम्। मि॒त्रं
वरु॑णं भग॒म्। सर्वा॑स्ताः। स॒त्यः श्रद्धां॑ तपो॒ दम॒म्। नाम॑
रूपं॑ च॒ भूताना॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुधा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्तर्भू॒तं प्र॑ति॒ष्ठितम्।
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुधा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
सर्वाः॑। वि॒तता॑ रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ऽपि
सा॒मानि॑॥४६॥

अथ॒र्वाङ्गि॒रसं॑श्च॒ ये। सर्वा॒स्ताः। इति॒हा॒स॒पुरा॑णं॒ च।
 सर्प॒दे॒व॒ज॒नाश्च॒ ये। सर्वा॒स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।
 अ॒न्तर्भू॑तं॒ प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॒ ब्र॒ह्म॒ यच्चा॑ब्र॒ह्म॒।
 अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒ति॒ष्ठि॒तम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒हो॒रा॒त्राणि॒ सर्वा॑णि। अ॒र्ध॒मा॒सांश्च॒ के॒वलान्।
 सर्वा॒स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्त्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॑रं च॒ के॒वलम्।
 सर्वा॒स्ताः। सर्वं॑ भू॒तं॒ सर्वं॑ भ॒व्यम्। यच्चा॑तोऽधि॒भवि॑ष्यति॒।
 सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒म॒दु॒र्घा द॑धे। तेन॑र्षि॒णा
 तेन॑ ब्र॒ह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गु॒च्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्व॒णाम॒ङ्गि॒रसां प्र॒ती॒चीं। साम्ना॒मुदी॑ची मह॑ती दि॒गु॒च्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्वा॒ह्णे दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठति॒ मध्ये॒ अ॒हः।
 सा॒म॒वे॒देना॑ऽस्तम॒ये म॒ही॑यते । वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॒भिरे॑ति॒ सूर्यः॑।
 ऋ॒ग्भ्यो जा॒तां॒ सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॑र्याजु॒षी है॒व

शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा
 हैव सृष्टम्। ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं
 क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
 पूर्वं पूर्वेभ्यो वचं एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः।
 पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः
 सत्रमासत॥५०॥

तपं आसीद्ब्रह्मपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्।
 सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्।
 भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
 सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा
 उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च
 मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः।

अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।
यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-
द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीध्राद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्म९ ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषा९
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजान्ती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। स३स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः।
ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्

योनि॑यो॒नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते तं बृ॒हन्त॑म्। स॒र्वानु॑भुमा॒त्मानं॑
सम्प॑रा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न क॑र्मणा॒ वर्ध॑ते
नो क॑नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा॑ प॒दवि॑त्तं वि॒दित्वा॑। न क॑र्मणा॒ लिप्य॑ते
पाप॑केन। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शत॑स्त्रि॒वृत्तः॑ संवत्स॒राः। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतः॑
प॒ञ्चद॑शाः। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतः॑ सप्त॒दशाः॑। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतं
एक॑वि॒ंशाः। वि॒श्वसृ॑जां॒ सह॑स्रसंवत्सरम्। ए॒तेन॑
वै वि॒श्वसृ॑जं इ॒दं वि॒श्वम॑सृजन्त। यद्वि॒श्वम॑सृजन्त।
तस्मा॑द्वि॒श्वसृ॑जः। वि॒श्वमे॒नान॑नु प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः
सायु॑ज्यं सलो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नां॒
सायु॑ज्यम्। सा॒ष्टि॒तां॒ समान॑लो॒कता॑ यन्ति। य
ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः
समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
हरिः ॐ॥

